

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet DUMAN

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

MÜHELLEB B. EBİ SUFRA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet DUMAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İrfan AYCAN

ANKARA- 2006

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI (İSLÂM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA

Yüksek Lisans Tezi

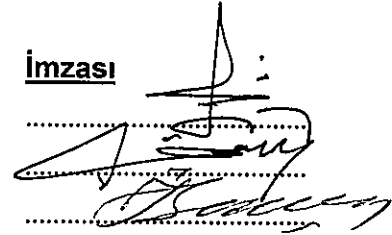
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İrfan AYCAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İrfan AYCAN
Prof. Dr. Sönmez KUTLU
Prof. Dr. İbrahim DABİCAN

İmzası

Tez Sınavı Tarihi06...02...2006...

İçindekiler:

Kısaltmalar

Önsöz.....1

Giriş:.....3

a) Araştırmanın Metodu ve Kaynaklar3

b) Ezd Kabilesi.....7

I. BÖLÜM

**MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA’NIN HAYATI, AİLESİ,
KİŞİLİĞİ.....12**

1) Mühelleb b. Ebî Sufra’nın Hayatı ve Ailesi.....12

2) Mühelleb b. Ebî Sufra’nın Kişiliği32

3) Mühelleb b. Ebî Sufra’nın Rivayet Ettiği Hadisler.....46

II. BÖLÜM

**ASKERÎ VE İDARÎ ALANDA MÜHELLEB B. EBÎ
SUFRA.....49**

1) Muâviye b. Ebî Süfyan Dönemi.....49

2) Yezîd b. Muâviye Dönemi.....52

3) Abdullah b. Zübeyr Dönemi53

a) Horasan Valiliği.....55

b) Muhtar b. Ebî Ubeyd İsyanında Mühelleb b. Ebî Sufra.....55

c) Musul, Cezîre ve Azerbaycan Valiliği.....	58
--	----

4) Abdülmelik b. Mervân Dönemi61

a) Musul ve Ahvaz Valiliği	64
----------------------------------	----

b) Horasan Valiliği.....	65
--------------------------	----

c) Abdurrahman b. Eş'as İsyanında Mühelleb b. Ebî Sufra.....	69
--	----

III. BÖLÜM

MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA'NIN HÂRICÎLERLE MÜCADELESİ.....75

1) Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Vefatına Kadar Hâricîler.....	75
--	----

2) Abdullah b. Zübeyr Dönemi.....	79
-----------------------------------	----

3) Abdülmelik b. Mervân Dönemi.....	90
-------------------------------------	----

a) Genel Durum.....	90
---------------------	----

b) Abdülmelik b. Mervân Döneminde Mühelleb B. Ebî Sufra'nın Hâricîlerle Mücadelesi.....	92
--	----

Sonuç:.....	107
-------------	-----

Bibliyografya:.....	110
---------------------	-----

Özet:.....	118
------------	-----

Absract:.....	119
---------------	-----

Kısaltmalar:

a.s.	: Aleyhissalâtu vesselam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
b.	: Bin, İbn.
bkz.	: Bakınız.
Bt.	: Binti.
c.	: Cilt.
d.	: Doğum tarihi.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİB. Yay.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
TDV. Yay.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Eİ2.	: The Encyclopaedia of İslâm.
h.	: Hicrî.
H.z.	: Hazreti.
İÜEF. Yay.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
İA.	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
Krş.	: Karşılaştırınız.
nşr.	: Neşreden.
s.	: Sayfa.
thk.	: Tahkik eden.
trc.	: Tercüme eden.
trs.	: Tarihsiz.
ö.	: Ölüm Tarihi
vol.	: Volume
Yay.	: Yayınları.

ÖNSÖZ

İslâm Tarihinde Emevîler döneminin önemli bir yeri vardır. Yönetim şeklinin değişmesi ve yönetimdeki çalkantılar, Müslümanlar arasında meydana gelen olaylar, kabileler arasında yaşanan mücadeleler, siyasi ve dini gruplarla yapılan savaşlar bu dönemin incelenmesini gerekli kılan sebepler arasındadır.

Emevîler Döneminde, her ne kadar İslâm toplumunda sıkıntılar görülse de Muâviye b. Ebî Süfyân, dâhice siyaseti sayesinde, halkı bir devlet çatısı altında toplayabilmiştir. Ancak halk arasında Emevî yönetimini tanımayan gruplar da her zaman var olagelmıştır. Bu isyankar gruplardan olan Hâricîler, devleti hayli sıkıntıya sokan faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Araplar arasında yaygın olan, Emevî Devleti'nin ilk dönemlerinde etkisi fazla görülmeyen ancak Emevî devletinin sonlarına doğru yoğun bir şekilde görülen kabilecilik ruhu da Emevîlerin yıkılmasında rol oynayan etkenlerin başında gelmiştir.

İslâm Toplumunda, Hz. Osman'ın ölümünden sonra Cemel ve Sıffin savaşları meydana gelmiş ve bu savaşlardan sonra da tahkim olayı gerçekleştirilmiştir. Bu olayla birlikte önceleri dinî grup olarak ortaya çıkan, ancak daha sonra dinî anlayışları nedeniyle Müslüman olan halka da sıkıntılı anlar yaşatan Hâricîler adında bir grup görülmeye başlamıştır.

Fikirleri itibariyle çok katı olan bu grubun taraftarları genelde bedevî Araplardan oluşmaktadır. Fikirlerindeki aşırılıkları, bunları gerçekleştirmek istemelerindeki ısrarları ve çok çetin savaşçı olmaları her ne kadar onlarla mücadeleyi zorlaştırmışsa da Hâricîlerin karşısına onları yenebilecek birçok komutan çıkmıştır ve bunlardan bazıları ise Hâricîlerle olan bu mücadeleleriyle tanınmıştır. Mühelleb b. Ebî Sufra da bu komutanların en önemlilerindendir.

Tarihte bazı kişiler, liderler ve komutanlar vardır ki bir kabilenin, ailenin ya da görevin adı anıldığında ilk önce onların isimleri akla gelmektedir. Bazen onlar ifa ettiği görevlerle hatırlanmışlardır. Bu görevleri sayesinde hem ailelerinin

hem de kabilelerinin şan ve şerefini arttırmışlardır. Bazen de bu başarılarla ailelerinin katıldığına şahit oluruz. Böyle tarihe mal olmuş, tarihle bütünleşmiş şahsiyetlerin hayatlarının ortaya çıkarılması, faaliyetlerinin bilinmesi, görevleri ve görevlerindeki faaliyetleri, ailesi ile olan ilişkileri, kabilesi ve bulunduğu görev itibarıyla yöneticilerle olan ilişkileri tespit edilmelidir. Tarihte oynadığı roller ortaya çıkarılmalıdır. Hayatları hakkında dağınık bilgilere sahip olduğumuz böyle kimseler hakkında her yönüyle bilgi edinmeli, bunlardan günümüz ve geleceğimiz için dersler çıkarmalıyız.

Mühelleb b. Ebî Sufra, bu saydığımız özellikleri bünyesinde toplamış kişilerden biridir. Ezd kabilesinin tanınmış simaları arasında yer almış, ailesi olan Mühellebîler'i de Emevîler döneminin önemli ailelerinden biri konumuna taşımıştır. Mühelleb b. Ebî Sufra, Hâricîlerle mücadelesinden dolayı "*Basra'nın Koruyucusu*" olarak isimlendirilmiştir. Hâricîlerle mücadeleden söz edilince akla "*Sahibu'l-Hurûb ve'l-Futûh*" olarak Mühelleb gelir olmuştur. Ayrıca Horasan ve çevresinde hem kendisi hem de oğulları olumlu izler bırakmış, Emevîler döneminin önemli bir ailesi olmuşlardır.

Mühelleb b. Ebî Sufra, savaşları ile meşhur olmasının yanında hem halifeler tarafından hem de onların valileri tarafından takdir edilmiş birisidir. Ayrıca yönetimde bulunanlar, onun siyasî/askerî olaylarla ilgili tespitlerinde ne kadar isabetli olduğunu birçok kere ifade etmişlerdir.

Bütün bu özellikleriyle Emevîler döneminin siyasi ve askeri açıdan önemli simalarından biri olduğu rahatlıkla anlaşılan Mühelleb b. Ebî Sufra'yı bir tez konusu yapmayı uygun bulduk.

Bizi bu araştırmaya yönlendiren ve çalışmalarımız esnasında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. İrfan AYCAN'a teşekkür ederim.

Ahmet DUMAN

GİRİŞ

a) Araştırmanın Kaynakları ve Metodu

Genel olarak Tarih, geçmişten günümüze insan topluluklarının bütün faaliyetlerini, yaşadıkları gelişmeleri ve aralarında geçen olayları yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden bir ilim olarak tanımlanır. Belgelere dayanmak, olayları nedenleriyle araştırıp günümüze aktarmak tarihçi için vazgeçilmez unsurlardandır.

Araştırmacının, geçmişini incelerken eldeki verilerin tahlilini yapmaması ve olaylara rivayetçi bir yöntemle yaklaşması, doğru sonuçlar elde etmesi için yeterli değildir. Araştırmacı eserlerin iç ve dış tenkidini yapmalı, eldeki rivayetlerin kritiğini yapmalı, olayların arka planlarını görmeli, bulduğu sonuçları da duygusallığa kapılmadan, objektif bir yaklaşımla değerlendirmeli ve bu doğrultuda sonuçlar elde etmelidir. Araştırmamız esnasında yukarıda belirttiğimiz kriterler doğrultusunda konumuzla ilgili bütün rivayetleri toplayıp tahlil ederek sonuçlar elde ettik.

Tez konusu olarak seçmiş olduğumuz Mühelleb b. Ebî Sufra'yı daha sağlıklı değerlendirebilmek amacıyla öncelikle, Ezd kabilesinin İslâm öncesi durumunu, Müslümanlığı kabullerinden sonraki faaliyetlerini, Emevî devletindeki konumlarını, Hâricîlerle olan mücadelelerini ve Mühellebîler ile ilişkilerini belirlemeye çalışarak başladık.

Konumuz biyografik bir çalışma olduğu için Mühelleb b. Ebî Sufra'nın bütün yönleriyle incelendiği bir eser bulmak mümkün değildir. Bunun için konumuzla alakalı eserlere ulaşarak, sınırlı şekilde aktarılan bilgileri topladık. Elde ettiğimiz bu bilgilerin de kritiğini yaparak sonuçlara ulaştık. Biyografi içerikli klasik dönem İslâm Tarihi eserlerinde olaylar nakilci tarih anlayışıyla aktarıldığı için bu eserlerde, Mühelleb hakkındaki bilgiler az da olsa toplanmış ancak rivayetlerin kritiği yapılmamıştır. Bu durum doğum ve ölüm tarihleri hususunda hemen fark edilir. Genel Tarih kitaplarında ise, Mühelleb hakkında,

toplu bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Bu durum mümkün olduğunca fazla esere ulaşmamızı gerekli kılmaktadır. Ulaştığımız sonuçları mümkün oldukça fazla örnekle desteklemeye gayret ettik. Bu sayede doğru tespitlere ulaşmayı amaçladık.

Araştırmamızda yararlandığımız temel eserler Genel Tarih, Siyer ve Meğazi, Fütühât ve Coğrafya kitaplarıdır. Nesep, Tabakât ve Vefeyât türündeki kitaplar da sıkça başvurduğumuz eserlerdendir. Hâricîlerle ilgili bilgiler için Mezhepler tarihi eserlerinden yararlandık. Ayrıca yerli ve yabancı araştırmalardan da faydalandık. Mühelleb b. Ebî Sufra, az da olsa hadis rivayetinde bulunmuştur. Dolayısıyla onun rivayet ettiği hadislerin kritiğini yapmak ve hadis alimlerince nasıl değerlendirildiğini de ortaya koymak amacıyla hadis kitaplarına da başvurduk.

Yararlandığımız eserlerin başında Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854) ve Dineverî (ö. 282/985)¹² gelmektedir. Be eserlerden kısa ve öz bilgilerinden istifade ettik. Belâzurî (ö. 279/892)³, Müberred (ö. 285/898)⁴, Ya'kûbî (ö. 292/904)⁵, Taberî (ö. 310/922)⁶, İbn A'sem (ö. 314/926)⁷, İbn Hibbân (ö. 354/965)⁸, İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232)⁹, İbn Kesîr (ö. 774/1372)¹⁰ ve İbn Tağrıberdî (ö. 870/1465)¹¹ gelmektedir. Hâricîlerle olan mücadelelere genişçe yer veren bu müelliflerin eserlerine sıkça başvurduk. Ayrıca konuyu kendi kaynaklarından da

¹ Dineverî, Ebî Hanîfe Ahmet b. Halid (ö. 282/895), *Ahbâru't-Tivâl*, Sahibü Mektebeti'l-Ezheriyye, Mısır 1330.

² Halîfe b. Hayât (ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, trc. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.

³ Belâzurî, Ahmet b. Yahya b. Cabir (ö. 279/892), *Futûhu'l-Buldân*, trc., Mustafa Fayda, Ankara 2002.

⁴ Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezid (ö. 285-898), *el-Kâmil fi'l-Luga ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrîf*, I-II, Mısır 1308.

⁵ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Ca'fer (ö. 284/897), *Târîhu'l-Yakûbî*, I-IV, Beyrut 1960.

⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 310-922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-XI, Dâru Süveydan, Beyrut 1967.

⁷ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 314/926), *el-Futûh*, I-IV, Beyrut 1986.

⁸ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim (ö. 354/965), *Kitabü's-Sikât*, I-II, Haydarabat, 1975.

⁹ İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XII, Beyrut 1986. (Ayrıca *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XIII, trc. Bekir Ergaşar, Bahar Yay., İstanbul 1986)

¹⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Amr (774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Matbaâtü's-Saâde, Mısır 1932.

¹¹ İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehasin Yusuf (874/1470), *en-Nücumü'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XII, Mısır 1963.

desteklemeye gayret ettik. Şemmâhî¹² ve Kalhâtî¹³, gerek Hâricî fırkalar gerekse siyasi tarih açısından bilgiler vermektedir.

Bilhassa Belâzurî'nin *Ensâbü'l-Eşraf*, İbn A'sem'in *Futûh*, Müberred'in *Kâmil*, İbn Ebî'l-Hadîd'in (ö. 655/1257) *Şerhu Nehci'l-Belâğa*¹⁴ isimli eserleri Mühelleb ile Ezârika arasındaki olayları ayrıntılarıyla bize aktarmaktadır. Müberred, kitabında edebî bilgilerin yanında geniş tarihi bilgileri de bizlere aktarmıştır. Hâricîlerin inançları hakkında ise Şehristânî'nin¹⁵ (ö. 548/1153) eserinden faydalandık. Safvet'in *Cemheretü Resâili'l-Arab*¹⁶ isimli eseri Mühelleb'in halife, vali ve diğer kimselerle yazışmalarını vermesinin yanında tarihi bilgileri de içermektedir. Bizde birçok kez mektuplardan hareketle şahısların fikirlerini tespit etme yoluna gittik. Bunun için sıklıkla yararlandığımız eserlerin başında gelmektedir. İbnü'l-Kelbî (ö. 204/854)¹⁷, İbn Hazm (ö. 456/1064)¹⁸, Zehebî (ö. 748/1347)¹⁹, İbn Hallikân (ö. 681/1282)²⁰ ve İbn Hacer'in (ö. 852/1448)²¹ eserlerinden ise Ezd kabilesinin menşei, Mühelleb'in neseb ve hayatı ile ilgili fazlaca malumat elde ettik. Belâzurî'nin *Futûhu'l-Buldân* ve Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1226)²² *Mu'cemu'l-Buldân* isimli coğrafi eserlerinden fethedilen yerlerle ilgili bilgilere ulaştık. Milli Eğitim Bakanlığı'na neşredilen İslâm Ansiklopedisi ile Türkiye Diyanet Vakfı'na hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nden de fazlaca istifade ettik. Ayrıca Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi isimli hacimli çalışmadan da faydalandık. Mühelleb b. Ebî Sufra hakkında müstakil geniş

¹² Şemmâhî, Ahmed b. Saîdb. Abdülvâhid (928/1522), *Kitâbü's-Siyer*, thk. Ahmed b. Suud es-Siyâbî, Oman 1987.

¹³ Kalhâtî, Ebî Abdullah Muhammed b. Saîd el-Ezdî (1205/1781), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif, Umman 1980.

¹⁴ İbn Ebî'l-Hadîd, İzzüddin Ebû Hâmid b. Hibetullah (ö. 655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, nşr. Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1987.

¹⁵ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, thk. Ali Mehnâ-A. Hasan Fâur, Beyrut 1992.

¹⁶ Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheretü Resâili'l-Arab fi'Usûri'l-Arabîyyeti'z-Zehîrati*, Beyrut, trs.

¹⁷ İbnü'l-Kelbî, Ebû Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâid (ö. 204/819), *Kitabü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Mısır 1343.

¹⁸ İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Sa'îd (ö. 456/1063), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1983.

¹⁹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXV, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut 1986.

²⁰ İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 682/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ-u Ebnâi'z-Zaman*, I-VI, thk. Muhammed-Abdulhamid Muhyiddin, Kahire 1948.

²¹ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1448), *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır 1328.

²² Yâkût, el-Hamevî, Şihabuddin Yâkût b. Abdullah (ö. 626/1226), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1979.

alışmalar çok az olduğu için yararlandığımız eserler klasik dönem ağırlıklıdır. Ancak konumuzla alakalı son dönem araştırmalarda konunun daha iyi ortaya konmasında bize yardımcı olmuştur. Bilhassa Horasan'ın siyasî ve askerî durumunu inceleyen kitap ve makaleler çalışmamız açısından önemli bir yere sahiptir.

Mühelleb'in hayatını bütün yönleriyle incelerken ilk bölümde soyunu, doğumunu-ölümünü, kişiliğini, fikir hayatını ve ailesini ele aldık. Ailesini incelerken konumuzdan uzaklaşmamaya dikkat ettik. Mümkün olduğunca kısa bilgilerle yetinmeye çalıştık. Mühelleb'in ailesini tanımamızda araştırmamız açısından Yezid b. Mühelleb ve isyanı önemli olduğu için buna daha fazla yer verdik. İkinci bölümde Mühelleb'in fetih hareketlerine katılması ve sonuçta kendini ispat etmesi, yıldızının parlaması, kısacası askerî ve idarî alandaki çalışmaları, devrindeki büyük isyanlar karşısındaki konumuna yer verdik. Üçüncü bölümde ise Hâricîlerin amansız düşmanı ve Basra'nın koruyucusu olarak meşhur olan Mühelleb'in Hâricîlerle olan mücadelesine değindik. Araştırmamızın daha iyi anlaşılması için konuyu halifelerin dönemlerine ayırarak inceledik. Bu sayede kronolojik olarak Mühelleb'in faaliyetlerine değinmiş olduk. Son bölümde ise araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçlara değindik. Konunun özetini sunduk. Bibliyografyada ise yararlandığımız kaynaklara yer verdik. Konu bütünlüğünü bozmamak ve olayları daha iyi anlamak için diyalogları ve konuşmaları kaynaklardaki şekliyle aktarmaya gayret ettik.

Dipnotları kullanırken ilk geçtiği yerde eserin tam künyesini verdik, diğer yerlerde ise sadece yazar adı, cilt ve sayfa numaraları ile yetindik. Gerekli tarihleri hicrî ve miladi olarak beraber vermeye gayret ettik. Müelliflerin de vefat tarihlerini mümkün olduğunca vermeye çalıştık.

şiirler duygu ve düşünceleri ifade etmek için kullanılan etkili yollardan birisidir. Bu suretle Mühelleb hakkında söylenmiş şiirlere de sık sık yer verdik. Tezimizi hazırlarken şiirleri, Mühelleb ile yapılan mektuplaşmaları ve şahıslar arası diyalogları olduğu gibi vermeye gayret ettik. Bilhassa Hâricîlerin Mühelleb için söyledikleri beyitler bizim için önem arzetmektedir. Böyle yapmamızın amacı

ise Mühelleb'i daha iyi tanıtabilmek için sözcükler arasında kalmış düşünce ve fikirleri tespit etmektir.

b) Ezd Kabilesi

Asıl Araplar (Arab-ı Ârîbe) olarak nitelendirilen ve Kahtânîlere mensup olan Ezd kabilesinin ana vatanı Yemen'dir. Kabilenin adı bazı kaynaklarda "Esd" şeklinde geçmekteyse de fasih ve yaygın olanı "Ezd"dir. Benû Ezd, Güney Araplarının büyük ve en önemli kabilelerinden biridir. Ezd b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe b. Yeşcüb b. Yâ'rub vasıtasıyla Kahtânîlere dayanmaktadır.²³ Ezd kabilesi Umman ve Bahreyn arasındaki bölgede yaşamışlardır. Me'rib Barajı'nın yıkılmasından sonra anavatanı olan Yemen'i terk ederek farklı bölgelere dağılmışlardır. Ezdliler, Serâd dağları civarına bulunan Has'am kabilesiyle çetin mücadeleler yapmışlar ve sonunda onları yenerek bu bölgelere yerleşmişlerdir.²⁴

Ezd kabilesi çeşitli kollara ayrılmıştır. Bu kollar genelde yerleşmiş oldukları yerlere nispetle isimlendirilmiştir. En büyük ve meşhur olanları ise Yemen ve Serad'da yaşayan Şenûa kolu, Umman bölgesinde yaşayan Umman kolu, Suriye ve Arabistan'da yaşayan Gassan koludur.²⁵ Bu kolların haricinde Ezd kabilesine mensup olmakla beraber kendi isimleriyle anılan, muhtemelen miladi II. veya III. yüzyılda Me'rib Barajı'nın yıkılmasıyla kuzeye göç eden Evs ve Hazrec kolu Medine'ye: Huzaa kolu Mekke'ye ve Tihame'ye: Vâdia, Yahmed, Hizam ve Atfık kolları Umman'a: Mâsiha, Meydae, Lehb, Gâmid Yeşkür ve Bârik kolları Serât'a: Mâlik b. Osman ve Cezîme b. Veddah kolları Irak'a: Cefne, Âl-i Muharrik b. Amr b. Âmir ve Kudâa kabilesi ise Suriye'ye yerleşmişlerdir.²⁶

²³ İbn Hazm, s. 462; Sem'ânî, Ebû Sa'îd A.Kerim Muhammed b. Mansur et-Temîmi (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, I-V, Beyrut 1988, I,120; Kalkaşandî, Ahmet b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-A'sa fi Sinâati'l-İnşa*, I-XV, Beyrut 1987, I, 318.

²⁴ Belâzurî, *Futûh*, s. 606; Reckendorf, "Ezd" *İA.*, I-XV, İstanbul 1948, IV, 430.

²⁵ Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-V, Beyrut 1982, I, 14.

²⁶ Reckendorf, "Ezd", *İA.*, IV, 430.

Umman'da büyük bir nüfûza sahip olan Ezdliler zamanla İran-Hindistan deniz ticaret yoluna hakim olmuşlardır.²⁷ Umman Ezdlileri balıkçılık ile uğraştıkları için sembollerini de balık şekillerinden seçmişlerdir. Uğraştıkları meslek icabı başka kabilelerle karışarak sâfiyetlerini kaybetmişler ve bundan dolayı Kureyşliler tarafından alaya alınmışlardır.²⁸

Ezd kabilesinin yayıldığı alanlarda görülen siyasi hayattaki karışıklık dini hayata da yansımıştır. Ezdlilerin arasında putperestliğin yaygınlık kazanmasının ardından Yahudilik ve Hristiyanlık da hicrî beşinci yüzyıldan sonra Güney Arabistan'da Ezdlilerin yaşadığı bölgelerde görülmüştür. İslâm'ın yayılmaya başladığı zamanlarda ise İranlıların etkisiyle Mecûsilik de yayılan inançlar arasında yerini almıştır. Ezd kabilesinin İslâmiyet'i kabul etmeden önce putlara tapmışlardır. Her kabilenin kendilerine ait putları bulunduğu gibi şahıslara özel putlar da olmuştur.²⁹ Ezdliler arasında Zü'l-Halasa, Menat, Âim ve Saide kendilerine ibadet edilen ve ziyaretlerine geline putlar olarak yaygınlık kazanmıştır.³⁰

Hicrî sekizinci yılda Ebû Zeyd el-Ensâri ve Amr b. As es-Sehmî'nin Uman ve çevresine gelerek burada irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu çalışmaların ardından Ezdlilerin arasında İslam Dini yayınlaya başlamıştır. Kabile mensuplarının ileri gelenleri heyetler halinde Medine'ye gelmişler ve Hz. Peygamberle sohbet etmişlerdir.³¹ Uman'da nüfusun büyük bir kısmını Ezdliler oluşturmaktaydı. Hz. Peygamber, bu kabileyle birlikte orada yaşayan diğer kabilelere İslam dinini öğretmek için yine Ezd'in bir kolu olan Hazrec'e mensup bu sahabîleri görevlendirilmişti. Öncelikle bu sahabîler bölgenin lideri konumundaki Abd ve kardeşi Ceyfer'e Hz. Peygamberin mektubunu iletiler.

²⁷ Kehhale, I, 16; Algül, Hüseyin, "Ezd" *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 46.

²⁸ Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, trc. Fikret İşıltan, İstanbul 1960, s. 21; Reckendorf, "Ezd", *İA.*, IV, 431.

²⁹ Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 19; Fayda, Mustafa, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı*, Ankara 1982, s. 32.

³⁰ İbnü'l-Kelbî, s. 40; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb (ö. 240/854), *Muhabber*, Beyrut, trs., s. 312; Kehhale, I, 18; Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara 2004, s. 55.

³¹ Köksal, M. Asım, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet*, I-VIII, İstanbul 2001, VII, 134.

Onların İslamiyet'i kabul etmesi de, halkın dine girişini hızlandırmıştır.³² Surâd Ezdlileri, başkanları Surad b. Abdullah b. el-Ezdî başkanlığında hicrî on yılında Medine'ye gelmiş ve Fevre b. Âmir el-Beyâdî'ye misafir olmuştur. Hz. Muhammed'in sohbetine katılan heyet üyeleri İslâmiyet'e dair bilgiler edinmiş, Hz. Muhammed de, gelen heyetin reisi olan Surad'ı emir tayin etmiş ve onları, Müslüman olanlarla birlikte, Yemenli müşriklerle savaşmaları için memleketlerine geri göndermiştir.³³ Şenûa koluna mensup meşhur kahin ve tabip Dımad b. Sa'lebe el-Ezdî de, Müslümanlığı kabul etmiş³⁴, gelen heyetler arasında bulunan Gâmid ise, Übey b. Kâ'b'dan Kur'ân-ı Kerim öğrenmiştir.³⁵ Debâ'da bulunan Ezdliler, Ebû Sufra el-Atekî (Mühelleb b. Ebî Sufra'nın babası); Mihneliler de, Mehrâ b. Ebyâd başkanlığındaki heyetlerle Müslüman olduklarını belirtmek üzere Medine'ye gelmiş, Bârik kolu da Müslümanlığı kabul etmelerinin yanında zekat konusunda bir mektup alarak memleketlerine geri dönmüştür. Ezdliler bulundukları bölgelerde İslâmiyet'i yaymak için çevre kabilelerle mücadele etmişlerdir.³⁶ Bu mücadelelere örnek olarak Surad b. Abdullah'ın, Hz. Peygamber'in (a.s.) emriyle Mezhic ve Hassamlıların ikamet ettikleri Curaş'a düzenlediği seferi verebiliriz. Surad, geri çekilme planı uygulayarak onların bulundukları yerden çıkmalarını sağlamış ve onları bu plan sayesinde mağlup etmiştir.³⁷

Ancak Ezdliler, Hz. Muhammed (a.s.)'in vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında, zekatı vermeyeceklerini açıklamışlar ve başkanları Lakid b. Mâlik Zü't-Tâc önderliğinde irtidat etmişlerdi. Bu hareketleri önlemek için Halife Hz. Ebû Bekir de, onların üzerine İkrime b. Ebî Cehil kumandasında bir ordu göndermiştir.³⁸ Şenûa kolu üzerine de Osman b. Ebî'l-Âs komutasındaki bir orduyu göndermiştir. Ayrıca bu orduyu, Huzeyfe b. Mihsân el-Bârikî ve Afrece b.

³² Belâzurî, *Futûh*, s. 110.

³³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. İbrahim Enbâri-Abdülhâfiz eş-Şelebi, Dâru ahyai't-Türâsil-Arabî, Beyrut 1936.1989, IV, 233.

³⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I, 159.

³⁵ Algül, Hüseyin, "Ezd" *DİA*. XII, 47.

³⁶ Kehhale, I, 18.

³⁷ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 25; Hamidullah, I, 542; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 12.

³⁸ İbn Asâkir, Ebû'l Kasım Ali b. Hasan (ö. 571/1175), *Târîhu Medîneti-Dımaşk*, thk. Ömer b. Garamé, Daru'l Fikr, Beyrut, 1995, LX, 284; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 22.

Hayseme önderliğindeki diğer ordular takip etmiştir. Bu ordular, irtidat hareketlerini bastırmış ve birçok kişiyi esir almıştır. Böylece irtidat hareketlerini önlemeye çalışmışlardır. Bu mücadelelerde Ezd kabilesinin ileri gelenlerinden 100 kişi öldürülmüş, esir alınanlar ise Hz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir.³⁹ Mühelleb ve ailesi de bu esirler arasındaydı. Halife Hz. Ebû Bekir, bu esirlerin öldürülmelerini istemiş ancak kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer halife olunca esir olarak getirilenleri serbest bırakmış ve onları hürriyetlerine kavuşturmuştur.⁴⁰ Hz. Ömer'in bu kararından sonra Ezd kabilesi mensupları ülkenin çeşitli yerlerine dağılmıştır. Mühelleb ve ailesi ise Basra'ya yerleşmiştir.⁴¹

Ezd kabilesinin Hz. Osman zamanına kadar fetih hareketlerine katılmadığı görülmektedir.⁴² Bu kabile mensuplarının bir kısmı Hz. Ali zamanında Hz. Aişe ile yapılan Cemel savaşında Hz. Aişe safında yer almıştır. Bu mücadele sırasında 2000 Ezdlinin öldürüldüğü de rivayet edilmektedir.⁴³ Sıffin savaşında ise bazı Ezdliler Hz. Ali'nin, bazıları da Muâviye'nin yanında yer almıştır. Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan etmesinden sonra da ona katılmışlardır.⁴⁴ (Abdullah b. Zübeyr'e olan bu biatlerinden dolayı Emevî yöneticilerince Ezdliler, çeşitli ithamlara maruz kalmışlardır.)⁴⁵ Ezdliler, Emevî döneminde Rebîa kabilesiyle ittifak yaparak Kuzey Arapları Kaysîlere karşı mücadele etmişlerdir. Ezdliler, zaman zaman yönetimde büyük nüfûz sahibi oldukları gibi zaman zaman da zor durumlarda kalmışlardır.⁴⁶

³⁹ İbn Sa'd, Muhammed (ö. 230/844), *Tabakâtü'l-Kebir*, I-IX, thk. Wittwach-Eugen, Leiden 1940, VII, 72; Kehhale, I, 17.

⁴⁰ İbn Sa'd, VII, 72; İbn Kesîr, IX, 43.

⁴¹ İbn Kuteybe, Ebû Abdullah ed-Dineverî (ö. 276/889), *Maârif*, thk. Servet Ukkâş, Kahire 1960, s. 399; Mizzî, Cemaleddin Ebî'l-Haccac (ö. 742/1341), *Tehzibü'l-Kemal fî Esmâ'r-Rical*, I-XXXIII, Beyrut 1985, XXIX, 8.

⁴² Reckendorf, "Ezd", *IA*, IV, 46.

⁴³ Taberî, IV, 10.

⁴⁴ Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1963, s. 65; Fayda, Mustafa, s. 65.

⁴⁵ Mühelleb ve oğulları, hilafetini ilan ettikten sonra Abdullah b. Zübeyr adına faaliyetlerde bulunmuşlardır. Emevîlere katılmalarının ardından ise zaman zaman Emevî yöneticilerince "Zübeyrî" şeklinde ithamlara maruz kalmışlardır. İbn Haldun, Abdurrahman (ö. 808/1405), *Kitabü'l-İber ve Divani'l-Mübtade ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asârehüm min Zevî'l-Sultanil-Ekber (Târîhu İbn Haldun)*, I-VII, Beyrut 1996, III, 65.

⁴⁶ Reckendorf, "Ezd", *IA*, IV, 46.

Ezd Kabilesinin Hâricî gruplarla olan ilişkilerine değinmek, konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Ezd kabilesinin geniş alanlara yayılmış olması Hâricî gruplarla ilişkilerini de çeşitlendirmiştir. Bazen Hâricîlere destek verdikleri görülmektedir. Bazen de onların en amansız düşmanları olarak karşılına çıkmışlardır. Örneğin tahkim olayında Allah'ın dininde “İki adamın hakemliğine başvurulmaz.” diyerek ayrılıkçılara açık destek vermişlerdir. Hamza b. Sinan ve Abdullah b. Vehb bu destekte öne çıkan simalardandır.⁴⁷ Bununla birlikte Mühelleb ve Abdurrahman b. Mihnef el-Ezdî ise Hâricîlerle mücadelede bulunmuşlardır.⁴⁸ Ezd kabilesine bağlı olan Mühellebîler, Hâricîlerle olan mücadeleleriyle tanınmışlar ve onların amansız takipçileri olmuşlardır.

Mühelleb b. Ebî Sufra ve oğullarının siyasi ve askeri alanlarda göstermiş oldukları başarılarla, Ezdîler bilhassa Horasan'da büyük bir güç oluşturmuşlardır. Mühelleb, Horasan'a vali olduktan sonra kabile mensuplarını Horasan'a yerleştirmiştir. Ancak Halife Ömer b. Abdülaziz ve sonrasında bu durum özellikle Mühellebîler aleyhine dönmüş ve Emevî yöneticileri tarafından hapse atılmışlar ve öldürülmüşlerdir.⁴⁹

Ezd kabilesine mensup meşhur birçok kimse vardır. Kûfe'de ortaya çıkan Tevvâbûn⁵⁰ hareketinin önderlerinden Abdullah b. Sa'd el-Ezdî, meşhur tarihçi Ebû Mihnef Lût b. Yahya el-Ezdî, yine tarihçi Muhammed b. Abdullah el-Ezdî, fıkıh alimlerinden Ebû Cafer et-Tahavî, meşhur komutan Mühelleb b. Ebî Sufra bunlardan bazılarıdır.⁵¹

⁴⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, Çağ Yay., İstanbul 1986, II, 254.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 331.

⁴⁹ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 400; Belâzurî, *Futûh*, s. 643.

⁵⁰ Tevvâbûn hareketi, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip, onu ortada bırakanların, onun öldürülmesinden sonra, duydukları pişmanlık neticesinde Emevîler döneminde isyan eden topluluk olarak tanımlanmaktadır. Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., İstanbul 1999, s. 135; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 490.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Lûlâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, thk. Hüsameddin el-Kuddûsî Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1354, I, 36; Söylemez, Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 104-105; Algül, Hüseyin, “Ezd” *DİA*, XII, 47.

I. Bölüm

MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA'NIN HAYATI, AİLESİ VE KİŞİLİĞİ

1) Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Hayatı ve Ailesi

Künyesi Ebû Sa'îd olan Mühelleb'in soyu; Zâlim b. Serrak b. Subh b. Kindî b. 'Amr b. Adiy b. Vâil b. Hâris b. el-Atîk b. el-Ezd b. İmran b. Amr b. Müzeykıya'i b. Amr Maüs-Sema b. Hârise el-Kıtrif b. İmri'ül-Kays b. Sa'lebe b. Mâzin b. el-Ezdî b. Ğavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub vasıtasıyla Kahtânîlere dayanmaktadır.⁵²

Mühelleb, Yemen ve Arap yarımadasının en önemli kabilelerinden biri olan Ezd'e mensuptur. Ezd kabilesi çeşitli kollara ayrılmıştır. Mühelleb de Ezd kabilesinin Abdullah b. el-Ezd'e mensup el-Atîk kolundandır. el-Atîk kolu mensupları yaşamlarını Umman ve Bahreyn arasında Debâ'da devam ettirmişlerdir. Debâ ise, Umman'da Arapların önemli liman şehir ve pazarlarından birisi konumunda olagelmıştır.⁵³ Bu şehre ticaret için batıdan gelindiği gibi doğudan, Çin, Hind ve Sind bölgelerinden de gelenler olurdu. Burası kıtalar arası ticaret yapılan genel bir fuardı. Buranın idaresi ise Cülendâ b. Müstekbir'e aitti.⁵⁴

Babasının adı Zâlim b. Serrak, künyesi Ebû Sufra el-Atekî'dir.⁵⁵ Ebû Sufra, İslâm'ın yayılmaya başlamasından sonra hicri 10 senesinde İslâm dini hakkında bilgi edinmek üzere bir heyetle Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamberle görüşen heyet üyeleri İslâm dinine girdiklerini belirtmişler, Hz. Peygamber de onlara İslam dinini öğretmesi için Huzeyfe b. el-Yeman'ı, Debâ'da yaşayan el-

⁵² Belâzurî, *Futûh*, s. 607; İbn Asâkir, LX, 281; Sem'ânî, I, 120; Zehebî, *A'lâm*, IV, 384.

⁵³ Yâkût, II, 435; İbnü'l-İmad, Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, thk. A. Kadir- Mahmud Arnavut, Dimaşk, 1986, II, 334.

⁵⁴ Hamidullah, II, 996.

⁵⁵ İbn Sa'd, VI, 72-94.

Atfık koluna göndermiştir. Ayrıca Debâ halkına zekat ve sadakaların zenginlerden alınarak fakirlere verilmesi hususunda bir de mektup göndermiştir. Ancak Hz. Muhammed'in vefat etmesi üzerine Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde meydana gelen irtidat olayları Debâ bölgesinde de görülmüştür. Huzeyfe b. el-Yemân, halkın zekat vermediği haberini yeni Halife Hz. Ebû Bekir'e iletmış, Halife Hz. Ebû Bekir, bu irtidat hareketine karşı İkrime b. Ebî Cehil kumandasında bir ordu göndermiştir. İkrime, irtidat edenlerle yapılan savaşlarda onları yenmiş ve onların birçoğunu da esir almıştır. Kalanlar Debâ'da bulunan kalelere sığındıklarında ise Müslümanlar, onları muhasara altına almışlardır. Bu muhasaradan sonra Ezd kabilesinin ileri gelenlerden 100 kişi öldürülmüş, kalanlar da esir alınarak Hz. Ebû Bekir'e Medine'ye gönderilmiştir. Bu esirler arasında Ebû Sufra ve oğlu Mühelleb de bulunmaktaydı.⁵⁶

Halife Hz. Ebû Bekir zekat vermeyerek irtidat eden bu esirlerin öldürülmesini istemişti. Yanında bulunan Hz. Ömer ise Halife'ye "*Sadece mallarında cimrilik eden bu topluluğu mu?*" diyerek onunla aynı fikirde olmadığını ifade etmişse de Halife Hz. Ebû Bekir, diğer görüşleri kabul etmemiştir. Debâlılar, Remle b. Hâris'in evinde kaldıkları ve kendileri hakkında verilecek hükmü bekledikleri sırada Hz. Ebû Bekir'in vefat haberi gelmiş ve onun yerine Hz. Ömer halife olmuştur. Hz. Ömer ise Hz. Ebû Bekir'in verdiği kararı terkederek, Debâlı esirleri bir fidye almaksızın serbest bırakmış ve onlara diledikleri yerlere gidebileceklerini söylemiştir. Halife Hz. Ömer'in bu karar üzerine bazı esirler hürriyetlerine kavuşarak memleketlerine geri dönmüş, Ebû Sufra ve oğlu Mühelleb ise, Basra'ya giderek oraya yerleşmiştir.⁵⁷

Mühelleb'in babasının ismi hakkında ihtilaflar mevcuttur. Aynı şekilde sahabî olup olmaması hususunda da ihtilaf vardır. Kaynaklarda geçen isimlerinin başında Sehv b. Sârik⁵⁸, Sehv b. Serrak, İbn Serrak, Kâtı' b. Sârik⁵⁹ gelmektedir. Zâlim b. Sârik da geçen isimler arasındadır. Kaynaklarda en fazla kullanılan ve

⁵⁶ İbn Sa'd, VII, 72; İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 399-400.

⁵⁷ Yâkût, II, 436; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali el-Askalâni (ö. 852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut 1325, X, 330.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Beyrut 1952, VIII, 369.

⁵⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 105.

kabul gören ismi Zâlim b. Serrak künyesi ise Ebû Sufra el-Atekî'dir. Ebû Sufra, 10/631 yılında İslâm dini hakkında bilgi almak için Medine'ye gelen grupta bulunmuştu. Hz Muhammed'le görüşmek üzere huzuruna çıktığında Zâlim'in üstünde sarı bir elbise vardı. Fesahatinin çok güzel olduğunu gören Hz. Peygamber ona kim olduğunu sormuş, o da isminin Zâlim b. Serrak olduğunu söylemişti. Peygamber efendimiz de onu İslâm'a davet ettiğinde Ebû Sufra da "*Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Sen O'nun Kulu ve Resûlüsün.*" ve devamla "*Benim on sekiz oğlum var ve Sufra olarak isimlendirdiğim bir kızla rızıklandırıldım.*" deyerek Müslüman olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine ona Ebû Sufra künyesini vermiştir.⁶⁰ Ebû Sufra'nın Medine'ye geldiğinde Hz. Muhammed'in sohbetine katıldığını bilmekteyiz. Ancak bu görüşmelerin sayısı hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Muhtemelen bu sohbetinden dolayı İbnü'l-İmad, Ebû Sufra'yı sahabe olarak nitelendirmiştir.⁶¹

Burada şu hususa da değinmekte yarar görüyoruz. Mühelleb ile babasının ismi karıştırılmakta ve bu durum yanlış anlamalara neden olmaktadır. Rivayetlerde de çelişiklere yol açmaktadır. İbn Hallikân, kitabı *Vefeyâtü'l-A'yân*'da olayı şöyle örneklendirmektedir. Vakîdi, irtidat eden Ezdlilerin Halife Hz. Ebû Bekir'e gönderildiğinde Ebû Sufra'nın buluşa ermemiş bir çocuk olduğunu aktarmış ve Hz. Ömer zamanında gerçekleşen Basra'ya gidiş ve oraya yerleşme olayının da Hz. Ebû Bekir döneminde vukû bulduğunu rivayet etmiştir. İbn Kuteybe ise bu rivayetin gerçeği yansıtmadığını, çünkü Hz. Ömer zamanında Ebû Sufra ile halifenin bir diyalogu esnasında Ebû Sufra'nın yaşlı, saç ve sakalının ağarmış olduğunu hatta Halifenin onları boyaması emrini verdiğini söylemiştir.⁶² Durum bu olunca İbn Kuteybe, Ebû Sufra'nın çocuk olamayacağını savunmaktadır ki tespitinde haklıdır. Çünkü oğlu Mühelleb 8/630 yılında doğduğuna göre babasının çocuk olamayacağı aşikardır.⁶³ Ancak bizde İbn

⁶⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 105; Odabaşı, Fatma, *Emevîler Döneminde Mühellebîler Ailesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 6. (Bu çalışmada Ebû Sufra'nın Hz. Muhammed ile görüşmediği dile getirilmiştir. Ancak yukarıda aktardığımız rivayetler çerçevesinde Ebû Sufra'nın Hz. Muhammed ile görüşmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.)

⁶¹ İbnü'l-İmad, II, 334.

⁶² Küçük, Raşit, "Ebû Sufre", *DİA.*, İstanbul 1994, X,230.

⁶³ İbn Asâkir, LXII, 287; İbn Hallikân, V, 432; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 535.

Kuteybe'nin bu tespitine rastlayamadığımız gibi, *Maârif* isimli eserinde o da Ebû Sufra'yı rüşdünü tamamlamamış biri olarak aktarmıştır.⁶⁴

Hiz. Muhammed'in vefat etmesinden sonra görülen dinden dönme olaylarına Ezd kabilesinin de katıldığını görüyoruz. Ancak dinden dönme olayları kısa bir zaman sonra, bastırılmaya başlanmıştır. Debâ'da yaşayan Ezdlilerin bu irtidat hareketinden sonra Ebû Sufra ve ailesi de diğer Ezdliler ile birlikte esir edilerek Hiz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir.⁶⁵ Daha sonra Hiz. Ömer'in onları serbest bırakmasıyla Ebû Sufra ailesini alarak Basra'ya yerleşmiştir.⁶⁶

Ebû Sufra ile Hiz. Ömer arasında da gerçekleşen bir görüşmede Hiz. Ömer Ebû Sufra'ya kim olduğunu sormuş, o da el-Atîk'ten biri olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Halife, Ebû Sufra'ya "*Annenin adı Hind bt. Sâme, babanın kabri Mekke'de iken senin ismin nedir?*" diyerek Atîk kolunun nesebî hakkında bilgi vermişti. Ebû Sufra de isminin Zâlim b. Serrak, çocuğunun isminin ise Sufra olduğunu söylediğinde ise ona Hiz. Peygamber gibi "*Ebû Sufra*" künyesini vermiştir.⁶⁷

Ebû Sufra'yı, Hiz. Ömer zamanında İslâm kuvvetleriyle birlikte mücadele ederken görmekteyiz. Ebû Sufra, 18/639 senesinin sonlarına doğru İstahar fethedildikten sonra Hakem b. Ebî'l-Âs komutasındaki birlikler arasında Şehrek üzerine gönderilmiştir. Orada yapılan mücadelelerde Ebû Sufra, Hakem b. Ebî'l-Âs'ın sağ tarafında mücadele etmiştir.⁶⁸ Ayrıca Ebû Sufra, Osman b. Ebî'l-Âs'ın at bakıcılığını yapmış, bunun yanında meslek olarak da dokumacılık sanatıyla uğraşmıştır.⁶⁹ Uzun boylu, iri cüsseli, güzel yüzlü biri olan Ebû Sufra'nın doğum tarihi hususunda olduğu gibi ölüm tarihi de bilinmemektedir. Basra'da vefat eden Ebû Sufra'nın cenaze namazını Hiz. Ali kaldırmıştır.⁷⁰

⁶⁴ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 399.

⁶⁵ Odabaşı, Fatma, s. 6. (Ebû Sufra'nın Medine'ye ilk gelişlerinin Hiz. Ömer zamanında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat ilk gelişin, Ebû Sufra ve ailesinin esir edilerek Hiz. Ebû Bekir zamanında vuku bulmasıdır. krş. İbn Asâkir, LXII, 287; İbn Hallikân, V, 432; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 535.)

⁶⁶ Yâkût, II, 337.

⁶⁷ İbn Asâkir, LXII, 287.

⁶⁸ Taberî, IV, 552; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 104.

⁶⁹ Yâkût, II, 337.

⁷⁰ Küçük, Raşit, X, 230.

Ebû Sufra hakkında bilgi verdikten sonra Mühelleb'e değinebiliriz. Mühelleb, Hz. Peygamber'in vefatından önce Mekke'nin fethi sırasında doğmuştur. (8/630)⁷¹ Babasıyla dört yaşında iken Medine'ye gelmiştir. Mühelleb küçükken, babası ile Hz. Ömer arasında şöyle bir olay geçmiştir: Ebû Sufra en küçükleri olan Mühelleb ile birlikte 10 çocuğunu da yanına alarak Hz. Ömer'e gelir. Hz. Ömer onlara bakar, gülümseyerek babalarına döner ve şöyle söyler: “*Bu çocuklarının efendisi!*”⁷² Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Mühelleb, Hz. Ömer'i küçük yaşlarda görmüştür. Ancak aralarında herhangi bir konuşma gerçekleşmemiştir. Afrece b. Herseme, Mühelleb'in çocuklarla beraber oynadığını ve bu oyunlar esnasında şiir söylediğini aktarmıştır. Mühelleb'in çocukluk dönemine ait kaynaklarda bu bilgilere rastlayabildik.⁷³

Mühelleb'e çeşitli künyeler verilmiştir. Bunların başında Ebû Saîd, Sâhibu'l-Hurûb ve'l-Futûh gelmektedir.⁷⁴(Arap geleneğinde ilk doğan çocuğa nispetle künye verildiğine göre Mühelleb'in ilk çocuğu Sa'îd olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e de ilk çocuğu Kâsım'a nispetle Ebu'l-Kâsım denilmiştir.⁷⁵) Ayrıca ailesi ile Basra'ya yerleşen Mühelleb, Basra'yı Hâricî tehlikesinden kurtardığı için artık “*Basralı Mühelleb*” olarak tanınmaya başlamıştır.⁷⁶ Bu şekilde tanınması hem kendi ailesi için, hem de Ezdîler için bir övünç kaynağı olmuştur. İbn Sâ'd da Mühelleb'i Basra'da bulunan tabiîn arasında saymıştır.⁷⁷

Mühelleb, Râşid Halifeler döneminin ilk yıllarında küçük bir çocuk olduğu için, onun aktif bir şekilde ordu saflarında bulunması mümkün değildir. Ancak Râşid Halifeler döneminin son yıllarında Mühelleb'in gençlik yıllarında askerî alanda görev aldığına dair İbn Hacer'in *İsâbe* isimli kitabında bir rivayete rastlayabildik. Cemel savaşında Ezdlilerin bir kısmı Hz. Aişe sancağı altında savaşmış ve bu mücadele esnasında 2000 (diğer bir rivayette 1350) Ezdli ölmüştü.⁷⁸ Bu olaydan sonra Hz. Ali'ye bağlılığını bildiren ilk Ezd mensubu

⁷¹ İbn Sa'd, VII, 94; İbn Kesîr, XI, 42; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 535.

⁷² Mizzî, XXIX, 10.

⁷³ İbn Asâkir, LX, 288.

⁷⁴ İbn Kesîr, IX, 42.

⁷⁵ Sarıçam, İbrahim, s. 70.

⁷⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 399, İbn Tağriberdî, II, 335.

⁷⁷ İbn Sa'd, V, 94; Kehhâle, I, 17.

⁷⁸ Taberî, IV, 542; Kehhâle, I, 17.

Mühelleb b. Ebî Sufra olmuştur.⁷⁹ Mühelleb'in Hz. Ali'ye bağlılığını bildirmesinden, onun bir şekilde (aktif veya pasif) Hz. Aişe safında yer aldığı anlaşılmaktadır. Cemel savaşı 36/656 yılında yapıldığına göre, Mühelleb'in bu olaylar esnasında 26 yaşında olduğunu söyleyebiliriz. Mühelleb, Emevî devletinin kuruluşundan kısa bir zaman sonra ise ordu saflarında aktif bir şekilde görevlerde bulunmuştur.

Mühelleb, gençlik yıllarında (Emevîler devletinin kurulması akabinde) muhtemelen ordu saflarında yer almıştır. Çünkü kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre doğu bölgelerine gönderilen komutanların arasında ismi geçmektedir. Ayrıca komuta ettiği birlikler, birçok yer fethetmiş ve oralardan ganimet elde etmiştir. Onun bir şekilde kendini ispatlamış olduğu, gerek doğu bölgelerine gönderilen komutanların arasında isminin geçmesi, gerekse bu seferler sırasında müstakil birliklere kumandanlık yapması bu durumu kuvvetlendirmektedir.⁸⁰

Mühelleb, 44/663-664 yıllarında Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hindistan ve Horasan bölgesine gönderdiği birlikler arasında bulunmuştur. Abdurrahman b. Semure ile başlayan akınlarda Kâbil'in fethine katılmış, daha sonra bizzat kendisi Sind nehrine kadar olan bölgelerde Türklerle savaşmıştır.⁸¹

Mühelleb, Yezid b. Muâviye zamanında da Emevîler adına Horasan ve çevresinde faaliyetlerini sürdürmüş, oradaki valilerin destekçisi ve yardımcısı olmuştur. Ancak hilafete Yezid'in ardından II. Muâviye'nin geçmesi ve kısa bir süre sonra görevden ayrılmasıyla Emevî ailesi arasında sorunlar baş göstermişti.⁸² Mühelleb de bu belirsizlik sürerken 65/685 yılında Hicaz çevresinde hilafetini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e katılmış, İbn Zübeyr de başarılı komutan Mühelleb'i

⁷⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 539.

⁸⁰ İbn Kesîr, IX, 48.

⁸¹ Belâzurî, *Futûh*, s. 575; İbn Tağrıberdî, I, 54; Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, s. 193.

⁸² Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, I-IV, thk. Muhyiddin Abdülhamid, Mısır 1964, II, 224; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 147; İbn Kesîr, VIII, 398.

Horasan Valiliği ile ödüllendirmiştir. Ancak, bu olaylar yaşanırken de Basra ve çevresinde Hâricî tehlikesi kendisini hissettirmeye başlamıştı.⁸³

Mühelleb, Horasan'a gitmek için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla ailesinin bulunduğu Basra'ya geldiğinde halkın yoğun isteği ile karşılaşmıştır. Gerek Basra Valisi gerekse halk; ondan kendilerini Hâricî tehlikesinden kurtarmasını, onlarla yapılacak mücadelelerde kendilerine yardım etmesini istemiştir. İbn Zübeyr'in de tasvibiyle Mühelleb'in bu grupla devam edecek mücadelesi başlamış oldu. Çetin mücadelelerin ardından onları Ahvaz ve çevresine kadar püskürtmüştür. Mühelleb mücadelelerine devam ederken Mus'ab b. Zübeyr'in ölüm haberinin gelmesi üzerine 71/691 yılı içerisinde Abdülmelik b. Mervân'ın tarafına geçmiştir. Abdülmelik de Mühelleb'i eski görevinde bırakmış ve onu Hâricîleri ortadan kaldırmakla görevlendirmiştir.⁸⁴

Mühelleb'in bu grupla yaptığı mücadelelerde en büyük destekçisi halife Abdülmelik olmuştur. Abdülmelik, valilerin Mühelleb'i kıskanmalarından dolayı ona destek vermemeleri üzerine Irak'a kudretli valisi Haccac b. Yusuf es-Sakafî'yi atamıştır. Mühelleb, ancak gerekli yardımların kendisine sağlanmasından sonra Hâricî tehlikesini ortadan kaldırabilmiştir.⁸⁵

Hâricî tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra doğu bölgelerinin kontrol altına alınması ve duraklayan fetih hareketlerinin hızlı bir şekilde devam etmesi için Mühelleb, 77/697 yılında, Horasan'a ikinci kez vali olarak atanmıştır. Mühelleb, fetih hareketleri için Merv'i kendisine karargah olarak seçmiştir.⁸⁶

Mühelleb, Hicri 80/699 yılında Kiş'e sefer düzenlemiş ve bu sefer esnasında yerine oğlu Muğîre'yi Merv'de vekil olarak bırakmıştı. Mühelleb, kendisi Kiş'te beklerken oğullarından Yezid'i Huttel Melikine, Habib'i de Rebîncan üzerine göndermiş ancak her iki oğlu da pek netice vermeyen ufak çatışmaların ardından tekrar Kiş'e geri dönmüşlerdir.⁸⁷ Bu arada h. 81 yılında

⁸³ Dineverî, s. 266; Zehebî, *el-İber fî Haberi men Gaber*, I-IV, thk. Ebû Hacer Muhammed Sa'îd, Beyrut 1985, I, 53.

⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 419; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 363-364.

⁸⁵ Taberî, VI, 528; İbnü'l-Cevzî, IV, 279; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 341.

⁸⁶ İbn A'sem, IV, 57; İbn Asâkir, LX, 295; İbn Hallikân, IV, 434.

⁸⁷ Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 156.

(Eylül 701) Merv'e vekil olarak bıraktığı Muğîre'nin ölüm haberi gelmiş ve bu ölüm haberi Mühelleb'e bildirilmeden Yezid'e ulaştırılmıştı. Daha sonra Yezid kadınlara ağlayıp feryat etmelerini söylemişti. Mühelleb, eve döndüğünde ağlamaları duyunca neler olduğunu sormuş, çevredeki insanlar da oğlu Muğîre'nin öldüğünü söylemişlerdir. Mühelleb, bu ölüm haberini kabullenmede zorluk çekmiş ve orada bulunanlar tarafından kınanacak tarzda davranışlarda bulunmuştur. Ağlamaklı olduğu bir halde, oğlu Yezid'e talimatlar vererek onu Merv'e göndermiş, daha sonra Kiş'teki işlerini halledince kendisi de Merv'e dönmüştür. Oğlunun ölüm haberi Mühelleb'i ciddi bir şekilde sarsmış, yapacağı işlere bir ara vermesine neden olmuştu.⁸⁸ Merv'e döndüğünde ise karnında bir sancı başlamıştır. (Bir rivayete göre, parmağında “*dolama*” isminde bir hastalık başladı.) Bu hastalık neticesinde Merv'in Zagul bölgesinde, Şavs köyünde, hicri 82 yılının Zilhicce ayında vefat etmiştir. (Şubat 702)⁸⁹

Mühelleb, ölmeden önce cenaze namazını oğlu Habib'in kıldırmasını vasiyet etmiş ve vasiyeti gereğince cenaze namazını oğlu Habib kıldırmıştır. Ayrıca kendisinden sonra yerine vekil olarak Yezid'i bıraktığını söylemiştir. “*Ben sizin üzerinize Yezid'i yerime vekil bırakıyorum ona muhalefet etmeyiniz*” deyince oğlu Mufaddal: “*Sen onu başımıza geçirmeyecek olsaydın bile biz onu geçirecektik.*” diyerek cevap vermiştir.⁹⁰ Mufaddal, bu sözü bir itiraz olarak değil de onu tasdikleme anlamında kullanmıştır.

Yezid, babasının öldüğünü halife Abdülmelik'e mektupla bildirmiş ve babasının, ölmeden önce yerine kendisini bıraktığını da ilave etmişti. Abdülmelik de bunu kabul etmiş ve Yezid'i Horasan'a vali olarak atamıştır.⁹¹

⁸⁸ Taberî, VI, 352-353; İbnü'l-Cevzî, IV, 281; H. İbrahim Hasan, I.378. (Kaynaklarda Mühelleb'in ölüm tarihi olarak 83/703 senesi de geçmektedir. Ancak bu durum muhtemelen 82/702 senesinin sonlarına geldiği için bu tarih dile getirilmiştir. Mühelleb'in vefatı, oğlunun ölümünden bir sene sonra olduğuna ve Horasan'da beş yıl görev yaptığına göre (görev başlangıcı 77/697) 82/702 yılı olan tespitimiz doğru olmaktadır. İbn Hallikân, IV, 434; İbn Asâkir, LX, 301; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 330.)

⁸⁹ Halîfe b. Hayyât, s. 288; Belâzûrî, *Futûh*, 607; Taberî, VI, 355; (Merve Ruz'da büyük bir nehir olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Merve Rûz, Merv şehrinden daha ufak ve oraya yakın bir yerleşim yeridir. Yâkût, V, 112; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, III, 197.)

⁹⁰ Taberî, VI, 354; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 377.

⁹¹ İbn Sa'd, VII, 94; İbn A'sem, VIII, 90.

Mühelleb kendisi hakkında yeterince bilgi elde etmemize rağmen, anne-babası ve kardeşleri hakkında detaylı bir bilgiye rastlayamadık. Bunun başlıca nedeni onların Mühelleb kadar, önemli işlerde bulunmamış olmalarıdır. Mühelleb'in çocuklarından bilhassa Yezid, Muğîre, Mufaddal, Habib hakkında ise diğerlerine göre daha fazla bilgi edinebildik.

Mühelleb b. Ebî Sufra ve ailesi, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Basra'ya gelip yerleşmişler ve Basra'da nüfûzlu bir aile haline gelmişlerdir. Mühelleb'in Horasan valisi olması, çocuklarının da Horasan çevresine yerleşmesi, Emevîler döneminde "*Mühellebîler*" adında büyük bir aile olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Bu bilgilerden sonra Mühelleb'in kardeşlerine değinebiliriz. Daha önce Ebû Sufra'nın Hz. Peygamber ile yaptığı bir sohbette on sekiz erkek ve bir kız çocuğu olmak üzere on dokuz çocuğunun olduğunu içeren rivayeti aktarmıştık. Ancak İbn Hıbbân'ın eserinde Ebû Sufra'nın iki kızının daha olduğuna rastladık. İsimleri ise Fatıma ve Aknâ'dır. İki kızını da eklersek Ebû Sufra'nın çocuklarının sayısı yirmi bire yükselir. Muhtemelen son iki kızı da bu sohbetten sonra doğmuştur.

Mühelleb'in yirmi bir kardeşinden sadece Senber, Kabîsa, el-Muârik, Sa'd, A'lâ, Muğîre, Necf, Sufra, Abdurrahman, Fatıma, Aknâ' isimlerine rastlayabildik.⁹²

Rivayetlerden anlaşılmaktadır ki Ebû Sufra'nın, erkek kardeşlerinden sonra doğan ve kendisine onun ismiyle künye verilmesine neden olan kızının ismi Sufra'dır.⁹³

İsâbe'de geçen başka bir rivayette de Ebû Sufra'nın doğan ilk kızı Sufra'dan sonra olan kardeşinin adı Fatıma'dır. Ayrıca Fatıma, Abdurrahman b. Malik isminde birisiyle evlenmiştir.⁹⁴

İbn Hıbbân'ın *Kitabu's-Sikât* adlı eserinden öğrendiğimize göre kızlarından sonuncusunun adı da, Aknâ' bint. Ebî Sufra'dır.⁹⁵

⁹² İbn Hazm, s. 368; Yâkût, I, 230; Mizzî, XXVIII, 304.

⁹³ İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 105.

⁹⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, V, 732.

Ebû Sufra'nın oğlu olan Muârik, kardeşi Mühelleb ve oğullarıyla birlikte Basra ve çevresinde Hâricîlere karşı savaşmıştır. Mühelleb, Hâricîleri takip ederken kardeşi Muârik'i Tîrî Nehri civarında vekil bıraktığı bir sırada Hâricîler buraya baskın düzenlemiş ve Muârik'i asarak öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Mühelleb, oğlu Muğîre'yi oraya göndermiş ve o da amcasını asılı olduğu yerden indirerek defnetmiştir.⁹⁶

Mühelleb'in kardeşi olan Necf ise, babasıyla birlikte İslâm hakkında bilgi almak için Medine'ye gelen grup içinde bulunmuştur.⁹⁷ Mühelleb'in kardeşleri hakkında, kaynaklarda bu bilgilere ulaşabildik .

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın hanımlarına gelince, Damra bint. Kuşeyriye isminde bir hanımının olduğunu bilmekteyiz. Damra'ya Ümmü Ebî Uyeyne şeklinde künye verilmiştir. Bu bilgi dışında Mühelleb ile Damra'nın evliliğinin detayı, varsa bu evlilikten olan çocukları vs. hakkında herhangi bir rivayete rastlayamadık.⁹⁸ Ancak Mühelleb'in çocuklarının sayısının fazla olması Damra haricinde başka eşlerinin de bulunduğunu izlemine vermektedir.

Mühelleb'in; Yezid, Ziyad, Mufaddal, Müdrik, Habib, Muğîre, Kubeysa, Muhammed, Abdülmelik, Mervân, Muâviye, Fadl, Abdülaziz, Ebû Uyeyne, Abdullah, Sa'îd, Şebîb, Amr, Ca'fer, Haccac, Hind, Fatıma isimlerinde yirmi iki çocuğu vardı.⁹⁹ Mühelleb'in çocuklarına kısaca değinmeden önce onlar hakkında genel bir değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın, daha genel bir ifade ile Mühellebîlerin Emevî devletinde önemli bir aile haline gelmesinde, cesaretli ve becerikli oğullarının etkisi inkar edilemez. Babalarının yanında mücadelelere katılıp birçok yeri fethetmişler, babalarının vefatından önce de devlet kademesinde âmillik/valilik gibi görevlerde bulunmuşlardır. Yine babalarının vefatından sonra da valilik gibi

⁹⁵ İbn Hıbbân, IX, 233.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 182.

⁹⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 424.

⁹⁸ Taberî, III, 614; Yâkût, I, 445.

⁹⁹ Belâzurî, *Futûh*, s. 643 ; İbn Kesîr, IX, 43; (İbn Kesîr, Mühelleb'in çocuklarının sayısını sadece on olarak vermektedir. Ancak İbn A'sem bu sayıyı yukarıdaki isimlerle birlikte on sekiz olarak vermektedir. İbn Hazm ise kızları ve Fadl'ı saymamış ve çocuklarının sayısını on dokuz olarak vermiştir. Kaynaklardan isimler toplandığında bizim ulaştığımız rakam çıkmaktadır. İbn A'sem, III, 204; İbn Hazm, s. 368).

üst düzey görevleri ifa etmişlerdir. Ancak Velîd b. Abdülmelik'in başa gelmesinden sonra Mühellebîler ailesinin parlak geçen günlerinin yerini kara günler almaya başlamış, Emevîler tarafından işkencelere maruz kalmışlardır. Tabii ki bu durumun sebepleri çeşitlidir. En önde gelen sebep, Arap toplumunda sıkça görülen, Hz. Peygamber ve daha sonra gelen yöneticiler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan ancak varlığını sürdüren asabiyet duygusunun tekrar görülmeye başlamasıdır. Bu durum, Arapların bir türlü kurtulamadığı ve ruhlarına kök salan, bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰ Ayrıca Mühelleb'in oğullarının kendilerinden kaynaklanan sebepler de vardır ki, bunlar asabiyetle birleşince Mühellebîler için zor dönemin başlangıcı olmuştur. Kendilerinden kaynaklanan sebeplere örnek olarak şunu verebiliriz; Yezid b. Mühelleb, Süleyman b. Abdülmelik'in son zamanlarında Cürcan'ı fethetmiş ve oradan elde ettiği ganimetleri olduğundan fazla göstermişti. Kısa bir zaman sonra tahta geçen Ömer b. Abdülaziz, Yezid'den elde ettiği ganimetin beşte birini devlete vermesini istediğinde Yezid, Ömer b. Abdülaziz'e o kadar ganimet elde etmediğini, alınan ganimeti abartarak Süleyman b. Abdülmelik'e bildirdiğini itiraf etmiş ancak Yezid bu yaptığından dolayı halife Abdülaziz tarafından hapsedilmiştir. Yezid'in böyle davranmasının, alınan abartılı şekilde söylemesinin nedeni de kendinden kaynaklanmaktadır. "*Övünmek ve aşırı hırs*".¹⁰¹

Haccac b. Yusuf, Mühelleb oğulların Horasan'daki saltanatından bir an önce kurtulmak istemiştir. O bu kabilenin Horasan'da güçlenmesinden hoşlanmamaktaydı. Ancak Mühellebîlerin, daha genel olarak Ezdlilerin Horasan'da kalabalık bir topluluk olmasından dolayı onları direkt olarak tasfiye etmesi mümkün değildi. Bu yüzden onları yavaş yavaş tasfiye etmeyi düşünmüştür.¹⁰² Ayrıca Horasan'da düzeninin sağlanması için de bu kabileye ihtiyacı vardı. Temim kabilesine karşılık Ezd ile güç dengelemek istemiş ve bu güç dengesini sağladıktan sonra bu başarılı aileyi bertaraf etmeyi istemiştir. Zaten

¹⁰⁰ Hitti, Philp K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, trc. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, II, 430.

¹⁰¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 404; Kurt, Hasan, "Horasan ve Maverâünnehir'de Haccac Ekolünün Çöküşü", *İslami Araştırmalar Dergisi*, vol. 14. sayı 3-4, Ankara 2001, s. 476.

¹⁰² Gibb, H.A.R., *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, trc. M. Hakkı, İstanbul 1930, s. 23; Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, I-VI, trc. İ. Yiğit-S. Gümüş, İstanbul 1987, I, 379.

Haccac gibi ileri görüşlü bir yöneticinin devletin geleceği için uygun zaman ve fırsatları beklemesi gerekirdi. Bunun için ilk fırsatta önce Horasan valisi olan ve şöhretinden çekindiği Yezid b. Mühelleb'i Sâbit b. Kuteybe ve kardeşinin isyanından sorumlu tutarak azletmiş, Ezdlilerin tepkisini çekmemek için yine Horasan Valiliğine, Yezid kadar muktedir olmayan kardeşi Mufaddal b. Mühelleb'i getirmiştir.¹⁰³ Onun da valiliği fazla sürmemiş, Abdülmelik'in ölümünden sonra yerine geçen Velid zamanında görevi son bulmuştur. Mufaddal'ın azline sebep olarak, beytülmâl hususunda titiz davranmaması gösterilmiştir.¹⁰⁴

Bu olaylar göstermektedir ki; Mühelleb'in oğullarının aktardığımız tarzdaki davranışları zamanla Mühellebîlerin Emevîlerce cezalandırılmasına neden olmuştur.¹⁰⁵

Mühelleb'in oğullarından en fazla tanınanı ve ilk inceleyeceğimiz Yezid b. Mühelleb'dir. O, Muâviye b. Ebî Süfyân zamanında hicrî 53/673 senesinde dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Halid el-Ezdi'dir. Cesaret ve cömertliği onun en bariz vasıflarındandır.¹⁰⁶ Babası ve kardeşleriyle birlikte Hâricîlere karşı mücadele etmiştir.¹⁰⁷

Yezid, Haccac tarafından Kirman'a âmil olarak tayin edildiğinde Mühelleb, Yezid'e şu nasihatte bulunmuştur: *"Ey oğlum! Sen eskiden olduğu gibi değilsin. Haccac'dan artan Kirman malı senindir. Beraberindekilere iyi muamele et. Birinde hoşlanmadığın bir şey görürsen onu önce ikaz et ve kendi kavmine ikramda bulun."*¹⁰⁸

Yezid, babasının ölümünden sonra Haccac tarafından Horasan valisi olarak –babasının yerine– tayin edilmiştir. (Haccac, Mühelleb'in kızı Hind

¹⁰³ Taberî, IV, 406; Kurt, Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehir'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, Ankara 2001, XLII, 301

¹⁰⁴ Ya'kûbî, III, 30; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 378; Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanda Orta Asyanın Umûmi Vaziyeti*, Ankara trs, s. 19.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 400.

¹⁰⁶ Zehebî, *A'lam*, IV, 503.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, IV, 396.

¹⁰⁸ İbn Hallikân, IV, 440.

'le evlenmiş ve Yezid'in eniştesi olmuştur.)¹⁰⁹ Tayin olmasından sonra Harezm üzerine akınlar yapmıştır. İbnü'l-Eş'as'la birlikte isyan eden Abdurrahman b. Abbas'ın Herat'ta olduğunu öğrenmesi üzerine, buraya sefer düzenlemiş ve yapılan mücadelelerin sonunda onları dağıtmıştır.¹¹⁰ Horasan Valisi olduktan sonra Kuteybe b. Müslim'e duyduğu kıskançlığın etkisiyle¹¹¹ Dahistan, Cürcan ve Taberistan çevrelerinde fetihlerde bulunmuştur. (98/716-717) Bu fetihleri çok kanlı bir şekilde sonuçlandırmış, buralardan epeyce de ganimet elde etmiştir.¹¹² Ayrıca Yezid'in bu mücadelelerinde on dört bin Türkü öldürdüğü de rivayet edilmektedir.¹¹³ Yezid ve kardeşlerinin fetihlerdeki bu aşırılıkları ve ganimet arzusu araştırmacılar tarafından, İslâm'ı yayma amacı gütmeye içine eleştirilmiştir.¹¹⁴

Halife Abdülmelik kendinden sonra sıra ile oğulları Velîd ve Süleyman'ı tayin etmişti. Ancak Velîd, halifeliğinin son yıllarında kardeşini veliahtlıktan azletmek istemiş ve bu hususta ileri gelenlerin görüşlerine başvurmuştu. Onun bu isteğine yalnızca devrin ileri gelen komutanlarından Haccac b. Yusuf ve Kuteybe b. Müslim destek vermişti. Ancak Velîd, bu isteğini gerçekleştiremeden vefat etmiş ve Süleyman halife olmuştur. Süleyman'ın halife olmasında en büyük destekçisi ise Yezid b. Mühelleb'di. Süleyman da Yezid'in bu desteklerinin karşılığını vermiş ve onu Irak Valiliğine getirmiştir.¹¹⁵ Ayrıca Süleyman, kendi hilafetinin engellenmesine destek olan Haccac ve Kuteybe'nin cezalandırılmasını istemiş ve o, bu cezalandırma görevini de Yezid'e vermişti. Yezid b. Mühelleb, eniştesi olan Haccac¹¹⁶ ve akrabalarına kendisine verilen görev neticesinde eziyetlerde bulunmuştu. Hatta bu eziyetlerin bitirilmesi hususunda Yezid b.

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *Maârif*, 400; Taberî, VIII, 60; İbn A'sem, IV, 89.

¹¹⁰ Halife b. Hayât, s. 284; İbn Haldun, III, 67; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 358; Yazıcı, Nesîmi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1992, s. 15.

¹¹¹ Çetin, Osman, "Horasan", *DİA.*, İstanbul 1998, XVIII, 235.

¹¹² İbn Kuteybe, *Maârif*, 400; Taberî, VIII, 60; İbn A'sem, VIII, 89.

¹¹³ Belâzürî, *Futûh*, s. 482.

¹¹⁴ La Domination Arabe, *Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, trc. Sa'îd Hatiboğlu, Ankara 1994, s. 17-18.

¹¹⁵ Hudârî Bek, Muhammed, *Muhadaratü Tarihi'l-İslâmî ed-Devletü'l-Emevîyye*, I-II, Daru'l-Mârif, Beyrut 1960, I, 125; Günaltay, *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanda Orta Asyanın Umûmi Vaziyeti*, s. 79.

¹¹⁶ Vâsîti, Elsem b. Sehl er-Rezzâz, *Tarihü Vâsıt*, thk, Avvad Kurkiş, Alemlî'l-Kütüb, Beyrut 1986, I, 114. (Haccac, Mühelleb'in kızı Hind ile evlenmiş böylece onun damadı ve oğullarının eniştesi olmuştu.)

Abdûlmelik de aracılık yapmış ve bu istek ¹¹⁷ Yezid b. Mühelleb tarafından geri çevrilmişti. Yezid b. Abdûlmelik de bu yapılanlardan dolayı Yezid b. Mühelleb'e karşı intikam yemini etmiştir. ¹¹⁸

Yezid b. Abdûlmelik zamanında kabilecilik ateşi iyice alevlenmişti ve iktidar olabilmek için ya Güney Araplarının ya da Kuzey Araplarının desteğini almak gerekli olmuştu. ¹¹⁹

Yezid, halife olurken Kuzey Arapları Kaysîlerden destek almıştır. Kaysîlerin desteği ile başa geçen Yezid, Güney Araplarından olan ve yukarıda değindiğimiz üzere kendileri için intikam yeminleri ettiği Mühellebîlere karşı bir yok etme politikası başlatmıştır. Yezid b. Mühelleb'in Haccac'ın yakınlarına yapmış olduğu eziyetler Yezid b. Abdûlmelik döneminde kendileri için yapılmaya başlanmıştır. ¹²⁰

Bu noktada görülmektedir ki olaylarda Yezid b. Mühelleb önemli bir rol oynamaktadır. Şöyle bir soru akla gelebilir. Neden diğer kardeşler ikinci planda veya Yezid'in destekçisi konumunda olmuşlardır. Bu soruya Mühelleb'in vefat etmeden önce oğullarına yaptığı vasiyette ipucuna rastlamaktayız. Mühelleb vasiyetinde “*Yezid'i yerime vekil bıraktım. Sakın Yezid'e karşı gelmeyin.*” demişti. Oğlu Mufaddal ise “*Eğer sen onu başa geçirmeyecek olsaydın bile biz onu geçirirdik.*” karşılığını vermişti. Bu olay onların Yezid'e olan güvenlerini göstermektedir. ¹²¹

Yaptığımız genel değerlendirmeden sonra Emevîlerin son dönemlerinde önemli bir isyan olan Yezid b. Mühelleb isyanına değinmek istiyoruz.

Yezid b. Abdûlmelik, Haccac ile yakın münasebetler kurmuş ve onun yeğeni ile evlenmişti. Hatta doğan bu oğluna Haccac adını vermişti. Yezid, Haccac'ın yakınlarına fena muamelede bulunmuş olan Yezid b. Mühelleb'e

¹¹⁷ Haccac ile Yezid b. Abdûlmelik arasında bir evlilik bağı vardı. Yezid, Haccac'ın yeğeni ile evlenmiş ve doğan oğullarına Haccac ismini vermişlerdi. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 414.

¹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, IV, 533.

¹¹⁹ Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA.*, XVIII, 235; Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdûlmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 149.

¹²⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 562.

¹²¹ Taberî, VI, 354.

yaptıklarından dolayı düşmanca hisler beslemiş ve intikam yeminleri etmiştir.¹²² Yezid b. Abdülmelik ile Yezid b. Mühelleb'in aralarında geçen bazı olumsuz diyaloglarda aralarının açılmasına neden olmuştur. Buna örnek olarak şu olayı zikredebiliriz. Yezid b. Mühelleb güzel elbiselerle gösterişli bir vaziyette bir gün hamamdan çıkar. Ömer b. Abdülaziz ile beraber orada bulunan Yezid b. Abdülmelik onun böyle gösterişli elbiseler giyinmesinden rahatsız olur ve "*Ancak şerefli kimseler gösterişli giyinebilir.*" şeklinde sözler sarfeder. Yezid b. Mühelleb de sinirlenerek "*Güzel koku aslanın ağzında dahi olsa, onu ancak benim gibi cesur ve yiğit kimseler alabilir.*" der. Bu karşılıklı atışmalar aralarının açılmasına neden olmuştur.¹²³

Yezid de yeni halifenin kendi hakkındaki düşüncelerini iyi bildiğinden hapisten kaçarak ailesinin mensup olduğu Ezd kabilesinin yoğun bulunduğu Basra'ya gitmişti. Emevî taraftarı olan Basra valisi Adiy b. Ertat onu şehre sokmak istemediği için şehrin dışında karşılamış ancak Basra halkının büyük çoğunluğu Yezid'in tarafını tutunca o da Yezid'in faaliyetlerine engel olamamıştır.¹²⁴ Ayrıca Basra'da Yezid'in faaliyetlerini engelleyecek kadar halife birliklerinin olmaması da Yezid'in işini kolaylaştırmıştır.¹²⁵

Yezid'in işini kolaylaştıran önemli bir etken de, Arap kabileleri arasındaki rekabet olmuştur. Bu rekabeti iyi değerlendiren Yezid, Rebîa kabilesini de kendi tarafına çekmiş, gücünün artmasının ardından Temim ve Kays kabilelerinin desteğini alan Vali Adiy b. Ertat'ı esir almıştır. Bu olaydan sonra cesaretlenen Yezid, halife ordusuna karşı yapılacak mücadelenin yabancılara karşı yapılacak mücadeleden daha önemli bir iş olduğunu halka yaymaya başlamıştır.¹²⁶

Basra'da yaşayan ve büyük bir alim olan Hasan el-Basrî, Yezid'in bu isyanının dinle ilgili değil dünya hırsından kaynaklandığını beyan ettiyse de halkın büyük çoğunluğu Yezid'e biat etmiştir.¹²⁷ Bu isyana Ahvaz, Fars ve Kirman halkı da katılınca Yezid'in kuvvetleri büyük ölçüde artmış, ancak

¹²² Reckendorf, "Ezd", *İA.*, IV, 430.

¹²³ Mes'ûdî, III, 210; Ya'kûbî, II 308.

¹²⁴ Halife b. Hayyât, s. 332; Yıldız. H. Dursun, "Yezid b. Mühelleb", *İA.*, XIII, 314.

¹²⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 414.

¹²⁶ İbnü'l-İmâd, I, 124; Aycan İrfan-Sarıçam İbrahim, *Emevîler*, TDV. Yay., Ankara 1993, s. 78.

¹²⁷ İbnü'l-Cevzî, IV, 538.

Horasan halkı bu isyana Kirman ve Ahvaz halkı kadar destek vermemiştir. Aslında bu durum dikkat çekmektedir. Horasan ve çevresi Mühelleb ve oğulları tarafından uzun zaman yönetilmiştir. Ayrıca Ezdliler orada büyük bir nüfûza sahip olmuştur. Horasan'dan gerekli desteğin gelmesinin sebeplerinden biri Yezid'in, Horasan'dan elde ettiği gelirlerden, beraberinde getirdiği Şamlı askerleri daha fazla yararlandırmış olması ve bunun yanında nüfuzun çoğunluğunu oluşturan, kendi kabilesi Ezd ve diğer kabileleri de göz ardı etmesidir.¹²⁸ Kabile mensuplarının Yezid'in bu davranışına olan kırgınlığın yanında, Horasan'dan Basra'ya gerekli desteğin gelmemesinde, buranın Basra'ya olan uzaklığının da önemli bir etkisi olabilir. Bununla beraber Ahvaz, Fars ve Kirman çevresi de yine Mühelleb ve oğullarının yöneticilik yaptığı yerlerdendi. Buralardan ise Horasan'a nazaran Yezid'e daha çok desteğin gelmesi, buraların Basra'ya daha yakın olmasıyla açıklanabilir.¹²⁹

Yezid'in taraftarları, karargahın Fars bölgesine kurulmasını tavsiye ettilerse de o, Irak'ı Suriyelilere bırakmamak için Kûfe üzerine yürüyerek eski Bâbil yakınlarındaki Akr mevkiinde karargah kurmuştur. Burada karşısına büyük bir kumandan olan Mesleme b. Abdülmelik çıkmıştır. 14 safer 102 (24 Ağustos 720) yapılan savaşta Halife ordusu, Yezid ve birliklerini darmadağın etmiş, Yezid'e kaçma tavsiyesinde bulunulduysa da o bunu kabul etmeyerek savaşmış ve nihayetinde o da öldürülmüştür.¹³⁰

Bu isyanın Mühellebîler üzerindeki sonuçları Yezid'in ölmesiyle sona ermemiştir. Bu savaşa katılamayan ve savaş alanında canlarını kurtarabilen Mühelleb'in oğulları buradan Hindistan'a kaçmak için tekrar Basra'da toplanmışlardır. Ne var ki Halife orduları tarafından takip edilerek yakalanmışlar ve esir edilerek Suriye'ye gönderilmişlerdir. İsyancıların sonlarının nasıl olduğunu halka göstermek için başları kesilerek Suriye'de teşhîr edilmiştir. Esir edilen on bir çocuk halifeye getirilerek idam edildiği gibi Mühelleboğullarına ait

¹²⁸ Kurt, Hasan, "Horasan ve Maverâünnehr'de Haccac Ekolünün Çöküşü", s. 475.

¹²⁹ Taberî, III, 428; İbnü'l-Cevzî, IV, 538.

¹³⁰ Zehebî, *A'lam*, IV, 506; Crone, P., "Muhallabids", *EF*, VII, 357; Yıldız, H. Dursun, "Yezid b. Mühelleb", *İA.*, XIII, 314.

kadınlar da esir edilerek satılmışlardır.¹³¹ Sind bölgesine kaçabilen Müdrik b. Mühelleb, Mufaddal, Abdülmelik, Ziyad, Mervân, Muâviye ve Yezid'in oğlu olan Muâviye Kandabil de Hilal b. Ahvez et-Temimi tarafından öldürülmüştür.¹³² Savaş sonrasında yapılan eziyetler, işkenceler, kan dökmeler, Yezid'in cesedinin sokaklarda dolaştırılması ve yanında domuz leşinin bulundurulması Ümeyyeoğullarının kendilerine karşı yapılan isyanlara verdiği cevabı gözler önüne sermektedir.¹³³

Yine bu isyan esnasında kaynaklarda geçen bilgiler iyice incelendiğinde Mühelleboğullarının iktidar mücadelesi içine girdiği de hissedilmektedir. Mesleme'nin Mühelleboğullarından ileri gelenleri önüne toplayarak söylediği şu cümle dikkat çekicidir. Ancak bu cümleler Emevî yöneticileri tarafından verdikleri cezaları ve kendi yaptıklarını meşrulaştırmak için söylendiği de göz önünde bulundurulmalıdır. *"Bize karşı isyan edip hilafetin kendilerinde olmasını isteyen bu kavmi gördünüz mü? Şimdi ne durumdalar!"*¹³⁴

Yezid b. Abdülmelik'in de bu isyan için söylediği şu söz konumuz açısından önemlidir:

*"Büyük bir işe girdi. Büyük bir işe kalkıştı. Onuruyla öldü."*¹³⁵

Mühelleb'in çocuklarından Yezid'in, Haccac'ın yakınlarına işkence etmiş olması daha sonra Mühelleb'in ailesinin hiç de yararına olmamıştır. Emevî ailesi nezdinde büyük bir önemi olan bu aile için artık sıkıntılı yıllar başlamıştır. Sind bölgesine kaçan Mühelleb'in çocukları üzerine Hilal b. Ahvez et-Temimî gönderilmiş ve bu ordu, Mufaddal'ı, Müdrik'i, Abdülmelik'i, Ziyad'ı Mervân'ı, Muâviye'yi ve Yezid'in oğlu Muâviye'yi Kandabil yakınlarında öldürmüştür.¹³⁶

Yezid b. Muâviye'nin ölümünden sonra Araplar arasında yaygın olan asabiyet duygusu yeniden alevlenmeye başlamıştı. Raşit Halifelerden kabul edilen Ömer b. Abdülaziz zamanında, bu sorun onun adil yönetiminden dolayı nispeten

¹³¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 422.

¹³² Belâzûrî, *Futûh*, s. 647; Ya'kûbî, II, 30-32.

¹³³ İbn A'sem, IV, 254.

¹³⁴ İbn A'sem, IV, 254.

¹³⁵ Belâzûrî, *Ensâb*, VIII, 33.

¹³⁶ Belâzûrî, *Futûh*, 643.

körlenmişti. Yezid b. Abdülmelik'in iktidara gelirken kuzey Arapların desteğini alması, Güney Araplarına sıkıntılı anlar yaşatmaya başlamış, bu sıkıntıları en fazla yaşayan ailelerden biri de Mühelleboğulları olmuştur. Güzel günler başta asabiyet duygusunun etkisiyle karanlık günlere dönüşmüş, zincire vurulmalar, esir edilmeler ve idamlar bu ailenin kaderi olmuştur. Daha önce değindiğimiz gibi Mühelleb ve oğulları sınır bölgelerinde Türklere karşı savaşmışlar, içeride ayrılıkçı gruplara karşı Ümeyyeoğullarının başarıları için mücadele etmişlerdi. Kaynaklar bu ailenin özelliklerini anlatırken ihtiyaç sahiplerine ikramda ve bol yardımlarda bulunduklarını, cömert olduklarını dile getirmekte ve bu güzel hasletleriyle çevrelerine nam saldıklarını aktarmaktadır. İşte böyle bir ailenin Yezid tarafından ortadan kaldırılması güneyli kabilelerin Ümeyyeoğullarına olan kinlerini arttırdı. Bu kin, Emevîlerin yıkılışında da etkili olan amillerdendir.¹³⁷

Yezid b. Mühelleb hakkında detaylı bilgi verdikten sonra Mühelleb b. Ebî Sufra'nın diğer oğullarına değinmek istiyoruz. Mühelleb'in oğullarından hayatı hakkında kısaca bilgi vereceğimiz ikinci oğlu Mufaddal'dır. Ebû Gassân ve Ebû Hassân şeklinde künyesi vardır. İbn Hıbbân onu "*Sika*" olarak nitelendirmiştir. Nu'man b. Bişr'den hadis rivayetinde bulunmuş ve kendisinden de Sabit el-Bünnânî, Cerir b. Hâzim ve oğlu Hacib hadis rivayet etmiştir.¹³⁸

Mufaddal, 85/705 yılında kardeşi Yezid'in yerine Horasan valiliğine atanmıştır. Yedi ay süren valiliği sırasında da Mufaddal, Bagedis'i yeniden fethetmiştir. Mufaddal savaşta elde ettiği ganimetleri beytül-mâl'a ayırmadan orduya taksim ederek dağıtmayı kendine adet edinmişti. Bu durum Mufaddal'ın Haccac tarafından azledilmesine neden olmuştur.¹³⁹

Mühelleb'in diğer oğlu Habib de Rebîncan'a akınlar düzenlemiştir. Rebîncan'da Buhara emiriyle fazla bir netice vermeyen bazı çatışmalar yapmış ve

¹³⁷ Hasan İbrahim Hasan, I, 427; Odabaşı, Fatma, s. 44.

¹³⁸ İbn Hıbbân, V, 436.

¹³⁹ Mizzî, XXVIII, 421; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 378; Kurt, Hasan, *Süfyanî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maveratünnehr'de İç Mücadeleler*, XLII, 301.

geri dönmüştü.¹⁴⁰ Habib, kardeşi Yezid zamanında onun tarafından Kirman'a Vali olarak atanmıştır. Ancak o da Haccac tarafından azledilmiştir.¹⁴¹

Mühelleb'in oğullarından birisi de Abdülmelik'tir. Abdülmelik de kardeşi Habib'in valiliği sırasında Kirman da güvenlik işlerinden sorumlu olmuş, daha sonra ise Süleyman b. Abdülmelik tarafından Sind bölgesine vali olarak gönderilmiştir.¹⁴²

Oğullarından Muğîre ve Müdrîk, babalarıyla birlikte Hâricîlere karşı savaşmışlardır.¹⁴³ Muğîre, Ezrakîler ile olan mücadelesi sırasında Mus'ab tarafında Fas ve Derabcerd'e âmil olarak atanmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca babası Horasan'a atandığında Muğîre'de Istahar'a atanmıştır.¹⁴⁵ Mühelleb, Kiş üzerine akınlar yaparken Merv'de yerine oğlu Muğîre'yi bırakmıştı.

Muğîre 81/701 yılında Merv'de hastalanmış ve ölmüştür. Ayrıca Mühelleb'in ölüm nedenlerinden biri olarak oğlu Muğîre'nin ölümü zikredilmektedir.¹⁴⁶ Bu durum da Mühelleb'in Muğîre'ye ayrı bir önem verdiğini göstermektedir.

Mühelleb'in ilk doğan çocuğu Sa'îd ise, kardeşi Muğîre ile birlikte Mus'ab tarafından Ezârika ile mücadelede Ercan ve Sâbur'a âmil olarak gönderilmiştir.¹⁴⁷

Ziyâd, Süleyman b. Abdülmelik zamanında Uman civarında âmillikle görevlendirilmiştir.¹⁴⁸

Mühelleb'in oğulları hakkında ilginç detaylar da aktarılmıştır. Onlardan Ziyâd, Yezid ve Müdrîk üçüz doğmuş, aynı sene vefat etmişler ve 48 sene yaşamışlardır.¹⁴⁹

¹⁴⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 376; Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, s. 156

¹⁴¹ Taberî, VI, 671; Zirikli, Hayreddin, *el-Alâm Kâmûsu Terâcim li Eşhürî'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikin*, I-X, Beyrut 1954, VIII, 285.

¹⁴² İbn Haldun, I, 80.

¹⁴³ İbnü'l Esîr, *Kâmil*, IV, 182; İbn Kesîr, IX, 43.

¹⁴⁴ Halîfe b. Hayyât, s. 268.

¹⁴⁵ Taberî, VI, 613.

¹⁴⁶ Ya'kûbî, III, 21; Taberî, VIII, 59.

¹⁴⁷ Halîfe b. Hayyât, s. 268.

¹⁴⁸ İbn Haldun, III, 84.

Mühelleb'in çocukları hakkında şair Ka'bu'l-Aşkârî ve Haccac arasındaki şu konuşma dikkat çekicidir. Haccac, Ka'b'a "Mühelleb'in oğullarını bana anlat" dedi. Bunun üzerine şair:

-Muğîre, onların süvarileri ve efendileridir. Yezid'in cesareti kafidir. En cömertleri Kubeysa'dır. Müdrîk'in önünden kaçmak hiç bir kahraman için ayıplanacak bir şey değildir. Abdülmelik koyu bir zehirdir. Habib hızlı bir ölümdür. Muhammed bir aslandır. Mufaddal ise imdada yetişmekte eşsizdir.

- Mühelleb'in oğulları sizin için nasıldı?

- Gündüz kaleyi koruyan, gece düşmanı avlayan insanlardı.

- Hangisi imdada daha çok koşardı?

- Onlar ucu belli olmayan halka gibidirler. Hepsi aynıdır.¹⁵⁰

Bu diyalogdan anlaşıldığına göre Mühelleb'in oğulları, babaları gibi bir savaşçı, cesaretli bir komutan ve halk tarafından güzel hasletleriyle takdirleri üzerlerinde toplayabilmiş kimselerdir. Dikkatleri çeken bir durum da Mühelleb'in çocuklarının büyük bir kısmının devletin üst kademeleri sayılabilecek görevlerde bulunmuş olmalarıdır. Bu da Mühellebîler için bir başarı tablosudur.

Mühelleb'in oğulları hakkında bilgi verdikten sonra kızı Hind'e değinmek istiyoruz. Kaynaklarda onun hayatı hakkında fazla bir bilgi bulamadık. Hind bt. Mühelleb, Haccac b. Yusuf'la evlenmiş olmasına karşın ne zaman evlendiklerine dair bir bilgiye rastlayamadık. Bu evlilik muhtemelen Mühelleb ölmeden yani Mühellebîlerle Haccac'ın aralarının iyi olduğu yıllarda olmalıdır. Haccac, bu evlilik bağıyla Mühelleb'in damadı olmuştur. Haccac, Emevîler'in en kudretli valilerinden olması hasebiyle Haccac ile Mühelleb arasında da emir komuta zinciri gereği birçok diyalog gerçekleşmiştir. Ancak Mühelleb'in vefat etmesinden sonra meydana gelen olayların ardından Yezid b. Mühelleb, Süleyman b. Abdülmelik devrinde, halifenin isteği ile Haccac'ın yakınlarına eziyet etmişti. Yezid b. Abdülmelik'in de Haccac ile yakın akraba olması ve Yezid'in yönetime gelmesiyle bu kez şartlar Mühellebîler aleyhine dönmüş, bu

¹⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, IV, 371.

¹⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 437; İbn Halikân, IV, 440.

kötü gidişatın sonunda, Mühellebîlerin ölümü ile sonuçlanan olaylardan sağ kalanlardan birisi de Hind olmuştur. Bu olaylarda Hind, kardeşlerine yapılan işkencelere daha fazla dayanamamış ve elinden de bir şey gelmediği için 85/705 yılında Haccac'dan boşanmıştır.¹⁵¹ Hind, sadece Yezid b. Abdülmelik'e esir olarak getirilen Mühelleboğullarından kardeşi Uyeyne'ye yardım edebilmiş ve onu öldürülmekten kurtarabilmişti.¹⁵²

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın kardeşlerinin, amca oğullarının, kendi çocuklarının ve torunlarının çokluğu göz önünde bulundurulunca kalabalık bir aileye sahip olduğu hemen fark edilmektedir. Horasan çevresinde sayılarının fazla olması nedeniyle "*Mühellebîler*" şeklinde anılmışlardır.¹⁵³ Mühelleb b. Ebî Sufra, kalabalık bir aileye mensup olmasının avantajlarını da görevleri esnasında görmüştür. Kendisi gibi oğulları da cesur birer savaşçı, başarılı birer komutandı. Mühelleb'in başarılarının arkasında her zaman, babalarının itaatkar askerleri olan oğullarının payı inkar edilemez.

Kaynaklarda Mühelleb'in soyundan gelen ve sayıları 300'ü bulan aile üyelerinin isimlerine rastlamaktayız. Bu kimseler arasında gerek ilim alanında gerekse diğer alanlarda (yönetim, ordu, edebiyat vs.) meşhur olmuş şahıslar bulunmaktadır.¹⁵⁴

2) Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Kişiliği

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın kişiliği hakkında derli toplu bilgi içeren eser yok gibidir. Bunun için elimizdeki bilgileri tahlil etme yoluna gittik. Böylece Mühelleb'in gerek kendi konuşma ve davranışlarından gerekse başkalarının onun hakkındaki düşüncelerinden bir sonuç çıkarmaya çalıştık.

¹⁵¹ Yıldız, H. Dursun, "Yezid b. Mühelleb", *İA.*, XIII, 314; Hattab, Mahmut Şit, "Yezid b. Mühelleb", *Mecelletü Mecma'i el-İlmi el-İrâkî*, Bağdat 1987, Volume XXXVIII, 12-19.

¹⁵² İbn Hallikân, V, 334; Zehebî, *A'lam*, IV, 503; İbn Haldun, III, 96; Vâsıtî, s. 161.

¹⁵³ Crone, P., "Muhallabids", *EF*, VII, 357.

¹⁵⁴ İbn Hazm, s. 368. (Mühelleb'in nesebi hakkında geniş bir liste içermektedir.)

Mühelleb, komutanlık yönü daha ağır basan birisidir. Birçok mücadelede bulunmuştur. Öncelikli olarak Mühelleb'in yapmış olduğu bu mücadeleler zarfındaki konuşma ve davranışları tahlil etmek suretiyle onun kişiliği hakkında bazı sonuçlara ulaştık. Ulaştığımız bu sonuçlara değinmek istiyoruz. Onun en dikkat çeken özelliği ise "Arap milliyetçiliği"dir.

Mühelleb, Kikan bölgesinde akınlar yaptığı bir sırada atlarının kuyrukları kesilmiş on sekiz Türk süvarisiyle karşılaşmış ve yapılan mücadele sonunda Türkler öldürülmüştü. Bu olayın sonunda Mühelleb "*Arap olmayan bu kimseler atların kuyruklarını toplamaya bizden daha layık değillerdir.*" diyerek atının kuyruğunu kesmiştir.¹⁵⁵ Bu uygulamayı da Arapların arasında ilk başlatan Mühelleb olmuştur. Bu rivayeti aktarmamızın sebebi Mühelleb'in fikir hayatına dair bilgiler elde etmektir. Mühelleb'in bu konuşmasına baktığımızda Arap milliyetçiliği açıkça görülmektedir. Bu en ufak bir olayda bile Türklerle Arapları karşılaştırmış ve kendilerini diğer kavimlerden üstün tutma davranışına yönelmiştir.

Mühelleb'in aktaracağımız konuşmaları birey olarak bizleri fazla ilgilendirmeyebilir. Çünkü Mühelleb, kendisini ispatlamış bir komutan, Emevîler adına icraatlarda bulunan bir vali ve kendisi gibi hem komutanlık vazifesinde bulunan hem de vali ve âmillik görevi yapan oğullarının babası, kısacası kamu yönetiminde bulunan biridir. Mühelleb de görülen Arap milliyetçiliği ile ilgili görüşümüzü destekleyen başka bir olay da Mühelleb'in çocuklarına olan vasiyetidir.

Mühelleb ölüm döşeginde iken çocuklarını çağırması ve şu şekilde onlara tavsiyelerde bulunmuştur: "*Cömertliği cimriliğe tercih edin, Arap'ı sevin ve Arap'a iyi davranın. Çünkü bir Arap gerektiğinde sizin için ölebilir.*"¹⁵⁶

Bu görüşümüzle ilgili bir diğer örnek de oğlu Yezid'in Kirmân Âmilliğine tayin edilmesi esnasında ona yapmış olduğu tavsiyede geçmektedir.

¹⁵⁵ Belâzurî, *Futûh*, 630; Yâkût, IV, 423; Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheretü Hutabî'l-Arab fî Usûri'l Arabiyyeti'z-Zâhirati fî Asri'l-Emevî*, I-III, Kahire 1963, II, 268.

¹⁵⁶ İbn A'sem, IV, 88.

*“Ey oğlum! Sen artık eskiden olduğum gibi değilsin. Haccac’dan arta kalan Kirman malı senindir. Sana da babana yüklenenden başkası yüklenmeyecektir. Beraberindekilere iyi muamele et. Birinde hoşlanmadığın bir şey görürsen onu önce ikaz et ve kendi kavmine ikramda bulun.”*¹⁵⁷

Mühelleb hakkındaki rivayetlere topluca bakıldığında, onda Arap kavmini üstün görme ve milliyetçilik duygusu olduğu görülmektedir. Mühelleb’in, ailesinin ve kabilesi olan Ezdlilerin her zaman desteğini görmesi en zor anlarında bile onu terk etmemeleri onu böyle bir görüşe sevk etmiş olabilir. Nitekim Basra çevresinde yapılan mücadelelerde Hâricîler, Basralıları bozguna uğratmış ve bu zor durumdan kurtuluş da Mühelleb ve beraberindeki 3000 Ezdlinin gayretleriyle sağlanmıştı. Diğer topluluklar ise dağılmıştı.¹⁵⁸ Mühelleb’in oğlu Yezid’in, Yezid b. Abdülmelik zamanında gerçekleştirdiği isyanda Basra’ya sığınması ve Ezd kabilesine dayanması bu bağlılığın yaygınlığını göstermektedir.¹⁵⁹

Mühellebîlerin Ezd kabilesine olan bağlılığı, Ezdlilerin de Mühellebîlere olan bağlılığı dikkat çekicidir. Konuyla ilgili olarak Mühelleb b. Ebî Sufra ile Ezdliler arasındaki bağı gösteren bir olayı aktarmak istiyoruz. Bu bilgiye, Mus’ab b. Zübeyr ile Muhtar b. Ebî Ubeyd arasındaki bir mücadele esnasında rastlamaktayız. Muhtar, Sa’îd b. Münkiz’i Mus’ab’ın ordusunun sağ tarafına baskın için göndermiş ve aralarında çok şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Mus’ab da Sa’îd’e karşı hücum etmesi için Mühelleb’e haber gönderdiğinde Mühelleb’in, Mus’ab’ın akın etmesi yönündeki emrine cevabı şu olmuştur. *“Ben elverişli fırsatı ele geçirinceye kadar Ezdlileri Kûfelilere boğazlatmam”*.¹⁶⁰

Mühelleb’in kendi kabilesi olan Ezdlilere olan bağlılığı, Ezdlilerin de Mühelleb’e olan bağlılığı yanında, bu durum ailesel düzeyde de devam etmiştir. Yezid b. Mühelleb isyanında da bu birlikteliği bariz bir şekilde görmekteyiz.¹⁶¹ Ezd kabilesi mensupları ile Mühellebîler arasındaki bağlılığı Abdurrahman b.

¹⁵⁷ İbn A’sem, IV, 57.

¹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 184; Safvet, II, 268.

¹⁵⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 414.

¹⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 216.

¹⁶¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 414.

Eş'as, başlattığı isyan esnasında şu cümlelerle dile getirmiştir.¹⁶² “*Şayet orada Yezid'den başkası olsaydı dediğinizi yapardım. Fakat o kudretli, akıllı, aşireti ve kavminin bağlılığını kazanmış biridir.*”

Mühelleb'in en bariz vasıflarından birisi cömert olmasıdır. Mühelleb için söylenen şiirlerde bu açıkça görülmektedir. Mühelleb'in vefatından sonra Temîm kabilesinden Nehâr b. Tevsi'a Mühelleb'i şu dizelerle anlatmaktadır.

*“Dikkat edin harp bitti, Mühelleb ölünce
cömertlik ve cömert gitti.
Merve Rûz'da yaptılar türbesini
ve kayboldu gitti bütün doğu ve batı.
İnsanlara en faydalı kimdir dense,
çekinmeden odur, deriz.
Süvarilerle ülkenin sevinç ve hüznünü
bize o mübah kıldı.
Onları kızıla boyanmış erguvan ile
hürmet edercesine sürerdi harbe.
Kahtân ve müttefikleri Bekr ve Tağlib kabileleri
harbe hazır dolaşırlar Maad ve Avz sancaklarıyla
canlarını ana ve babalarını feda ederler.”*¹⁶³

Mühelleb, cömertliği de; “*Cömertlik ne güzel huydur, şerefli kimselerin ayıplarını örter. Alçak kimselerin hafıflığına eklenir. İçinde zühd bulunan şeyi sevdirebilir.*” şeklinde tavsif etmiştir.¹⁶⁴

Mühelleb b. Ebî Sufra, sözünde duran, ihtiyatlı davranan ve cesaretli birisidir. Ancak planlı davranmayı ve akıllı hareket etmeyi cesaretli olmaktan üstün tutardı. Asıl başarının ise akılla cesaretin birleşmesiyle elde edileceğine inanırdı. Laf kalabalığına değil de icraata bakılması hakkında çocuklarına da şu

¹⁶² İbn A'sem, III, 91.

¹⁶³ Taberî, VI, 355; İbn Abdîrabbih, Ahmet b. Muhammed el-Endülûsî (ö. 327/939), *el-İkdu'l-Ferid*, I-VII, thk. Muhammed Gamiha ve Ark., Beyrut 1987, III, 298; İbn Hallikân, IV, 435.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, IX, 46.

öğütte bulunmuştur. “İşleriniz sözlerinizden daha üstün olsun. Çünkü ben işi sözünden üstün olanı severim.”¹⁶⁵

Başarılı bir insanda bulunması gereken vasıflardan birisi de sabırlı olmaktır. Özellikle savaş meydanlarında bu özellik daha da önem kazanmaktadır. Sabırlı, cesaretli ve akıllı hareket eden bir komutan her zaman başarılı olabilir. Mühelleb bütün bu özellikleri bünyesinde toplamış birisidir. Bunu, kazanmış olduğu güzel sonuçlarla da ispatlamıştır. Hâricîlerle olan çetin mücadelelerinde bu vasıflara rastlamaktayız. Mühelleb, İbn Zübeyr’in Basra Valisi Haris b. Abdullah b. Ebî Rebîa’ya yazmış olduğu bir mektupta şunlara yer vermiştir:

*“Bismillâhirrahmanirrâhim, Bizler dinden çıkan Ezrâkiler ile sabırla ve metanetli bir şekilde savaştık. Onların gerçekten korkunç saldırıları oldu. Ama kuvvet sabır ehlinin; sadık niyet, kuvvetli beden ve keskin kılıçlarla düşman üzerine atılmasıyla Allah, harbi hayırlı bir akıbet ile sonuçlandırdı.”*¹⁶⁶

Mühelleb b. Ebî Sufra’nın her zaman ihtiyatlı davrandığını, tedbirleri elden bırakmadığını görmekteyiz. Mühelleb her konakladığında ordusunun etrafına hendek kazdırmış ve bu şekilde Hâricîlerin baskınlarına karşı kendisini ve ordusunu koruyabilmiştir. Abdurrahman b. Mihnef ile beraber Hâricîlerle mücadele ederken Mühelleb, Abdurrahman’a, ordusunun etrafına hendek kazmasını tavsiye ettiğinde bu teklif onun tarafından reddedilmişti. Abdurrahman, Mühelleb’in bu tavsiyesine uymamış ve savaşın sonunda düştüğü kötü durumdan canını zor kurtarabilmişti.¹⁶⁷ Mühelleb, Abdurrahman b. Eş’as ile birlikte Hâricîlere karşı savaşırken ona da Hâricîlerin gece baskınlarına karşı hendek kazmasını tavsiye etmiş, ancak onunda da kibirli davranarak bu tavsiyeye uymaması 500 askerinin ölümüne neden olmuştur.¹⁶⁸

Mühelleb’in savaş stratejisi, konakladığı yerin çevresine hendek kazdırmanın yanında sık sık yer değiştirmeyi gerektiriyordu. Bu şekilde onların baskın düzenlemesini zorlaştırıyordu. Hâricîler ise Mühelleb’in bu stratejisinden

¹⁶⁵ Taberî, VI, 352-353; İbnü’l-Cevzî, IV, 281.

¹⁶⁶ Müberred, II, 199; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II 362.

¹⁶⁷ İbn Haldun, III, 50.

¹⁶⁸ İbn Abdîrabbih, II, 207.

dolayı onu “Kaçak”¹⁶⁹ diye isimlendirmişlerdir. Ancak bunun yanında bu davranışlarından ötürü onu takdir de etmişlerdir.¹⁷⁰ Mühelleb’in sürekli değişik stratejilerle karşısına çıkmasından dolayı onu “Sihirbaz”¹⁷¹ olarak nitelemişlerdir.

Mühelleb’in çocuklarına olan vasiyetinde ve Mühelleb’e “*Bu başarılarla nasıl ulaştın?*” diye sorulduğunda verdiği cevaptan kişiliği hakkında önemli bilgiler elde etmekteyiz. “*Hakka itaat, hevâ ve hevese isyan.*”¹⁷²

Yine yöneticilik vasfı öne çıkan kimselerde bulunması gereken özelliklerden birisi de yapılan hataları affedebilmektir. Mühelleb de yapılan hataları affedebilen, kusurları görmezden gelebilen bir yapıya sahiptir.¹⁷³

Ayrıca Mühelleb’in hatip bir kişiliğe de sahip olduğunu görüyoruz. Onun gibi bir komutanın yeri geldiğinde askerlerini coşturabilmesi, yeri geldiğinde en zor anlarında da onları kendi yanına toplayabilmesi gereklidir. Mühelleb, bir çok kez askerlerine hitap etmiş ve bu konuşmalarında da onları etkileyebilmiştir. Seri kararlar alarak mücadelelerin seyrine etki edebilmiştir. Askerlerine daima adaletli davranmış, haklı oldukları durumlarda onların yanında olmuştur.¹⁷⁴

Mühelleb, savaş alanlarında tedbirli olduğu kadar savaşın gerektirdiği hile unsurunu da uygulamıştır. Bundan dolayı bilhassa Hâricîler, Mühelleb’e “*Yalancı*” demişlerdir. İbn Kuteybe ve Müberred de, Mühelleb’in yalancılıkla itham edilmesini kitaplarında konu etmişler ve bu konu hakkında açıklamalar getirmişlerdir. Peygamber Efendimizin “*Savaş hiledir*”¹⁷⁵ hadisine dayanarak Mühelleb’in savaşlarda hileye başvurmasının ve taktik gereği yalan söylemesinin, yalan olmayacağını aktarmışlardır. Ayrıca İbn Kuteybe, Mühelleb’in Allah’tan

¹⁶⁹ Abbas, İhsan, *Şi’rü’l-Havâric*, Beyrut 1974, s. 105.

¹⁷⁰ Ma’rûf, Nâ’yif, *Divânü’l-Havâric*, Beyrut 1983, s. 92.

¹⁷¹ Ma’rûf, s. 167.

¹⁷² İbnü’l Esîr, *Kâmil*, IV, 427.

¹⁷³ İbn Asâkîr, LX, 295; Zehebî, *A’lam* IV, 38; Mizzî, XXIX, 11.

¹⁷⁴ Müberred, II, 193; İbn Ebi’l-Hadîd, I, 386; Safvet, II, 447.

¹⁷⁵ Zebîdî, Zeynüddin Ahmed, *Sahîhi Buhâri ve Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi*, I-XIII, trc. Kâmil Miras, DİB Yay., Ankara 1980, VIII, 415.

çok sakınan birisi olduğunu; Müberred de, Mühelleb'in fakîh biri olduğunu kısacası onun "*Yalancı*" vasfından uzak olduğunu bildirmişlerdir.¹⁷⁶

Mühelleb'in savaş siyasetinde karşımıza çıkan bir özelliği de Hâricîler arasındaki ihtilafları çok iyi değerlendirmesidir. Ancak aralarında ihtilaf olmadığında, aralarında ihtilaf çıkarması için bir casus göndermesi onun taktikleri arasındaydı. Mühelleb'in bu taktiği ile ilgili birçok örnek vardır ve aşağıda verdiklerimiz bunlardan bazılarıdır. Ezârika'ya mensup bir demirci, Mühelleb ve askerlerine karşı savaşlarda kullanılmak için zehirli oklar imal ediyordu. Hâricîler tarafından atılan bu zehirli oklardan Mühelleb'in askerleri zarar görmeye başlayınca askerler, olanları Mühelleb'e anlatmışlardı. Mühelleb de kendileri için sıkıntı oluşturan bu soruna çözüm aramış ve adamlarından birine bir mektup ile bin dirhem para vererek onu Katarî'ye göndermiş ve ondan şunları yapmasını söylemiştir; "*Bu mektupla birlikte paraları kışlalarına at, ama sakın onlara görünme.*" Mektupta da şunlar yazılıydı: "*Okların bana ulaştı. Sana gönderdiğim bin dirhemi al, bizler için yine ok imal et.*" Askerler neticede mektubu bularak liderlerine getirmişlerdi. Katarî de demirciyi çağırarak bir açıklama yapmasını istediğinde, demirci, bundan haberinin olmadığını söylemiş ve bunun üzerine de Katarî onun öldürülmesini emretmiştir. Mühelleb'in planı işe yaramıştı. Kays b. Sa'lebe'nin taraftarı olan ve ileride kendi taraftarlarıyla Mühelleb ile savaşacak olan Abdu Rabbih es-Sağır, Katarî'nin bu görüşünü protesto etmiş ancak grubundan ayrılmamıştı. Bu ihtilaf haberi Mühelleb'e ulaşınca aralarındaki ayrılığı iyice alevlendirmek için onların arasına parayla bir Hristiyan tutarak ona da şunları yapmasını tembih etmiştir: "*Katarî'yi gördüğün zaman ona secde et. Şayet seni engellemeye çalışırsa, "Ben sadece sana secde ediyorum" de.*" Hristiyan söylenenleri yapmıştı. Katarî de "*Secde sadece Allah'a yapılır.*" dediyse de Hristiyan sözlerini tekrarlayıp durmuştur. Bu konuşmaları duyan bir Hâricî "*Bu Allah'ı bırakıp sana taptı.*" diyerek Enbiya suresinin doksan sekizinci ayetini okudu. "*Siz de Allah'tan başka taptığınız şeylerde cehennem odunuzunuz. Siz oraya koşarak gideceksiniz.*" Adamın bu sözlerine Katarî "*Hristiyanlar İsa b. Meryem'e taptılar. Ama İsa bundan zarar görmedi.*" diyerek

¹⁷⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, 399; *Uyûnü'l Ahbâr*, thk. Yusuf Ali Tavil, I-IV, Beyrut 1986, II, 193.

durumu geçiştirmeye çalışmışsa da nihayetinde Hâricîler, Hıristiyan'ı öldürmüştür. Böylece Hâricîlerin arası iyice açılmıştı. Bu kez Mühelleb onlara sorular sormak üzere bir adam göndermiştir. “Size gelmek için iki adam yola çıksa bunlardan biri yolda ölse diğeri de size ulaşsa siz de onu imtihan etseniz, ama adam yeterli çıkmasa, bu iki adam hakkında ne dersiniz?” şeklindeki bu soruya bazıları “Ölen cennetliktir, diğeri ise cehennemliktir.” bir kısmı da “Her ikisi de kafirdir.” diyerek cevap vermişlerdi. Bu tartışmalar Katarî'yi iyice sinirlendirmiş ve biraz rahatlamak için Istahar'a giderek orada bir ay kalmıştır. Mühelleb ihtilafın onlar için kötü, kendileri için müjdeli bir haber olduğunu askerlerine iletmiştir.¹⁷⁷

Bu örnekler, dâhi kumandan Mühelleb'in onları nasıl ihtilafa düşürdüğünü göstermektedir. Ancak şu var ki Mühelleb'in bu taktiği bazen kendisinin zor anlar yaşamasına neden olmuştur. Çünkü uygulayacağı savaş siyasetinin bazen uzun zaman aldığı olmuştu. Hâricîlerle yapılan mücadelelerde bu durum açıkça görölmektedir. Bilhassa, Mus'ab b. Zübeyr'in çevresindeki insanlar Mühelleb'in bile bile savaşı uzattığını ve bulunduğu bölgelerin haraçlarını topladığını dile getirmişler, azledilmesi gerektiğini telkin etmişler ve sonunda da Mus'ab'ı bu azil konusunda ikna etmişlerdi.¹⁷⁸ Yine kısa sürede başarı kazanılmasını isteyen vali Haccac, ona gönderdiği mektuplarda onu eleştirmiş ve bir an önce Hâricîler konusunu bitirmesini istemişti. Her ne kadar Mühelleb, uygun bir zamanın gelmesini beklediğini söylemişse de Haccac emrinde ısrarcı davranmıştı. Mühelleb de onun bu ısrarından dolayı müteessir olmuştu.¹⁷⁹

Mühelleb'in söylediği aşağıdaki cümleleri incelediğimizde, kişiliği hakkında fikir edinebilmekteyiz. “Kişideki iki huy çok hoşuma gider. şöyle ki aklının dilinden daha fazla çalışması çok hoşuma gider. Dilinin aklından daha fazla çalışmasından ise hiç hoşlanmam”. Mühelleb akla değer vermiş, planlı olmaya önem göstermiş ve boş sözlere değil icraata bakmıştır.¹⁸⁰ Gereksiz sözlerden, hafiflikten, sonuç alınmayacak tartışmalardan uzak kalınmasını

¹⁷⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 429; İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 197; Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, Anka Yay., İstanbul 2002, s. 72.

¹⁷⁸ İbn A'sem, III, 221.

¹⁷⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II 365.

¹⁸⁰ İbn Asâkir, LX, 299; Zehebi, *A'lam*, IV, 384.

öğütlemiştir. “*Toplantılarınızda, meclislerinizde hafiflikten ve çok konuşmaktan sakınınız*” diyerek vakar sahibi, sözü dinlenen biri olunmasını istemiştir.¹⁸¹ Cesaretli olmadan önce planlı programlı davranmayı, düşünerek, olayları ölçüp tartarak bir işe atılmayı tavsiye etmiştir. Konuyu “*Çünkü planlı olmak cesaretli olmaktan daha faydalıdır*” şeklinde özetlemiştir. İlme önem vermiş, istişareye de her zaman başvurmuş ve onu tavsiye etmiştir. “*Senden başkası senin bilmediğin birçok şeyi bilir. Senin idrak edemediğin birçok şeyi idrak eder.*” diyerek bu hususu dile getirmiştir.¹⁸²

Mühelleb, cemaatten ayrılmamayı, sıla-i rahimi korumayı kendisine düstûr edinmiştir. “*Size Allah’tan korkmanızı ve sıla-i rahim yapmanızı vasiyet ediyorum. Çünkü sıla-i rahim ömrü uzatır, malı arttırır, sayıyı çoğaltır. Size akrabalarından uzak durmayı yasaklıyorum. Çünkü sıla-i rahimi terk etmenin sonu ateştir, zillettir, tükenmektir.*” diyerek oğullarına nasihatte bulunmuştur.¹⁸³

Savaş teknikleri bakımından oldukça zengin bir bilgi birikimine sahip olan ve bu oyunlarda gayet mahir olan Mühelleb cemaati seven, fitne ve kargaşadan nefret eden biridir. İbn Eş’as isyanında Mühelleb, ona olan tavsiyesinde cemaatten ayrılmamasını ve ümmet arasında kargaşaya meydan vermemesini şöyle dile getirmiştir: “*Muhammed ümmetinde kalmaya devam et. Kendi durumuna bak, nefsinin helak etme. Müslümanların kanlarının akmasına neden olma. Cemaati parçalama, biati bozma.*”¹⁸⁴

Mühelleb, adaletli olmayı kendisini prensip edinmiştir. Oğulları arasında geçen şu olay Mühelleb’in bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Habib, Ziyâd’la oynarken attığı ok yanlışlıkla komşusuna isabet etmiş ve onu öldürmüştü. Ziyâd’la Habib, Mühelleb’e gelip durumu anlattıklarında Mühelleb, maktulün babasına bin dinar diyet verilmesini emretmiş ve Habib de bu diyeti

¹⁸¹ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 427; İbn Haldun, III, 64; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 376 – 377.

¹⁸² Taberî, VI, 354; İbnü’l-Cevzî, IV, 370.

¹⁸³ İbn Asâkîr, LX, 291.

¹⁸⁴ İbn Kesîr, IX, 65.

maktül yakınlarına ödemiştir.¹⁸⁵ Bu rivayetten anlaşılan oğlu da olsa Mühelleb, herkese aynı muamelede adaletli bir şekilde davranabilmiştir.

Mühelleb'in, çevresindeki insanları nasıl seçecekleri hususunda oğullarına, dikkat çekici tavsiyeleri olmuştur. Muhafızının akıllı, idrakinin kuvvetli olmasını, kâtibinin ise zarif ve nazik olmasını istemiştir. Birinin görünüşünün, diğerinin de lisanının iyi olmasına dikkat çekmiştir.¹⁸⁶

Mühelleb'in çocuklarına yapmış olduğu şu nasihat de dikkatleri çekmektedir. “*Çarşıda ateş yakmayın. Çünkü orada zahireciler, lambacılar ve sarraflar bulunabilir.*” Görülmektedir ki Mühelleb, savaş hususunda daha fazla ihtimam gösterilmesi gereken bir hususa işaret etmektedir. Çünkü savaşlarda yanlışlıkla da olsa ateş yakılması oradaki sarrafçıların zarar görmesine neden olabilir. Kitapların zarar görmesi ise ilme ve kültüre vurulabilecek en büyük darbedir. Aynı şekilde oradaki zahire yani yiyeceklerin yanması ise, halkı kıtlık ve yoksulluğa sevk edecek bir durumdur. Mühelleb, yukarıda aktardığımız hususların yaşanmaması ve bunların önüne, zamanında geçilmesi için oğullarına bu şekilde nasihatlerde bulunmuştur.¹⁸⁷

Boş işlerden ve fayda vermeyen toplantılardan hoşlanmayan Mühelleb, toplantılarda kendisinin övülmesinden rahatsız olmuş ve övgüyle geçirilen toplantılarda hayır olmadığını dile getirmiştir. Meclislerde hafiflikten ve sözün dinlenmemesinden de nefret etmiştir. “*Meclislerin hayırlısı, övünmenin kendisinden uzaklaştırıldığı, faydanın arttırıldığı meclistir.*” diyerek toplantıların icraatların konuşulması gereken bir yer olmasını istemiştir.¹⁸⁸

Mühelleb, çocuklarına temizlik hususunda tavsiyelerde bulunmuştur. Onlara elbiselerini daima temiz ve güzel tutmalarını öğütlemiştir.¹⁸⁹

Mühelleb, saygınlığa, şerefli ve itibarlı olmaya çok değer vermiştir. Şu cümleleri bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. “*Hayat ölümden hayırlıdır. Güzel övgü de yaşamaktan hayırlıdır.*”¹⁹⁰

¹⁸⁵ İbn Asâkir, LX, 296.

¹⁸⁶ İbn Hallikân, IV, 435.

¹⁸⁷ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, I, 129.

¹⁸⁸ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, III, 206.

¹⁸⁹ İbn Hallikân, IV, 435.

Hayatını incelemeye çalıştığımız Mühelleb b. Ebî Sufra'nın takip ettiği siyaset dikkat çekmektedir. Siyasetinin ana noktası iktidarını, mevki ve konumunu koruyabileceği ve desteğini alabileceği gücün yanında olmaktır. Mühelleb, Muâviye zamanında 44-47/663-667 yılları arasında, Emevî ailesi adına Türk ve Hind bölgelerine akın yapmıştı. Yezid zamanında da Sind bölgesinde akınlara katılmış ancak onun vefatının ardından iktidar mücadelesi veren Abdullah b. Zübeyr'in kendisine Horasan Valiliği vermesi üzerine onun tarafına geçmiştir.¹⁹¹ Bu konuda kaynaklarda detaylı bir bilgi geçmemektedir. Yezid vefat ettikten sonra Emevîler'de hilafete II. Muâviye b. Yezid (64/684) geçmiş, fakat genç olan yeni halife de kısa bir zaman sonra makamdan ayrıldığını bildirmişti. Yönetim boşluğu yaşanırken Hicaz bölgesi daha Yezid zamanında Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiş, Mısırlıların da İbn Zübeyr'e biat etmesiyle Emevîlerin kontrolünde yalnızca Suriye bölgesi kalmıştı. Horasan taraflarında Türklerle mücadele eden Mühelleb de, halkın genelinin İbn Zübeyr'e biat etmesinin de etkisiyle 65/685 yılında Horasan'daki mücadeleleri bırakarak ona biat etmiştir. Mus'ab b. Zübeyr ile birlikte savaşırken Mus'ab'ın ölümü üzerine bu kez Mühelleb, Abdülmelik b. Mervân'ın (65-86/685-705) tarafına geçmiştir.¹⁹² Mühelleb'in bu şekilde davranması hususunda şu durumlar göz önünde bulundurulması gerekir. Mühelleb'in çok iyi bir komutan olması, kabilesinin desteğini almış olması ve yöneticiler tarafından bu durumun iyi bilinmesi onu, yöneticilerin kendi saflarına çekmeye çalışmasında yeterli bir sebep olmuştur. Mühelleb'i kendi taraflarına çekebilmek için de ona üst düzey vazifeler verilmiş olması da bu nedenlerdendir. Abdullah b. Zübeyr'in bir sohbet esnasında Mühelleb'i "*Iraklıların Efendisi*"¹⁹³ olarak vasıflandırması ve kendisine Horasan Valiliği vermesi bu duruma bir örnektir. Yine Horasan'daki valiliği sırasında valiliğini devam ettirebilmek için kabileler arası siyaseti korumuş, kendisinden kuvvetli olanlara ilişmemiştir. Halifenin ve valilerin, bilhassa Horasan'daki siyasi belirsizliği yok edebilmek için Mühellebîler ve Ezd kabilesinden yararlanması,

¹⁹⁰ İbn Hallikân, IV, 435.

¹⁹¹ Halîfe b. Hayyât, s. 317; Zettersteen, "Mühelleb", *İA.*, VIII, 792.

¹⁹² *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 353.

¹⁹³ İbn Hallikân, III, 433.

onların da bu siyaseti takip etmesine yani, güç dengelerine göre hareket etmelerine, neden olmuştur.¹⁹⁴

Mühelleb b. Ebî Sufra, savaşları ile meşhur olmasının yanında, hem halifeler tarafından hem de onların valileri tarafından takdir edilen biri olmuştur. Ayrıca onun, siyasi-askerî olaylarla ilgili tespitlerinde ne kadar yerinde kararlar verdiğini de ifade etmişlerdir. Abdurrahman b. Eş'as, Haccac tarafından Horasan çevresine, parası askerlere peşin olarak verilmiş ve güzel bir şekilde teçhiz edilmiş bir ordu ile görevlendirilmişti. Sefer esnasında Haccac ile Abdurrahman arasındaki anlaşmazlık bir isyana dönüşmüş ve Abdurrahman, ordusu ile Horasan'dan Irak üzerine yönelmişti. Bu durum üzerine Mühelleb, Haccac'a bir mektup yazarak nasıl davranması gerektiği hakkında tavsiyelerde bulunmuştu. Ancak Haccac bu tavsiyelere uymamıştı ve olaylar Haccac'ın aleyhine gelişmişti. Bu durum üzerine Haccac, Mühelleb'i şu sözlerle takdir etmiştir. *"Allah bunun iyiliğini versin! Bu adam gerçekten savaşı bilen biridir."*¹⁹⁵

Yine şu olay da Mühelleb'in savaş hususundaki tecrübe ve becerisinin Halife Abdülmelik tarafından takdir edilmesinin güzel bir örneğidir. Halife Abdülmelik, başarısız sonuçları nedeniyle Basra Valisi Halid b. Abdullah b. Useyd'i azledip yerine kardeşi Bişr'i tayin eder ve ona şu direktiflerde bulunur. *"Mühelleb'i hemşehrileriyle Ezârika üzerine gönder. Hemşehrilerinin süvari ve yiğitlerinden dilediğini seçsin. Çünkü o, onları daha iyi bilir. Sonra da onu harp hususunda serbest bırak. Zira ben onun tecrübesine ve Müslümanlara iyilik yapacağına inanıyorum."*¹⁹⁶

Bu örneklerden görüleceği üzere Mühelleb, savaş hususunda, takdirleri üzerinde toplayan bir komutan olmuştur.

Mühelleb'in hayatını araştırırken kaynaklarda onun Müslümanlar arasında ilk demir özengi kullanan kimse olduğuna rastladık. Mühelleb'in Müslümanlar

¹⁹⁴ Kurt Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 276.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 418.

¹⁹⁶ Taberî, VI, 543; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 134

arasında görülmeyen böyle bir alet kullanması muhtemelen onun Türk bölgelerine düzenlemiş olduğu akınlar sırasında olmuştur.¹⁹⁷

Hayatı savaş meydanlarında geçen komutanların kendi kuvvetleri ile düşman kuvvetleri arasında karışıklığa meydan vermemek için kullandıkları parola veya işaretler olması gerekir. Hz. Peygamber ve ashabının da kafirlerle olan savaşlarında kullandığı bazı parolalar olmuştur. “*Ey yardım olunmuş, öldür!*”, “*Ey bakara suresi Yârânları!*”, “*Emit, Emit!*”, “*Allah Bir, Allah Bir*” bunlardan bazılarıdır.¹⁹⁸ Mühelleb b. Ebî Sufra’nın da kendi askerleriyle kullanmış olduğu bir parolası vardı. “*Hâmîm, Yardım olunmasınlar.*” Mühelleb ile askerleri arasındaki işaretti. Ayrıca Mühelleb bu parolanın Hz. Peygamberin de bir parolası olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹

Kısaca Mühelleb b. Ebî Sufra hakkında; düşmanlara karşı çetin bir savaşçı, dostlarına karşı ise alçakgönüllü, cömert ve halk tarafından sevilen birisidir diyebiliriz. Yöneticiliği hakkında söylenen şu cümleler onu tanımamıza yetmektedir. “*Ne güzel Emir*”²⁰⁰ “*Onun gibi emir görmedik.*”²⁰¹

Mühelleb’in kişiliği hakkında değerlendirmelerde bulunurken çocuklarına yaptığı nasihati bir metin halinde değerlendirmek istiyoruz.

Mühelleb ölüm yatağında iken çocuklarına bir miktar ok getirmelerini söylemiş, onlara hem bir baba hem de bir komutan olarak alıntı yaptığımız şu dikkat çekici nasihatlerde bulunmuştur:

“*Bu okları böyle birbirine bağlıyken kırabilir misiniz?*” Çocukları: “*Hayır*” deyince onların dikkatini çekmek istediği konuya yönlendirmek için bu sefer sorusunu “*Peki bunları birbirinden ayrıyken kırabilir misiniz?*” diye değiştirmiş, onlardan “*Evet*” cevabını almasının ardından Mühelleb onlara “*İşte cemaat halinde olmak böyledir.*” demiş ve sonra şöyle devam etmiştir;

¹⁹⁷ İbn Hallikân, IV, 434; Kalkaşandî, II, 145; Kettâni, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, I-II, trc. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 2003, I, 104.

¹⁹⁸ Kettâni, I, 500.

¹⁹⁹ İbn Hacer *İsâbe*, III, 539.

²⁰⁰ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, II, 143

²⁰¹ İbn Asâkir, LX, 300; Mizzî, XXIX, 11; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, X, 330.

“İşte birlik de böyledir. Size Allah’tan korkmanızı ve sila-i rahimi yapmanızı vasiyet ediyorum. Çünkü sila-i rahim ömrü uzatır, malı artırır, sayıyı çoğaltır. Size akrabalarından uzak durmayı yasaklıyorum. Çünkü sila-i rahimi terk etmenin sonu ateştir, zillettir, tükenmektir. Birbirinizi sevin, terk etmeyin, ittifak edin, ihtilaf etmeyin. Birbirinize iyi davranın ki, işlerinizde yardımlaşabilesiniz. Bir anadan doğma evlatlar ihtilafa düşerse, üvey kardeşler nasıl olur? İtaat ediniz. Cemaati terk etmeyiniz. İşleriniz sözlerinizden daha üstün olsun. Çünkü ben işi sözünden üstün olanı severim. Münakaşa ve yanlış sözden sakının. Çünkü insan ayağı kayınca doğrulur ve hatasını telafi eder ama dili sürçerse helak olur. Sizi himaye edenlerin hakkını gözetin. İnsanın size gidip gelmesi onu hatırlatmaya yeter. Cömertliği, cimriliğe tercih edin. Arap’ı seviniz ve iyi davranınız. Çünkü bir Arap, gerektiğinde sizin uğrunuzda ölebîlir. Harpte vakar ve planı elden bırakmayın. Çünkü planlı olmak cesaretli olmaktan daha faydalıdır. İhtiyatlı davranır da düşmana galip gelirse, insana işi başardı, kazandı denir ve övülür. Yok, gerekli vakar ve cesareti sarf ettikten sonra mağlup olursa , o zaman da elinden geleni yaptı ama kaza galip geldi denilir. Kur’an okumayı, sünneti öğrenmeyi ve Salihlerin adabını asla terk etmeyin. Toplantılarınızda, meclislerinizde hafiflikten ve çok konuşmaktan sakınınız.”²⁰²

Mühelleb’in ölmeden önce çocuklarına yapmış olduğu bu nasihat, Müslümanların dikkat etmesi gereken hususları ihtiva etmektedir. Mühelleb, bu nasihatte bir babanın evlatlarına yapabileceği, onların yapmalarını isteyebileceği güzel hususlara değinmiştir. Ancak Araplar lehine yapmış olduğu tavsiyeler daha önce de değindiğimiz üzere milliyetçilik anlayışını uyandırmaktadır. Diğer tavsiyeler ise bir babanın çocuklarına karşı yapabileceği en güzel nasihatlerdendir.

Mühelleb 73 yaşında vefat etmiştir. Hayatının büyük bir kısmı savaşmakla geçmiş ve başarılarından dolayı Emevî halifeleri nezdinde önemli mevkiler elde etmiştir. Hâricîlerin karşısına da en çetin kumandanlardan biri olarak çıkmıştır ve Hâricîler denilince akıllara onun ismi gelir olmuştur.

²⁰² Taberî, VI, 354; İbn A’sem, IV, 88; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, IV ,427; İbn Haldun, III, 64; Safvet, II, 285.

Mühelleb hayatta iken hakkında övgü dolu şiirler söylenmiştir. Hatta Mühelleb, bu isteğini şu sözlerle dile getirmiştir. *“Hayat ölümden daha hayırlıdır. Ölümden sonra iyi bir şekilde anılmak ise daha güzeldir. Bana hiç kimseye verilmeyen bir şeyin verileceği vaat edilseydi, ölümden sonra hakkımda söylenenleri işitecek iki kulak isterdim.”*²⁰³ Aynı şekilde vefatından sonra da onun hakkında güzel vasıflarının aktarıldığı birçok mersiye söylenmiştir.²⁰⁴

3) Mühelleb b. Ebî Sufra ve Rivayet Ettiği Hadisler

Mühelleb, daha çocukken İslâm’la tanışmış ve Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber’in vefat ettiği sırada Mühelleb, daha iki yaşında olduğu için ondan herhangi bir hadis rivayetinde bulunması söz konusu değildir. Mühelleb, Hz. Ömer’i görmüş, ancak ondan hadis rivayetinde bulunmamıştır.²⁰⁵ Rivayet ettiği hadislerin bazıları mürsel, bazıları ise merfu’dur.²⁰⁶ Rivayet ettiği hadislerin sayısı ise üçtür. Bir de bu hadislerle birlikte Mühelleb’in kendi görüşü nakledilmiştir.

Mühelleb, hadis alimlerin sika *“Güvenilir”* olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁷ Mühelleb’in hadis rivayet ettiği şahıslar arasında Semure b. Cündeb ve Abdullah b. Ömer ve Nûman b. Bişr vardır. Mühelleb’den ise Ebû İshak el-Hamedâni, Semmak b. Harb, Ömer b. Yusuf hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁰⁸

Öncelikle Mühelleb’in rivayet ettiği şu hadisi incelemek istiyoruz; *“Mufaddal babası Mühelleb’den o da Numan b. Bişr’den rivayet etti ki, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini duydum: Evlatlarınız ve kızlarınız arasında adil olunuz.”*²⁰⁹

²⁰³ İbn Hallikân, IV, 435.

²⁰⁴ Taberî, VI, 355; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 427.

²⁰⁵ İbn Sa’d, VII, 94.

²⁰⁶ Mürsel Hadis: Tabîinin Sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber’den rivayette bulunmasıdır. Merfu Hadis: İsnadından bir veya birkaç ravisi düşmüş olan rivayetlere verilen isimdir. Tanımlar için bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, AİÜF Yay., Ankara 1993, s. 99-118.

²⁰⁷ İbn Hibbân, V, 451.

²⁰⁸ İbn Ebî Hatim, VIII, 329; Mizzî, XXIX, 8-9.

²⁰⁹ Ebû Davud, Süleyman b. Eş’as (ö. 275/888), *Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1951, (Hadis no: 3544), III, 293.

Mühelleb'i incelediğimizde, karşımıza, adaleti ve adil olmayı seven bir komutan ve çocukları arasında da adaleti gözeten bir baba çıkmaktadır. Gerek oğullarına yaptığı nasihatte, gerekse oğlu Habib'in başına gelen olaydaki²¹⁰ tutumu Mühelleb'in rivayet ettiği bu hadisin gerektirdiklerini hayatında uygulamaya çalıştığını göstermektedir.

Mühelleb'in rivayet ettiği hadislerden birisi de savaş esnasında uygulanması gereken strateji ile ilgilidir. Mühelleb bu hadisi Ya'la'dan rivayet etmiştir. *“Düşmanla geceleyin karşılaşırsanız, aranızdaki parolanız “Ha mîm, Yardım olunmasınlar!” olsun.”*²¹¹

Bilindiği üzere Hz. Peygamber de savaş esnasında ashâbıyla parola kullanmıştır. Bunların başında *“Ey bütün hayırları lutfeden”, “Ey Bakara suresi yaranları”, “Ey helal”, “Ey yardım olunmuş öldür.”* gelmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, Bedir savaşı esnasında arkadaşlarına *“Tanınmak için işaret edinin, çünkü melekler de işaret edinmişlerdir.”* şeklinde konuyu özetlemiştir.²¹²

Mühelleb bu parolanın Hz. Peygamber tarafından kullanıldığını da bize aktarmaktadır. Mühelleb, Hâricîler ile savaşırken birçok kez onların gece baskınlarına maruz kalmıştır, gece mücadeleleri yapmıştır. Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyarak Mühelleb de, yukarıda aktardığımız *“Ha mîm Yardım olunmasınlar!”* şeklindeki parola sayesinde askerleriyle anlaşmıştır.²¹³

Mühelleb'in rivayet ettiği bir diğer hadis de, sabah güneşin doğma vakti ile akşam batma zamanında namaz kılınmaması ile ilgilidir. Mühelleb, bu hadisi Semûre b. Cündeb'den rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'e namaz hakkında soru

²¹⁰ Bkz. s. 39.

²¹¹ Tirmîzî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ (ö. 209/892), *Sünen*, I- IV, thk. İbrahim Atvâh, Mısır 1962, IV, 197; Abdürrezzak, Ebî Bekir b. Hemmam es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Matâbiu Dari'l-Kalem, Beyrut 1972, V, 233; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/885), *el-Müsned el-Evâmîr*, I-L, thk. Şuayb Arnavut- İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1999, XXVII, 163.

²¹² Kettânî, I, 499-500.

²¹³ İbn Asâkir, LX, 281; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 536.

sorulmuş, o da “*Güneşin doğumunda ve batımı esnasında namaz kılmayın.*” cevap vermiştir.²¹⁴

Mühelleb’in “*Yönetim tarafından lüzum görülmesi halinde hükümetin genel nüfus sayımı yaptırması sünnettir.*” şeklinde Buhâri’nin zikrettiği bir hadiste de görüşüne rastlamaktayız.²¹⁵

Hadisciler tarafından Mühelleb, güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiştir. Rivayet ettiği hadislerde merfu veya mürseldir. Hz. Peygamberi görmediği için bizzat ondan rivayette bulunmamıştır.

²¹⁴ İbn Ebî Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, *Sahihu İbn Huzeyme*, I-III, thk. el-A’zamî, Muhammed, Mektebetü’l-İslâmi, Beyrut 1981, II, 256; Ahmed b. Hanbel, XXVII, 163.(hadis no.16236).

²¹⁵ Zebîdî, VIII, 419.

II. BÖLÜM

İDARÎ VE ASKERÎ ALANDA MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA

Bu bölümde Mühelleb'in askeri ve idari alanda göstermiş olduğu faaliyetlere değineceğiz. Konuyu incelerken takip edeceğimiz metot ise Mühelleb'in faaliyetlerini halifelerin dönemlerine ayırarak incelemektir. Bu metodu takip etmemizdeki amaç, Mühelleb'in hangi tarihlerde, nerede, ne görevlerde bulunduğunu daha iyi bir şekilde görebilmektir.

Mühelleb, Emevîlerin kurulduğu ilk yıllardan, vefat ettiği 82/702 yılına kadar geçen sürede, Emevî devletinin birçok yerinde değişik görevlerde bulunmuş, zamanın siyasî ve askerî şartlarına göre kendi mevkî ve konumunu korumasını bilmiştir.

1) Muâviye b. Ebî Süfyân Dönemi (41-60/661-680)

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın ilk olarak, ordu saflarında ve savaş meydanlarında görülmeye başladığı yıllar, Emevîlerin yeni kurulmaya başladığı yıllardır. Bu ilk yıllarda İslâm toplumu, kendi aralarında gerçekleşen Cemel ve Sıffin savaşları gibi elîm olayların etkilerini atlatmaya çalışırken, dâhi bir siyaset adamı olan Halife Muâviye b. Ebî Süfyân, (ö. 60/680) birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmıştır. Muâviye'nin iktidara geldiğinde üç başlı bir durum görünmekteydi. Suriye'de Ümeyyeoğulları ve taraftarları, Irak'ta ve Mısır'da Hz. Ali taraftarları ve Ümeyyeoğullarını en fazla uğraştıran Hâricîler.²¹⁶

Muâviye içerdeki sükûneti nispeten temin ettikten sonra, Hz. Osman'ın son dönemlerinden itibaren sekteye uğramış olan fetih hareketlerine yeniden

²¹⁶ Aycan, İrfan, *İktidara giden yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, s. 117-153.

başlamıştır. Fetih hareketleri doğuda Horasan, Maverâünnehir ve Sistan, batıda Kuzey Afrika ve kuzeyde Anadolu istikametinde yapılmıştır.²¹⁷

Horasan bölgesine ilk fetih hareketleri 44/663 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Basra Valisi Abdullah b. Amîr'in direktifleri doğrultusunda Abdurrahman b. Semure komutasındaki bir ordu, Kâbil üzerine sefer düzenlemiş ve²¹⁸ şehir muhasara altına alınmıştı. Çetin mücadelelerin yaşandığı bir sırada kale surlarında büyük bir gedik açılmış, ertesi gün ise Kâbilliler kaleden çıkarak Müslümanlarla savaşımaya başlamışlardı. Kapıların açılmasının ardından Kâbilliler, büyük bir file atak yaptıkları bir anda Mühelleb o fili yaralamış ve yaralanan fil onların çıktıkları kapının önüne düşmüştü. Yaralı filin düşmesiyle Kâbilliler kapıyı kapatamamış, kapının kapanmamasının etkisiyle de Müslümanlar kolayca şehre girmiş ve orayı fethetmişlerdir. Ordunun komutanı Abdurrahman da bu fetih müjdesini vermek üzere Mühelleb ve Ömer b. Ubeydullah'ı Basra'ya göndermiştir.²¹⁹

Daha Emevîlerin yeni kurulduğu bir zamanda Mühelleb'in Horasan bölgesinde seferlere katılması ve üst düzey görevlerde bulunması dikkat çekmektedir. Mühelleb'in yeni kurulan bir orduda görev alması muhtemelen Mühelleb'in, Hz Ali döneminde veya Emevîlerin kuruluş zamanlarında kendini kanıtlamış olmasından kaynaklanmaktadır.

44/664 yılı içerisinde Sind bölgesine Mühelleb b. Ebî Sufra tarafından seferler yapıldığını görüyoruz. Ancak bu seferler düzensiz ve plansız olduğu için istenilen neticeler alınamamıştır.²²⁰ Mühelleb, bu seferler esnasında Kâbil ve Multan arasında kalan Benne şehrini ele geçirmiş ve fethettiği bu yerden birçok ganimetler elde etmiştir.²²¹

Halife Muâviye, Ziyâd b. Ebîhi'yi Basra valisi yapmasından sonra, düzensiz yapılan akınlar yerini planlı fetih hareketlerine bırakmıştır. 47/667 yılında bu

²¹⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 303.

²¹⁸ Zehebî, *İber*, I, 137; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 310; Yâkût, I, 501.

²¹⁹ Belâzûrî, *Futûh*, s. 575.

²²⁰ Halife b. Hayyât, s. 252.

²²¹ Dahlan, Ahmed b. Zeynî, *el-Futûhâtü'l-İslâmiye Ba'de Madiyyi'l-Futûhâtî'n-Nebeviyye*, I-II, Kahire 1354, I, 185.

teşkilatlanmanın bir aşaması olan Toharistan seferleri yapılmıştır. Horasan valisi Hakem b. Ömer el-Gifârî ve Mühelleb komutasındaki birlikler Toharistan bölgesinde Türklerle mücadeleye başlamışlar ve bu akınların neticesinde Çaganyan'a kadar ilerlemişlerdir.²²²

Mühelleb, Vali Hakem ile birlikte 47/667 yılı içerisinde Türklerin yoğun olarak yaşadığı dağlık bölgelerde onlarla savaşımlar ve bu savaşlar neticesinde birçok ganimetler elde etmişlerdi. Ancak bir keresinde Türkler, dağda Müslüman kuvvetlerin çevresini sarmışlar, giriş ve çıkışları kontrol altına almışlardı. Vali Hakem, oradan kurtulmak için komutanlığı Mühelleb'e bıraktı. Mühelleb oradan kaçabilmek için Türklerin ileri gelenlerinden birini yakalamaya çalıştı ve yakaladığı Türk'ü *"Bizi sıkışıp kaldığımız bu yerden ya kurtarırsın ya da seni öldürürüz."* şeklinde tehdit etti. Türk de Mühelleb'e *"Şu dağ yollarından birine ateşler yak ve birlikleri bu tarafa kaydır. Onlar tümüyle burada toplanacaklar ve bunun dışındaki bütün yolları serbest bırakacaklardır. Siz bu arada başka yoldan çıkmaya çalışın, çıkıp gidinceye kadar sizin nereye gittiğinizi anlayamazlar."* dedi. Müslüman kuvvetler de bu plan sayesinde ellerindeki ganimetleriyle oradan kurtulmuşlardır.²²³

Muâviye devrindeki fetih hareketleri Said b. Osman'ın Horasan'a vali olmasıyla devam etmiştir. Said b. Osman, hicrî 56/676 yılı içinde Semerkand'a sefer düzenlemiştir. Yine daha önceki valilerin olduğu gibi, Said b. Osman'ın da en büyük yardımcısı Mühelleb idi. Semerkand'ın fethi esnasında şiddetli çatışmalar olmuş hatta yapılan bu savaşta valinin ve Mühelleb'in bir gözü çıkmıştır.²²⁴

Mühelleb b. Ebî Sufra, Emevî devletinin kurucusu Muâviye zamanında Horasan valilerinin en büyük yardımcısı olmuştur. Mühelleb, Muâviye devrinde, Horasan bölgesinde Gurlular ve Türklerle birçok savaş yapmış ve fethettiği yerlerden birçok ganimet elde etmiştir.²²⁵

²²² Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II. 303; Aycan, İrfan, *İktidara giden yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, s. 193.

²²³ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 463.

²²⁴ Halife b. Hayyât, s. 256; Belâzurî, *Futûh*, s. 589-590.

²²⁵ Belâzurî, *Futûh*, s. 575.

2) Yezid b. Muâviye Dönemi (60-64/680-684)

Mühelleb b. Ebî Sufra, Muâviye'nin ardından hilafete geçen oğlu Yezid (ö. 64/683) devrinde de Horasan'da seferlerde bulunmuştur. I.Yezid, 61/680 yılında, kardeşleri de Horasan ve Sicistan'da idareci olan Selemler b. Ziyâd'ı bu bölgeye vali olarak atamıştı. I.Yezid, yeni komutana, rivayetlere göre, dört veya altı bin bahadır asker seçmesini emretmiş, yeni vali de Mühelleb b. Ebî Sufra, Talha b. Abdullah b. Half el-Huzâi, Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî ve Abdullah b. Hâzım es-Sülemî gibi önemli komutanları seçmiştir.²²⁶

Horasan'da Müslümanların uyguladığı askeri strateji gereği, baharın gelmesiyle Türk bölgelerine akınlar düzenlenir, havaların soğumasıyla birlikte Merv'e geri dönülürdü. Kış mevsiminin girmesine rağmen Mühelleb, Selem'den akınlarda bulunmak için izin istemiş Selem'den aldığı izinle Mühelleb, dört bin askerle birlikte Türk bölgelerine akınlar düzenlemiş ve Harezm bölgesindeki Türkleri muhasara altına almıştı. Türkler muhasaradan kurtulamayacaklarını anlayınca barış yapmak istemişler ve yapılan anlaşmaya göre 25 milyon dirhem ödemek zorunda kalmışlardır. Bu parayla birlikte Mühelleb, eşyası olanların eşyalarını yarı fiyatına alma yoluna giderek ganimetlerin miktarını daha da artırmıştır. Topladığı ganimetlerle birlikte Selem'in yanına gelmiş, Selem de kendisine ayırdıklarının haricindekileri Halife Yezid'e göndermiştir. Mühelleb de, bu başarılı mücadeleleriyle Selem yanındaki itibarını da artırmıştır.²²⁷

Ayrıca Mühelleb, Buhârâ'da Hâtun ve Tarhun'la olan mücadelede Selem tarafından ısrarlı bir şekilde görevlendirilmiştir. Bu da Selem'in Mühelleb'e yeterince güvendiğini göstermektedir.²²⁸

²²⁶ Mes'ûdî, II, 225.

²²⁷ Taberî, VI, 483; Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye*, Kayıhan Yay., İstanbul 2002. s. 368.

²²⁸ Ya'kûbî, II, 252; Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, s. 151.

3) Abdullah b. Zübeyr Dönemi

Emevîler devletinde Yezid'in ölümünden sonra Şam'da oğlu II. Muâviye'ye, Mekke ve Hicaz ise Abdullah b. Zübeyr'e (ö. 73/692) biat edilmiş, ancak II. Muâviye'nin kısa bir süre sonra hilafetten ayrılmasının ardından bir iktidar problemi ortaya çıkmıştır. Hatta II. Muâviye'den sonra halife olan Mervân b. Hakem (64-65/684-685) bile İbn Zübeyr'e biat edecek bir duruma gelmişti. Ümeyyeoğullarının hakimiyet bölgesi olarak yalnızca Şam bölgesi kalmıştı. Bu durumlar yaşanırken Mühelleb ise Horasan ve çevrelerinde akınlarda bulunuyordu.²²⁹

Yezid b. Muâviye ve oğlu Muâviye b. Yezid'in ölüm haberi Horasan Valisi Selem'e ulaştığında Selem, yeni halife seçilinceye kadar halkın kendisine uymasını istemiş, Irak'a gitmeden önce Merv'de halkın sevgisini kazanan Mühelleb'i yerine vekil bırakmıştı. Selem, yolda Rebîaoğullarından Süleyman b. Mirdas ile karşılaşmış, aralarında geçen konuşmaların ardından Selem, yerine Mühelleb'i bıraktığını söylemişti. Fakat Süleyman, Selem'in Yemenli birisini yerine bırakmış olmasından dolayı memnuniyetsizliği de dile getirmekten de geri durmamıştı. Süleyman'ın söylediklerinden bunun kuzeyli kabileler için bir tehlike oluşturabileceği endişesini taşıdığını anlamaktayız. Süleyman da kendisine bir yerlerin verilmesini istemiş ve sürekli gücünü kaybetmekte olan Selem de Süleyman'ı Talikan, Fâriyâb, Cürcan'a vali olarak atamak durumunda kalmıştı. Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Selem'in komutanlarından Abdullah b. Hazîm, Nisabur taraflarında idi ve o da yolda Selem'le karşılaştı. Merv'de Mühelleb'i, Cürcan'da da Süleyman'ı görevlendirdiğini söyleyen Selem Abdullah'ın itirazı ile karşılaşmış, Abdullah b. Hâzim, Selem'e, "*Sen bölgede vali tayin edecek kimseyi bulamadın mı da Horasan'ı Yemenli ve Bekr b. Vail'ler arasında paylaştırdın.*" diye itirazda bulunmuştu. Abdullah, Selem'den kendisine valilik için bir ahitname yazmasını istemesi üzerine ona da valilik ahitnamesi vermiştir. Ahitnameyi alınca İbn Hazm, Merv'e doğru Mühelleb'in üzerine yönelmişti. Mühelleb, İbn Hazm'ın

²²⁹ Mes'ûdî, II, 264.

Mevr'e yöneldiğini öğrenince yerine Teymoğullarından Cüşem b. Sa'd'ı vekil bırakmış ve Mühelleb, burada işlerin ters gittiğini fark ederek Hicaz'ın yolunu tutmuştur.²³⁰

Mühelleb'in vekil bıraktıktan sonra ne yaptığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kısa bir zaman sonra Mühelleb'in Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr'in yanına gittiğini görüyoruz. Durum göstermektedir ki, Muâviye ve Yezid zamanında Emevîlerin başarıları için çalışan Mühelleb, İbn Zübeyr'in tarafına geçmiştir. Genel eğilimin İbn Zübeyr'e olması Mühelleb'in fikir değiştirmesinde etkili olmuştur. Bilhassa Emevî hanedanı arasındaki belirsizlik taraf değiştirmesinde önde gelen âmillerden görünmektedir.²³¹

Hakimiyet alanının genişlemesiyle İbn Zübeyr, şehirlere valiler tayin etmeye başlamıştır. Mühelleb de Hind ve Türkistan bölgelerinde kendini ispat etmesi üzerine 65/684 yılında Abdullah b. Zübeyr tarafından Horasan valisi olarak atanmıştır.²³²

Abdullah b. Zübeyr'in Mühelleb b. Ebî Sufra'ya verdiği değeri göstermesi açısından şu rivayet dikkat çekmektedir. İbn Zübeyr hilafetini ilan ettikten sonra Mekke'de bir gün Mühelleb ile görüşürken içeriye Abdullah b. Saffan b. Ümeyye el-Kuraşî gelmişti. Abdullah b. Saffan, İbn Zübeyr'e "*Ey mü'minlerin emîri, bu gün kiminle meşgul oluyorsun?*" diye sormuş, İbn Zübeyr de Abdullah b. Saffan'a "*Onu tanımıyor musun?*" demişti. Abdullah'ın "*Hayır*" demesi üzerine İbn Zübeyr, Mühelleb için "*O Iraklıların Efendisidir. O Mühelleb b. Ebî Sufra'dır*" demiştir. Bu sefer Mühelleb, Abdullah b. Saffan'ı sormuş, İbn Zübeyr onu da "*Kureys'in efendisi*" olarak tanıtmıştır.²³³ Muhtemelen bu konuşma İbn Zübeyr'in Mühelleb'i Horasan'a vali olarak atamasından önce olmuş ve akabinde atama gerçekleşmiştir.

Burada Abdullah b. Zübeyr'in siyasi bir manevra olarak Mühelleb'e böyle davranmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanında

²³⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 147; İbn Kesîr, VIII, 398; Kurt, Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maveraünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 276.

²³¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 338.

²³² Dineverî, s, 266; Zehebî, *Iber*, I, 53.

²³³ İbn Hallikân, V, 432.

Mühellebîlerin Emevî yöneticileri tarafından “Zübeyrî”²³⁴ olarak nitelendirilmesi Mühelleb’in Abdullah b. Zübeyr’e bir ilgi duymuş olabileceğini hissettirmektedir

a) Horasan Valiliği

Mühelleb, Horasan’a giderken Basra ve çevresinde Hâricî tehlikesi baş göstermişti. Mühelleb, gerekli hazırlıkları yapmak için Basra’ya geldiğinde, halk tarafından, kendisinden Hâricîlere karşı mücadele etmesi ve kendilerini bu tehlikeden kurtarması istenmiştir. Her ne kadar İbn Zübeyr’in kendisini Horasan’a gönderdiğini ve onun emrine karşı gelemeyeceğini söylese de halkın yoğun çabaları neticesinde Mühelleb, Abdullah b. Zübeyr’in de isteği ile Hâricî meselesiyle görevlendirildi. Bunun üzerine Mühelleb Horasan’a gitmeyip bu ayrılıkçı grupla mücadeleye başlamış oldu.²³⁵

b) Muhtar b. Ebî Ubeyd İsyanında Mühelleb b. Ebî Sufra

Muhtar b. Ebî Ubeyd, (ö. 67/687) Irak ve çevresinde, siyasi otoritenin Abdülmelik b. Mervân ve Abdullah b. Zübeyr arasında elde edilmeye çalışıldığı bir sırada Şifîlerin de desteğini alarak büyük bir isyan başlatmıştır.

Muhtar, sahabeden Ebû Ubeyd’in oğludur.²³⁶ Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelede Hz. Ali tarafını tutmuş, Müslim b. Akil’in çıkardığı isyana katılmış ancak yakalanarak hapsedilmiştir.²³⁷ Mekke’nin muhasarası esnasında Abdullah b. Zübeyr ile birlikte savaşmıştır.²³⁸ Muhtar, 65/684 yılı ilkbaharında Kûfe’ye gitmiş, bir süre sonra da Muhammed b. el-Hanefiyye tarafından görevlendirilmiş biri olduğu fikrini ortaya atmış ve vazifesinin de Hz. Hüseyin’in

²³⁴ İbn Haldun, III, 65

²³⁵ İbn A’sem, III, 201; Zettersteen, “Mühelleb”, *İA*, VIII, 792.

²³⁶ İbn Kesîr, VIII, 289.

²³⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 340.

²³⁸ Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, s. 44.

intikamını almak olduğunu çevresine yaymaya başlamıştı.²³⁹ Bu faaliyetlerinden dolayı hapse atılan Muhtar, hapisten çıkar çıkmaz tekrar harekete geçmiştir. Bu sırada Şiilerin de başsız kalması Muhtar'ın işini kolaylaştırmıştır.

Muhtar, 14 Rebîülevvel 66 (19 Ekim 685) tarihinde devrin en önemli komutanlarından İbrahim b. Malik el-Eşter'i (ö. 72/691) yanına alarak isyanını başlatmış ve kısa zamanda Azerbaycan, İsfahan, Musul çevrelerinde nüfuzunu hissettirmiştir. Irak ve çevresine de hakim olan Muhtar, Abdullah b. Zübeyr'e başvurarak kendisine Irak ve doğu illerinin valiliğini vermesini istemiş ancak bu teklif İbn Zübeyr tarafından reddedilmiştir.²⁴⁰ Suriye, Mısır ve Filistin Abdülmelik b. Mervân'ın kontrolünde, Arabistan ve Yemen İbn Zübeyr'in kontrolünde, Irak ve doğu vilayetleri ise Muhtar b. Ebî Ubeyd'in kontrolünde olmak üzere İslâm dünyası bölünmüş bir vaziyet almıştır.²⁴¹

Abdullah b. Zübeyr, Muhtar'ı Abdülmelik'ten daha tehlikeli gördüğü için onu ortadan kaldırmak istemiş ve bunun için kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i 67/686 yılında Basra Valiliğine getirmiş ve Muhtar'la mücadele ile görevlendirmiştir.²⁴² Basralılar, yanında dönemin önemli komutanlarından Muhammed b. Eş'as'ı da alan Mus'ab'ı kurtarıcı gibi karşılamıştı. Ancak Mus'ab, Horasan ve Hind bölgelerindeki başarılı mücadelelerini bildiği ve Hâricîlerle de çetin bir şekilde savaşan komutanı Mühelleb b. Ebî Sufra'nın da yanında olması isteğini ve bu kararlılığını çevresindekilere "*Ben Mühelleb olmadan yola çıkmayacağım.*" diyerek dile getirmiştir. Bu esnada Mühelleb, Hâricîlerle savaşırken Mus'ab'ın yanında bulunanların kıskançlıkları sebebiyle azlettirilmiş ve Faris bölgesine âmillik için görevlendirilmişti. Ancak Mühelleb'in kendileri için gerekli olduğunu bilen Mus'ab, Mühelleb'e bir mektup yazmış ve Muhtar ile yapılacak savaşta kendisine yardımcı olması için Basra'ya gelmesini istemişti.²⁴³

Ancak Mühelleb, Mus'ab'ın isteğine fazla iltifat etmeyerek haraçla ilgili mazeretler öne sürmüş ve bunun sonucunda savaşa geç katılmıştı. Böyle

²³⁹ Mes'ûdî, III, 5; Levi, D. Vida, "Muhtar", *İA.*, İstanbul 1960, VIII, 514.

²⁴⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 340.

²⁴¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 342.

²⁴² İbn Kesîr, VIII, 284.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 243; İbnü'l-Cevzî, VI, 64.

davranmakla Mühelleb'in bu savaşa katılmak istemediği anlaşılmaktadır.²⁴⁴ Ancak Mus'ab, Mühelleb'in bu savaşa katılması hususunda ısrarcı davranmış, bunun içinde Muhammed b. Eş'as'ı Mühelleb'e göndermeye karar vermiştir. Muhammed b. Eş'as, Mühelleb'in yanına gelerek Mus'ab'ın yazdığı mektubu ona vermişti. Mühelleb mektubu okuduktan sonra Muhammed'e bu konu hakkındaki isteksizliğini dile getiren bir cevap vermiş ve şu ifadeleri kullanmıştır. "*Peki Mus'ab senden başka postacı bulamadı mı?*". Ancak Muhammed b. Eş'as da savaşa katılmak istemesindeki nedeni şöyle açıklamış ve şu cümleleri sarfetmiştir. "*Ben kimsenin postası değilim, ancak kölelerimiz bize galip gelerek kadınlarımızı, haremlerimizi ellerine geçirmiş bulunuyor.*"²⁴⁵ Bu rivayetten anlaşıldığına göre isyancılar bulundukları yerlerde huzuru bozmuş, Müslümanları esir etmişlerdi.

Nihayetinde Mühelleb, beraberinde büyük bir kalabalıkla ve muazzam bir malla Basra'ya geldiğinde Mus'ab tarafından ordunun sol kanat komutanlığına getirilmiştir. Muhtar da sol kanat komutanlığına Mühelleb'in karşısına İbn Kamil'i getirmiştir.²⁴⁶

Savaşın kızıştığı bir zamanda Mühelleb, İbn Kâmil üzerine bir hamle yapmış, İbn Kâmil'in atından indiğini görünce de taktik icabı geri çekilmiştir. Daha sonra ise Mühelleb arkadaşlarına "*Şimdi bütün gücünüzle bunların üzerine yeniden hücum ediniz.*" emrini vermiş ve askerleriyle birlikte görülmemiş bir şekilde Muhtar taraftarları üzerine akın yapmışlardır. İbn Kamil ve birlikleri kaçmaya başladığında, Muhtar'ın sağ kanat kumandanı İbn Şumayt üzerine akın yapılmıştır. Onlar şöyle bağrışmaya başlamışlardır: "*Ey Becile ve Hassamlılar, sabırlı olunuz!*". Buna karşılık Mühelleb de Yemen kökenli olanlara şöyle seslenmiştir. "*Hayır, bugün sizin için kurtuluş sebebidir. Sizler bu kölelerle birlikte kendinizi niye ölüme atıyorsunuz?*". Mühelleb, Mus'ab'ın diğer birliklerinin yardımına gelmesiyle onları bozguna uğratmıştır.²⁴⁷

²⁴⁴ Taberî, VI, 94.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 243; İbn Kesîr, *Bidaye*, VIII, 287.

²⁴⁶ İbnü'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I-II, Necef 1979, I, 237; Zehebî, *İber*, I, 51; İbnü'l-İmad, I, 75.

²⁴⁷ Taberî, VI, 108.

67/686 yılı ortalarında Kûfe'ye gelindiği zaman Mus'ab, Mühelleb'i bu kez ordunun sağ kanat komutanlığına getirmişti ve Mühelleb'in karşısında Süleym b. Yezid vardı. Süleym, Mus'ab'ın birlikleri üzerine hamle yapınca Mus'ab, Mühelleb'e haber göndermiş ve ondan yardımına gelmesini istemişti. Mühelleb ise Mus'ab'ın bu isteğini yapmamış ve Ezdlilere verdiği değeri gösteren bir cevap vermiştir: *"Ben elverişli fırsat elime geçinceye kadar Ezdlileri Kûfelilere boğazlatmam."* Uygun bir fırsat eline geçince ise arkadaşlarıyla birlikte büyük bir hamle yapmış ve Muhtar'ın birliklerini darmadağın etmiştir.²⁴⁸

Mus'ab, Mühelleb'in yanından geçerken Mühelleb, ona şöyle demişti. *"Şayet Muhammed b. Eş'as öldürülmemiş olsaydı, bu büyük zaferden ne kadar mutlu olurdu."* Mühelleb bu sözlerle Muhammed b. Eş'as'ın kendileri için önemli biri olduğunu vurgulamış ve üzüntüsünü dile getirmiştir. Mus'ab da onu tasdiklemiştir. Aynı şekilde bu savaşta Hz. Ali'nin oğlu Ubeydullah da öldürülmüştü. Bu ölüm haberinden Mühelleb de çok müteessir olmuştur.²⁴⁹

Mühelleb b. Ebî Sufra'yı burada incelememizin nedeni, Irak ve çevresinde büyük bir isyana girişen Muhtar'ın ortadan kaldırılmasında Mühelleb'in en aktif görevleri yerine getirmesidir.

c) Musul, Cezîre ve Azerbaycan Valiliği

Mühelleb b. Ebî Sufra, 67/687 yılında Muhtar'ın öldürülmesinden sonra Mus'ab tarafından Musul ve Azerbaycan Valiliğine getirilmiştir.²⁵⁰ Mühelleb'in bu göreve getirilmesinin arka planına baktığımızda Mus'ab'ın çevresindekilerin Mühelleb'i çekememeleri görülmektedir.

Mühelleb'e içten düşmanlık besleyenler Mus'ab'a gelerek Mühelleb hakkındaki olumsuz fikirlerini beyan etmeye başlamışlardı. Mühelleb'in düşman ile mücadelesini uzun tuttuğunu, bunun da maddi harcamaların artmasına neden

²⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 243.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 247.

²⁵⁰ Taberî, VI, 116; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 102

olduğunu söylemişler, onun yerine Hâricîlerle mücadelede kısa zamanda onları yenecek birisini seçmesini tavsiye etmişler ve böylece elde edilecek ganimetin artacağını belirtmişlerdi. Mus'ab da onların telkinlerine kapılmış ve Mühelleb'i bu görevden azlederek Musul ve Azerbaycan Valiliğine atamıştır. Mühelleb'in yerine de Hâricîlerle mücadeleye Ömer b. Ubeydullah'ı getirmiştir.²⁵¹

Mühelleb, Faris bölgesinde, muhtemelen haraç almak için halka eziyet etmesi nedeniyle oradan alınarak, Cezîre bölgesine tayin edilmiştir. Kaynaklarda Mühelleb'in Ezârika ile mücadelesinde, halkın zarar görmesi nedeniyle Mus'ab tarafından azledildiği görülmektedir. Hâricîlerin faaliyetlerini arttırması üzerine Mus'ab, Musul'da bulunan Mühelleb'e bir mektup göndererek tekrar Hâricîlere karşı görevlendirmiştir. Mus'ab'ın bu görevi Mühelleb'e vermesinde, önceki görevlendirdiği komutanların başarısız olmaları ve halkın da Mühelleb için ısrarda bulunmaları etkili olmuştur.

Mühelleb, Hâricîlerle mücadele etmek için gerekli hazırlıkları yaparak Ahvaz'a doğru yola çıkmıştır. Böylece Mus'ab, bu bölgede Mühelleb'i görevlendirerek hem Hâricîler problemini halletmeyi, hem de Abdülmelik ile arasına Mühelleb'i koyarak onun tarafından gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmeyi düşünmüştü. Bu plan çerçevesinde Mühelleb'den boşalan Cezire âmilliğine de Malik b. Eşter'i göndermiştir. Mühelleb, Ahvaz'da sekiz ay boyunca Hâricîlerle çetin mücadelelerde bulunmuştur.²⁵² Mus'ab, Mühelleb'i Ahvaz'a Hâricîler üzerine göndermeden önce Abdülmelik'e karşı nasıl bir strateji izlemesi gerektiği hususunda ona danışmıştır. Mühelleb de kendisine danışan Mus'ab'a şu tavsiyelerde bulunmuştur. *"Şunu bil ki hem Abdülmelik Iraklılarla, hem de Iraklılar Abdülmelik ile yazıştılar. O bakımdan beni yanından ayırma."* Mus'ab; *"Fakat Basra halkı seni Hâricîlere karşı görevlendirmedikçe savaşmayacaklarını söylediler. Hâricîler Ahvaz'a varmış bulunuyorlar. Ayrıca Abdülmelik üzerime gelecek olursa onun üzerine gitmekten başka bir yol benim hoşuma gitmez. Onun için bana Hâricîlerin hakkından gel yeter."* diyerek Mühelleb'i zorunlu olarak Ahvaz'a gönderdiğini vurgulamış ve aralarındaki bu konuşmanın ardından

²⁵¹ Müberred, II, 199; İbn A'sem, III, 220-221.

²⁵² İbn Kesîr, VIII, 468-469.

Mühelleb'i Ahvaz'a göndermiştir.²⁵³ Bu diyalogdan da anlaşılacağı üzere Abdülmelik'in uyguladığı strateji, Mus'ab'ın ordusunun dağılmasına neden olmuştur. Mus'ab'ın ordusunun onu yalnız bıraktığına, aynı şekilde, oğlunun sözlerinde de rastlamaktayız.²⁵⁴ Asıl önemli olan husus, Mühelleb'in bu durumu fark ederek Mus'ab'ı uyarmış olmasıdır. Ancak Basralıların şantajı nedeniyle Mus'ab'ın eli kolu bağlanmış ve Mühelleb'i zorunlu olarak Hâricîlere göndermiştir.

Mühelleb, Ahvaz'da Hâricîlerle mücadele ederken Abdülmelik, kesin sonuç almak üzere Mus'ab'ın üzerine sefere başlamıştı. Ancak Abdülmelik, Irak üzerine yürümeden önce Mus'ab'ın ileri gelen komutanlarına mektup yazarak onları içten bölmeyi amaçlamıştır. Abdülmelik'in uyguladığı askeri taktik gereği ordu içinde oluşan huzursuzluk Mus'ab'ı zor durumda bırakmıştır. Yanında değerli komutanları Mühelleb ve İbn Hâzim'in olmaması Mus'ab için büyük bir dezavantaj olmuştur. Malik b. Eşter'in savaşın başında öldürülmesi, ordunun dağılmasına ve Mus'ab'ın yalnız kalmasına neden olmuştur.²⁵⁵

Mus'ab'ın oğlu İsa, babasına askerlerin dağıldığını, Mühelleb gibi komutanlarına mektup yazarak gelmelerini istemesini ve gerekli güce ulaşınca tekrar Abdülmelik'e karşı mücadele etmesini söylemişse de Mus'ab, oğlunun tavsiyesine uymamış ve 71/691 yılı sonlarında Abdülmelik'in askerleri tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine kısa bir süre sonra Kûfe ve Basra Abdülmelik'in hilafetini tanımış ve daha sonra Mühelleb de Abdülmelik'e bağlılığını bildirmiştir.²⁵⁶

²⁵³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 407; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 293.

²⁵⁴ İbn Kesîr, VIII, 468.

²⁵⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 344.

²⁵⁶ İbn Kesîr, VIII, 403.

4) Abdülmelik b. Mervân Dönemi (65-86/685-705)

Hicrî 26/647 senesinde Medîne’de doğan Abdülmelik gençlik yıllarında akıllı, dirayetli, edip ve zeki birisi olarak tanınmaya başlanmıştır. İlmî alanda da kendisini ispatlamış, Medine alimlerinden sayılmıştır.²⁵⁷

Babası Mervân’ın vefatını takiben onun vasiyeti ile hilafet makamına geçmiştir. Halifeliğini ilan ettiği sıralarda İslâm toplumunda karışıklıklar mevcuttu. Haricî gruplar bir yana Irak’ta Muhtar’ın isyanı, Hicaz ve çevresinde ise Abdullah b. Zübeyr’in hilafeti, Abdülmelik’i bekleyen meselelerdi.²⁵⁸

Mühelleb’in, Abdülmelik zamanındaki faaliyetlerine değinmeden önce Abdülmelik’in onun hakkındaki düşüncelerini tespit etmeyi faydalı buluyoruz. Abdülmelik, Mühelleb hakkında olumlu düşüncelere sahip olmuş bunu birçok kez de dile getirmiştir. Abdülmelik’in daha halife olmadan bu fikirde olduğunu gösteren şu rivayeti aktarmak istiyoruz.

Mühelleb b. Ebî Sufra yoluyla gelen rivayette İbn Numeyr şunu nakletmiştir; “*O savaşımız (Hâricîlerle olan mücadeleyi kastetmekte) konusunda çoğu zaman o bize şöyle derdi. “Vallahi ben şüphe etmekteyim. Zira onlar Abdülmelik’i halife yapacaklar.” Biz de ona “Allah emîri ıslah eylesin bunu nereden biliyorsun?” derdik. Mühelleb b. Ebî Sufra da şöyle derdi: “ Selem b. Ziyâd, beni, Horasan’dan Şam’da bulunan Yezid b. Muâviye ’nin yanına gönderdi. Ona gittim ve Vallahi ben onun koltuğunun yanında bir yerde baş ucunda durmuş ve ellerim dirseğindeyken onun mabeyncisi geldi ve ona şöyle dedi: “Abdülmelik b. Mervân girmek için izin istiyor.” Yezid b. Muâviye’de şunu söyledi: “Onun ve babasının ihtiyaçlarını karşılamadık mı?” Gelen görevli, “O da sizinle ayak üstü konuşmak istiyor ve oturmayacak.” dedi. Bunun üzerine Yezid de görevliye: “Ona izin verin, girsin.” dedi. Mühelleb ise; “Esmer, gözleri iri ve siyah, yüzü hoş ve güzel bir adam içeri girdi. Başında da siyah bir sarık vardı. Kurra’nın yaptığı gibi o sarığının ucunu önünden ve arkasından sarkıtmıştı.” diyerek*

²⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, VI, 23; Hasan, İ. Hasan, II, 379.

²⁵⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II. 340.

konuşmalarına devam etti. Yezid'le konuştu ve Yezid ona şöyle dedi: “Evet ve açık kalplilikle.” O gittikten sonra Yezid gözleriyle onu takip etti, sonra bana gelerek şunu söyledi: “Ey Mühelleb! Ben de emredersin ey Mü'minlerin Emîri! dedim. O da “Kitaplarla meşgul olanlar onun halife olacağını iddia ediyorlar.” Bu söz üzerine, ben ona “Allah daha iyisini bilir. Vallahi eğer halife olursa, o, İslâm'da temiz bir insandır. Aşiret içinde de hakkı ve adaleti savunan ve uzlaştırıcı bir insandır.” dedim. Olayı aktaran İbn Numeyr şöyle devam etti. “Mühelleb'in bu sözleri Abdülmelik'e götürüldü. Abdülmelik, kendisine daima teşekkürlerini bildirirdi. Ta ki ona yazacağını yazdı ve onu Horasan'a vali tayin etti.”²⁵⁹

Bu rivayette de görüleceği üzere Mühelleb, halifelerin yanında bulunmuş, dönemlerinde devlet için birçok yararlı işler gerçekleştirmiştir. Mühelleb, Emevîlerin kuruluşundan itibaren önce Muâviye, daha sonra Yezid ve son olarak da Abdülmelik zamanında, gerek halifelerin gerekse valilerinin destekçisi ve yardımcısı olmuştur. Halife Yezid'in büyük bir devlet sırrı diyebileceğimiz bir olayı Mühelleb ile paylaşması dikkatleri çekmektedir. Mühelleb, muhtemelen Suğd Meliki Tarhun'la olan mücadelesi hakkında bilgi vermek üzere Yezid'in yanına gelmiş olmalıdır. Nitekim Muâviye zamanında Vali Abdurrahman, Kâbil'in fethini müjdelemek için de Mühelleb'i halifeye göndermişti.²⁶⁰

Yukarıdaki rivayette olduğu gibi daha bir çok yerde Abdülmelik Mühelleb'i takdir etmiş, valilerinin verdiği kararları Mühelleb lehine düzeltmiş ve mücadelelerinde gerekli desteği ona vermiştir.

Mühelleb'in, Abdülmelik saflarındaki mücadelesine geçmeden önce Horasandaki durumuna bakmayı faydalı buluyoruz. Daha önce belirttiğimiz üzere Mühelleb, Yezid zamanında Selem b. Ziyâd önderliğinde, Horasanda fetih hareketlerinde bulunmuştu. Selem, Yezid b. Muâviye'nin vefatından sonra ortaya çıkan yönetim boşluğunda, yeni halife seçilinceye kadar halkın kendisine biat etmesini emretmiş ve Hicaz'a doğru yola çıkmadan önce yerine Mühelleb'i bırakmıştı. Selem, Irak'a doğru giderken yolda Abdullah b. Hâzım'la karşılaşmış

²⁵⁹ Halîfe b. Hayyât, s. 317-318.

²⁶⁰ Belâzûri, *Futûh*, s. 575.

ve Mühelleb'i Merv'de vekil bıraktığını söylemişti. Fakat Selem, Abdullah'ın itirazı ile karşılaşmış ve nihayetinde Abdullah'a da Horasan Valiliği vermişti.²⁶¹ Mühelleb, Abdullah'ın kendi üzerine doğru geldiğini öğrenince yerine vekil bırakarak oradan ayrılmıştı.²⁶²

Mühelleb'in bu görev esnasında yaptıkları hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Kısa bir süre sonra Mühelleb'in yine 65/685 senesi içerisinde Abdullah b. Zübeyr tarafından Horasan'a tayin edildiğini görüyoruz.²⁶³

Daha önce aktardığımız rivayette Mühelleb, Abdülmelik hakkındaki olumlu düşüncesini Halife Yezid'e aktarmıştı. Bu düşüncelerine rağmen Mühelleb, Abdülmelik'in halife olmasından sonra ona katılmamış, Hicaz ve çevresine hakim olan Abdullah b. Zübeyr'e katılmayı tercih etmişti. Bu katılımın ardından İbn Zübeyr, Mühelleb'i Horasan'a vali olarak atamıştı. Mühelleb'in böyle bir tercihte bulunmasının sebebine rastlayamadık. Ancak muhtemelen Ümeyye oğulları arasında yaşanan hilafet meselesi sırasında İbn Zübeyr daha hızlı davranmış ve Mühelleb'i kendi tarafına çekmiştir, diyebiliriz.

Mühelleb'in Abdülmelik hakkındaki düşüncesinin değişmiş olabileceğini gösteren şu olay da dikkat çekicidir. Mühelleb, Mus'ab adına Hâricîlerle savaşırken Mus'ab Abdülmelik tarafından öldürülmüştü. Bu haber önce Hâricîlere ulaşmıştı. Bunun üzerine Hâricîler, Mühelleb'in ordusuna "*Mus'ab hakkında ne dersiniz?*" şeklinde bağırmışlar ve Mühelleb'in ordusu da onlara "*Hidayet imamıdır.*" diye cevap vermişti. Hâricîler tekrar "*Abdülmelik hakkında ne desiniz?*" diye bağırdığında "*Sapıktır ve saptırıcıdır*" diye karşılık vermişlerdi. İki gün sonra Mus'ab'ın ölüm haberi Mühelleb'e ulaşmış ve ona biat edilmişti. Abdülmelik'e biat edildikten sonra Hâricîler "*Mus'ab'ın hakkında ne dersiniz?*" diye bağırmışlar fakat Mühelleb'in ordusundan bir cevap alamamışlardı. Bu suali takiben "*Abdülmelik hakkında ne dersiniz?*" diye sorulmuş ve Mühelleb'in ordusundan "*Hidayet imamıdır.*" cevabı gelmişti. Bu cevabın ardından Hâricîler Mühelleb'in ordusuna "*Ey Allah'ın düşmanları! Dün*

²⁶¹ Mes'ûdî, III, 225. Kurt, Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 276.

²⁶² İbnü'l-Cevzî, VI, 28; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 484.

²⁶³ İbn Tağrıberdî, I, 65.

*sapık ve saptırıcıdır dediniz, bu gün ise hidayet imamıdır diyorsunuz.*²⁶⁴ diyerek serzenişte bulunmuşlardı.

Ordudaki askerlerin verdiği cevaplardan, ordunun komutanı olan Mühelleb'in haberdar olmaması uzak bir ihtimaldir. Bu cevapların siyaseten verilebileceğini de hesaba katmak gerekir. Bu açıklamalardan sonra Mühelleb'in Abdülmelik döneminde askeri ve idari alandaki faaliyetlerine değinebiliriz.

a) Musul ve Ahvaz Valiliği

Mühelleb b. Ebî Sufra, Mus'ab b. Zübeyr döneminde Hâricîlerle mücadele etmiş ve başarılı sonuçlar almıştır. Abdülmelik'in Mus'ab'ı ortadan kaldırmasının ardından Mühelleb, mücadelesini Abdülmelik adına devam ettirmiştir.²⁶⁵

Abdülmelik, Irak'ta hakimiyeti sağladıktan sonra Basra'ya Halid b. Abdullah b. Useyd'i vali olarak tayin etmişti. Halid, Mühelleb'in başarılarını kıskandığı için onu, Hâricîlerle mücadeleden azletmek istemişti. Kendisine, Mühelleb'in Basra için ne kadar önemli olduğu hatırlatıldıysa da Halid, Mühelleb'i azletmiş ve onu Ahvaz ve çevresine vali olarak görevlendirmiş, Hâricîlerle mücadeleye de kardeşi Abdülaziz'i atamıştır.²⁶⁶ Halid'in böyle bir icraatta bulunması Halife Abdülmelik'i kızdırmış ve ona şöyle bir mektup göndermiştir;

“Elçin, kardeşini Hâricîlere karşı savaşa gönderdiğini içeren ve orada ölenleri bildiren bir mektup getirdi. Elçine Mühelleb'in yerini sordum, Ahvaz'da senin âmilin olduğunu söyledi. Harpten anlamayan ve Mekkeli bir bedevi olan kardeşini gönderip de, Mühelleb gibi ileri görüşlü, harbin ne olduğunu bilen ve harbe tahammül edip ve göğüs geren birini haraç toplamak için alıkoyduğun için

²⁶⁴ Taberî, VI, 158; İbnü'l-Cevzî, IV, 279.

²⁶⁵ Dineverî, 270.

²⁶⁶ Halife b. Hayât, s. 268; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 411; Zettersteen, “Mühelleb”, *İA.*, VIII, 792.

Allah senin bu düşünceni kahretsin. Mühelleb'e orduyu toplayıp, Ahvaz ve çevresindeki Hâricîleri durdurmasını söyle".²⁶⁷

Mühelleb'in Ahvaz da yaptıkları hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu görevde kısa bir süre kaldığını söyleyebiliriz. Bu kısa görevin ardından Mühelleb, Halifenin emriyle tekrar Hâricîlerle mücadele görevine getirilmiştir.

b) Horasan Valiliği

Mühelleb, Hâricîlerle mücadele ederken kendini kıskanan valilerden gerekli desteği alamayınca sıkıntılı anlar yaşamaya başladığında durumu Halife Abdülmelik'e bildirmişti. Halife, Mühelleb'in mektubunu okuyunca orada bulunan komutanlarına "*İçinizden Irak'a kim gidecek?*" diye sormuş ve Haccac da bu göreve talip olmuştu. Böylece 75/695 senesinde Irak'ta Haccac devri başlamış oldu.²⁶⁸

Haccac'ın bu göreve getirilmesinden sonra Hâricî tehlikesi nispeten bertaraf edilmiştir. Halife Abdülmelik iç karışıklıklar nedeniyle duraklayan fetih hareketlerini yeniden canlandırmak, aynı zamanda doğu vilayetlerindeki siyasi boşluğu gidermek amacıyla bu bölgeleri de Haccac'a bağlamıştır.²⁶⁹

Mühelleb, Hâricî gruplarla olan mücadelesini bitirince Haccac tarafından Basra'ya çağırılmıştı. Ayrıca Haccac, ondan Basra'ya gelmeden önce Kirman'a uygun birisini âmil bırakmasını istemişti. Mühelleb de oğlu Yezid'i yerine vekil bırakmış ve ona şu tavsiyelerde bulunmuştur;

"Ey oğlum! Sen artık eskiden olduğun gibi değilsin. Haccac'dan artan Kirman malı senindir. Sana da babana yüklenenden başkası yüklenmeyecektir.

²⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 419; Taberî, VI, 319; Safvet, *Cemheretü Resâili'l-Arab*, II, 102.

²⁶⁸ Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, s. 50; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 347.

²⁶⁹ Zehebî, *İber*, I, 65.

Beraberindekilere iyi muamele et, birinde hoşlanmadığın bir şey görürsen onu önce ikaz et ve kendi kavmine ikramda bulun.”²⁷⁰

Mühelleb, Haccac’ın yanına geldiğinde, Haccac ona ikramlarda bulunmuş ve onu makamına konuk etmiştir. Huzurunda bulunan Iraklılara “*Ey Iraklılar! Sizler, Mühelleb’in köleleri sayılırsınız. Vallahi sen Lukayd el-İyâdî’nin dediği gibisin.*” diyerek Lukayd’ın şiirini okumuş ve ona iltifatlarda bulunmuştur.

Savaşçılar sizi taklit ettiler, çünkü harbi en iyi siz bilirsiniz

Uyku, doyurmaz kendini hüznün sarmış zayıflardan başkasını

Oysa onların iç organları kıracak kaburga kemiklerini

Eli bollaşınca müsrif değildir, sıkıntıya düşünce de boyun eğmez.

Zaman hâlâ onu çalıştırmaktadır, bütün iyi kötü işlerinde

Bazen güçsüz düşer düşman, ama o yorulmaz asla

Sağlam görüşlüdür, bütün şiddetli hadiselerde.”²⁷¹

Bu konuşmaların ardından Haccac, Mühelleb’in elinden tutarak mihraba kadar getirmiş, Mühelleb’e “*Ya Ebâ Sa’îd, Sicistan mı yoksa Horasan mı vilayet olarak daha hayırlıdır?*” diye sormuş ve ondan cevaben “*Sicistan*” karşılığını almıştı. Haccac neden böyle bir cevap verdiğini sorunca ise Mühelleb; “*Sicistan’da Kâbil ve Zabulistan şehirleri, Horasan da ise Türk şehirleri var.*” diyerek cevap vermiştir. Haccac müteakiben Mühelleb’e “*Senin gibi birisine bunlardan hangisine gitmek daha uygundur?*” diye sorunca Mühelleb, “*İnsanlar arasında bizim gibisi çoktur.*” diye mütevazî bir cevap vermiştir. Bunun üzerine Haccac, Mühelleb’i Sicistan’a göndermek istediğini belirtmiş, Mühelleb ise Horasan’ın kendisi için daha iyi olacağını, Allah’ın nimetinin kendisine Horasan’daki savaşları neticesinde geldiğini dile getirmiş ve Horasan’a atanmak istediğini belirtmişti.²⁷² Ancak Haccac, Horasan’a Ubeydullah’ı tayin etmiş Mühelleb’i ise Sicistan’a atamıştır. Mühelleb ile Ubeydullah bu kararı beğenmemiş ve kendi aralarında yerlerini değiştirmişlerdir. Ayrıca bu değişikliği

²⁷⁰ Müberred, II, 245; İbn A’sem, III, 55.

²⁷¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 363.

²⁷² Taberî, VI, 320; İbn Haldun, III, 56; Safvet, *Cemheretü Resâil-i-Arab*, II, 166.

yapabilmek için Mühelleb'in, Haccac'ın muhafızlarının komutanı Abdurrahman b. Ubeyd'in yardımına başvurduğu da kaynaklarda geçmektedir. Mühelleb'in bu değişiklik için uğraşması ve Sicistan'a gitme konusunda isteksiz olması Haccac tarafından cezalandırılmasına neden olduysa da sonunda Mühelleb'i Horasan'a, Ubeydullah b. Ebî Bekre'yi de Sicistan'a göndermiştir.²⁷³

Mühelleb'in Hind ve günümüz Afgan topraklarındaki mücadeleleri, idari ve siyasi alanda ilerlemesinin temel taşıını oluşturmıştır. Haccac da bunları göz önüne alarak Mühelleb'i 77/697 yılı sonlarında Horasan'a vali olarak atamıştır. Mühelleb'in ikinci Horasan Valiliği başlamış oldu. Vefat edinceye kadar, beş sene boyunca, ilerlemiş yaşına rağmen yeni fetihler için elinden geleni yapmıştır. Horasan halkı Mühelleb'in zamanında rahata kavuşmuşlardır. Hatta Horasanlılar Mühelleb gibi bir emir görmediklerini söylemişlerdir.²⁷⁴

Mühelleb, Horasan'a atandığında önce oğlu Habib'i kendisi gelinceye kadar oraya vekil olarak göndermiş ve on ay boyunca babasının yerine faaliyetlerde bulunmuştur. Habib Horasan'a giderken Haccac'ın kendisine verdiği katırla yirmi gün süren bir yolculuktan sonra Merv'e ulaşabilmiştir. Habib, babasına vekalet ettiği bu süre zarfında, azledilen vali Ümeyye b. Abdullah'a ve âmillerine müdahalede bulunmamış Mühelleb de Horasan'a geldiğinde, Horasan ve çevresinde varlığını hissettiren Musa b. Abdullah'a da ilişmeyi uygun bulmamıştır.²⁷⁵ Onlara karşı da dikkati elden bırakmamıştır. Bu konumda da dikkatli bir siyaset uygulamış, Musa b. Abdullah'ın Horasan'daki varlığını kendi varlığının bir sebebi saymıştı. Mühelleb, şayet Musa'yı ortadan kaldırırsa, Haccac'ın Horasan'a vali olarak kendi kabilesinden birisini atayacağını düşünmüştü. Şu hususu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Hem Mühelleb, hem de Musa b. Abdullah ve babası, Abdullah b. Zübeyr'in komutanları arasındaydılar. Babasından sonra Yezid b. Mühelleb'in de babasının siyasetini sürdürmesi bunu kuvvetlendirmektedir.²⁷⁶ Haccac bu durumu Halife

²⁷³ İbn Asâkir, LX, 294; İbn Hallikân, IV, 434; İbn Kesîr, IX, 39.

²⁷⁴ İbn A'sem, IV, 57; İbn Asâkir, LX, 295; İbn Kesîr, IX, 39.

²⁷⁵ Halife b. Hayyât, s. 206; Taberî, III, 613.

²⁷⁶ Kurt, Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maveraünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 297.

Abdûlmelik'e bildirmiş ve onları Zübeyrî olarak itham etmişti.²⁷⁷ Burada Mühelleb'in konumunu korumaya matuf faaliyetler içinde bulunduğu tespiti çıkarabiliriz.

Mühelleb, Horasan'a tayin edildikten sonra oğullarını da çevre şehirlerin fethi için görevlendirmiştir.

Mühelleb'in Horasan'daki fetihleri esnasında yerine vekil olarak genellikle oğlu Muğîre'yi bırakırdı. 80/699 senesinde Mühelleb, fetih hareketlerini Hocend üzerinden Kiş üzerine çevirmiş, Belh nehrini aşarak beraberindeki beş bin kişilik bir ordu ile Kiş'e varmış ve Kiş'i kendisine karargah olarak seçmiştir.²⁷⁸ Kiş'te iki sene kalan Mühelleb, oğullarını da çevre illerin fethi için görevlendirmiş, Oğullarından Yezid'i bir birliğin başında Huttel'in fethi için göndermiş ve kendisi de karargahında kalmıştı. Bu olayın ayrıntısına gelince; Huttel Melikinın amcasının oğlu Mühelleb'e gelerek onu, Melik'e karşı savaşa davet etti. Huttel Meliki de hazırlıklarını tamamlayarak yakın bir yerde mevzilenmişti. Ancak Melik'in amca oğlu sinsi bir plan yaparak geceleyin tekbirler getirerek Melik'in ordusuna baskın düzenlemiş ve baskının Müslümanlar tarafından düzenlendiği intibahı vermek istemiş, buna da muvaffak olmuştu. Huttel Melik'i ise tuzağa düşmedi ve kendisine tuzak kurmaya çalışan yeğenini yakalayarak kaleye götürerek öldürmüştür. Yezid b. Mühelleb de onların sığındığı kaleyi muhasara altına aldı. Cizye vermeleri şartıyla onlarla anlaşarak babasının yanına dönmüştü.²⁷⁹

Mühelleb, oğullarından Habib'i ise Rebîncan ve Buhara çevresinin fethi ile görevlendirmiştir. Habib, kırk bin kişilik Buhara Emirinin ordusuyla hiçbir netice vermeyen bazı çatışmalar yapmıştır.²⁸⁰

Mühelleb'in daha önceki mücadelelerinde de en büyük yardımcılarını yine oğullarıydı. Babalarının yanında Haricî gruplarla en çetin savaşlara

²⁷⁷ İbn Haldun, III, 54.

²⁷⁸ Halîfe b. Hayyât, s. 279; Ya'kûbî, III, 21.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 407; Dahlan, I, 135.

²⁸⁰ Belâzûrî, *Futûh*, 432; Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, s. 156.

katılmışlar ve onlar bu başarıları neticesinde Vali Haccac tarafından da ödüllendirilmiştir.²⁸¹

Mühelleb, 81/701 Kiş halkıyla mücadelesine devam ederken onu derinden etkileyen, oğlu Muğîre'nin Merv'de vefat ettiği haberi geldi. Bu ölüm haberi önce Yezid'e ulaştı. Yezid de babasına ölüm haberini ilettil. Mühelleb'de oğlunun ölüm haberi bir yıkım etkisi yarattı ve onu derinden sarstı. Bölgedeki giriştiği fetih hareketlerini durdurdu ve Kiş halkıyla cizye vermeleri şartıyla anlaştı ve daha sonra da Merv'e döndü.²⁸²

Mühelleb'in Horasan valiliği sırasında düzenli bir fetih hareketini görememekteyiz. Mühelleb'in Kiş'i iki sene muhasara etmesine rağmen fethedememesi bu bölgede tam anlamıyla hakimiyet kuramadığını göstermektedir. En azından Muâviye zamanında Horasan ve çevresinde daha fazla mücadelelerde bulunmuştu. Aynı zamanda O dönemde şimdiki görevindeki kadar yetkili de değildi. Bu durgunluğun ardında yaşlılığının da etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak asıl nedenin Horasan ve çevresindeki kabileler arası siyaset olduğu gerçeğidir.²⁸³ Yetmiş aşkın yaşına rağmen yine de yeni yerlerin İslâm devletine katılması için mücadelesi takdire şayandır. Kendisinin yerine oğulları bu mücadelelerini devam ettirmiştir.

Haccac'la olan konuşmasında Horasan ve çevresinde şöhrete kavuştuğunu bildirmiş ve oraya atanmak istediğini söylemişti. Beş sene sonra yine Horasan da vefat etmiştir.²⁸⁴

c) Abdurrahman b. Eş'as İsyanında Mühelleb b. Ebî Sufra

Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Horasan valiliği esnasında meydana gelen Abdurrahman b. Eş'as isyanı, Emevî devletini sıkıntıya düşüren büyük

²⁸¹ Dineverî, s. 264.

²⁸² Taberî, VI, 352; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 424.

²⁸³ Kurt, Hasan, "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 292.

²⁸⁴ Taberî, VI, 355.

isyanlardan biridir. Muhtar b. Ebî Ubeyd'in isyanı her ne kadar Emevîlere karşı yapıldıysa da Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi ve Basra valisi olan Mus'ab tarafından sona erdirilmişti. Mühelleb'in bu isyanın bastırılmasındaki çabalarına değinmiştik.²⁸⁵ İbn Eş'as olayı da Horasan'da başladığı için, bu olayda Mühelleb'in uyguladığı siyasetin, Haccac ve İbn Eş'as'la olan diyalogunun ortaya konmasının faydalı olacağı görüşündeyiz. İbn Eş'as olayının başlangıcına dönersek; Abdülmelik b. Mervân, karışıklıkların giderilmesini ve bu karışıklıklar nedeniyle kaybedilen vergilerin tekrar kazanılması için, kudretli valisi Haccac'a doğu vilayetlerini bağlamıştı. Haccac, ilk olarak karışıklıklardan faydalanarak vergilerini ödemeyen Türk hükümdar Rutbil'e karşı Ubeydullah b. Ebî Bekr'i göndermiş Ubeydullah da, Haccac'dan aldığı emirler doğrultusunda Kâbil yakınlarına kadar ilerlemişti.²⁸⁶ Bu sefer esnasında karşılarına çıkan orduları mağlup etmiş, birçok insanı esir almış ve ganimetler elde etmişti. Komutan Ubeydullah, Afganistan'ın fiziki şartlarını dikkate alarak ilerlemeyi durdurmuş ve Rutbil'le anlaşmıştır. Ancak Ubeydullah'ın komutanlarından birisinin anlaşmayı bozması hem elde edilen ganimetlerin kaybedilmesine, hem de ordunun büyük kayıp vermesine sebep olmuştur.²⁸⁷

Haccac hem bu yenilginin intikamını almak, hem de düzeni sağlamak için maaşları önceden ödenmiş ve çok iyi teçhiz edilmiş, "*Tavus Ordusu*" olarak adlandırılan yirmi bin kişilik ordu bir hazırladı. Ordunun komutanlığına da Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı getirdi ve 80/699 yılında sefer başladı. Ordu başarılı bir şekilde ilerlerken, kışın yaklaşması ve ordunun dağ havasına alışması için Abdurrahman harekatı durdurdu. Ayrıca Abdurrahman kalıcı başarılar elde etmek için gerekli tedbirleri alıyordu. Merkezle irtibatı koparmamak için haberleşme ağı kurmak, askerlerin izinli olarak memleketlerine göndermesi bu tedbirlerin başında gelmekteydi.

Harekatı durdurma isteğini Haccac'a iletteğinde, kısa zamanda başarı elde edilmesinden hoşlanan Haccac tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca Haccac, Abdurrahman'a devam etmesi yönünde birkaç mektup göndermiştir. Bu

²⁸⁵ (bkz. Muhtar b. Ebî Ubeyd isyanı s. 54 ve devamı)

²⁸⁶ İbn Kesîr, IX, 69; İbn Haldûn, , III, 56.

²⁸⁷ Aycan, İrfan- Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, s.51.

mektuplarda onu kötülediği gibi bir an önce sonuç alınmasını temin için tehdit etmiştir. Daha sonra dediklerinin yapılmaması halinde orduya kardeşi İshak'ın komuta edeceğini söyleyerek onu zor durumda bırakmıştır. Abdurrahman da bu mektupların içeriğini komutanlarına açıklamış, onların görüşüne baş vurmuştur. Onlar da uzun zamandır ailelerinden ayrı kaldıkları için Haccac'dan nefret etmeye başlamışlardı. Nihayetinde ordu mensupları, Abdurrahman'a biat etmiştir.²⁸⁸

Abdurrahman Irak'a yönelmeden önce Rutbil'den bir saldırıya maruz kalmamak için onunla anlaşmış ve 81/700 yılında Haccac üzerine harekete geçmiştir.²⁸⁹

Haccac, gelen bu kuvvetlerin yolunu kesmesi için Abdülmelik'in emriyle Horasan Valisi Mühelleb b. Ebî Sufra'ya mektup yazmış, ancak Mühelleb tarafından, Haccac'ın bu isteği yerine getirilmemiştir.²⁹⁰ Mühelleb'in, Haccac'ın bu isteğini neden kabul etmeyip, gerekli çalışmalarda bulunmadığını bilemiyoruz. Abdurrahman ve ordusunun Irak üzerine gitmede kararlı olmaları ve onları engellemenin imkansız olduğunu düşünmesi, ayrıca kendi birliklerinin zarar görmemesini temin için böyle davrandığını ima eden ifadeler görülmektedir. Nitekim Muhtar ile olan mücadelede Mus'ab'ın hücum emrine Mühelleb; "*Ben Ezdlileri Kûfelilere boğazlatmam*" diyerek karşılık vermiş uygun bir zaman buluncaya kadar atak yapmamıştı.²⁹¹

Abdurrahman da Mühelleb gibi mahir bir komutanı yanına almak istemişti. Ancak Merv'de bulunan Mühelleb, Abdurrahman'ın işbirliğini kabul etmemiş, elçinin getirdiği bu mesaj için de "*Yetmiş yıl sonra benim isyan etmemi istiyor!*"²⁹² şeklindeki ifadeleriyle şaşkınlığını da dile getirmiştir. Ayrıca ona şu tavsiyeleri içeren bir mektup göndermiştir;

"*Ey İbn Eş'as! Sen ayağını uzun bir özeniye koydun. Muhammed ümmetinde kalmaya devam et. Kendi durumuna bak, nefsin helak etme.*

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 416; Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, s. 51; Haccac'ın gönderdiği mektuplar için bkz. Safvet, *Cemheretü Resâilü'l-Arab*, II, II, 188.

²⁸⁹ Ya'kûbî, II, 22; İbn Haldûn, III, 57.

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 416.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 243.

²⁹² Belâzurî, *Ensâb*, VII, 316.

*Müslümanların kanlarının akmasına neden olma, cemaati parçalama, biati bozma, Müşrikleri bırakıp da Müslümanlarla mı savaşıyorsun?. Ey kardeşimin oğlu böyle yapma. “İnsanların nefesine zarar vermesinden korkuyorum” diyorsan aslında insanlardan çok Allah’tan korkman gerekir. Kanların akıtılmasına neden olarak kendini Allah’ın gazabına maruz bırakma, haramları helal sayarak kendini ilahi gazaba hedef yapma ve sana selam olsun.”*²⁹³

Abdurrahman’a yaptığı bu tavsiyelerinden sonra Haccac’a da bir mektup yazarak ne gibi önlemler alması, nasıl bir askerî strateji uygulaması gerektiğini bildirmiştir;

*“İrakilılar sana doğru geliyorlar, varacağı yere erişmeden hiçbir kimsenin geri çeviremeyeceği bir seli andırıyorlar adeta. Iraklıların ilk çıkışlarında bir kızgınlıkları, çocuklarına ve hanımlarına karşı bir özlemleri vardır. O bakımdan sen ailelerine varıncaya kadar onlara ilişme, ailelerinin ve çocuklarının yanındayken onların üzerine atıl. O takdirde Allah sana onlara karşı zafer verecektir.”*²⁹⁴

Bu mektuptan anlıyoruz ki Abdurrahman, ailelerine hasret kalmış, kızgın bir ordu ile Haccac’a karşı çıkmıştı. Böyle bir orduyla başa çıkabilmek de mümkün değildi. Ancak Haccac, Mühelleb’in bu tavsiyelerini dinlemeyerek ona hakaretlerde bulunmuştur. “Bu görüşüyle benim iyiliğimi gözetmedi. O amcasının oğlunu korumak istiyor.” diyerek ona olan kızgınlığını dile getirmiştir. “Amcasının oğlu” nitelendirmesiyle Abdurrahman’ı kastetmiştir.²⁹⁵ Ayrıca Abdurrahman’ın Basra’da başarılar elde etmesi üzerine Haccac, Mühelleb’in mektubuna bakarak yanlış bir strateji uyguladığını fark etmiş ve “Allah bunun iyiliğini versin! Bu adam gerçekten savaşı bilen biridir.” diyerek Mühelleb’in yazdıklarının doğruluğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Şayet Haccac, Mühelleb’in söylediği taktiği uygulamış olsaydı sonuç daha değişik olacaktı.

²⁹³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 317; Taberî, VI, 338; İbn A’sem, III, 91; Safvet, *Cemheretü Resâili’l-Arab*, II, 193

²⁹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 317; Taberî, VI, 339; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 417; Safvet, *Cemheretü Resâili’l-Arab*, II, 194

²⁹⁵ Taberî, VI, 339; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 417.

Abdurrahman, Haccac ile arasındaki mücadeleden yenilgi almaya başlayınca, 83/703 yılı başlarında Sicistan'a kaçmış, Umâre b. Temim el-Lahmî komutasındaki Emevî ordusunun arkasından geldiğini öğrenince de Sicistan'dan Horasan'a geçmiştir. Abdurrahman'ın birlikleri Horasan valisi olan Mühelleb'in oğlu Yezid'in Herat'taki âmilini öldürmüş, Yezid de kısa bir savaştan sonra âmilini öldüren bu grupları dağıtmıştır.²⁹⁶

Mühelleb, Abdurrahman'ın isyanı devam ederken vefat etmiş, yerine de oğlu Yezid, vali olmuştur. Abdurrahman'ın isyanı esnasında askerleri Abdurrahman'a, Horasan'ın büyük bir yer olduğunu ve oraya birini göndermesini tavsiye ettiğinde Abdurrahman, onlara şöyle karşılık vermiştir; “*Şayet orada Yezid'den başkası olsaydı dediğinizi yapardım. Fakat o kudretli, akıllı, aşireti ve kavminin bağlılığını kazanmış biridir.*” Bu ifadeler Ezdlilerin ve Mühelleb oğullarının birbirlerine olan bağlılığını göstermektedir.²⁹⁷

Mühelleb'in İbn Eş'as olayında üstlendiği rol, konumunu ve mevkiini korumak gayelerini içermektedir. Çünkü İbn Eş'as'a yazdığı mektupta ona cemaati parçalamamasını, fitne ve fesat çıkarmamasını tavsiye ettiyse de, Haccac ve bizzat Abdülmelik tarafından isyancıların durdurulması yönündeki emrini uygulamaması bununla izah edilebilir. Abdurrahman'ın ordusunun kalabalık olması, onun önüne çıkmamasına neden olmakla birlikte, amirleri tarafından verilen emri uygulamaması aslında Mühelleb için bir suç teşkil etmektedir. Mühelleb'in bu emri yerine getirmemesi, Haccac ve Abdülmelik nezdinde ne gibi bir etki yaptığını bilemiyoruz. Zaten Mühelleb, 82/702 yılında, Abdurrahman ve Haccac arasındaki mücadeleler esnasında vefat etmiş ve oğlu kendi yerine tayin edilmişti. Şayet Mühelleb'in bu itaatsizliği, aleyhinde büyük bir tepki uyandırmış olsaydı, Yezid babasının yerine, atanmazdı, diğer valilerde olduğu gibi azledilirdi. Nitekim Hâricîler meselesinde Basra Valisi olan Halid b. Abdullah, Abdülmelik'in emrini yerine getirmediğinden valilik görevinden azledilmişti.²⁹⁸ Ancak Yezid'in tayinindeki siyasî taktiği de unutmamak gerekir.

²⁹⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II. 358.

²⁹⁷ İbn A'sem, IV, 57.

²⁹⁸ İbn A'sem, III, 411; Zettersteen, “Mühelleb”, İA., VIII, 792.

Çünkü Horasan'daki güç dengelerini sağlama açısından yönetimin bu kabileye olan ihtiyacı böyle bir atamaya neden olmuştur.²⁹⁹

²⁹⁹ Kurt, Hasan, "Süfyâni Emeviler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, XLII, 273.

III. Bölüm

MÜHELLEB B. EBÎ SUFRA'NIN HÂRİCÎLERLE MÜCADELESİ

1) Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Vefatına Kadar Hâricîler

Haricî hareketinin başlangıcı Sıffîn savaşına kadar dayanmaktadır. Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin Muâviye'ye üstün olduğu bir anda Amr b. As'ın teklifiyle Muâviye'nin askerleri, Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak bir hileye başvurmuştu. Her ne kadar Hz. Ali bu hileyi anlamış ise de askerlerine söz dinletememişti. Nihayetinde de bu olayların ardından tahkim olayı gerçekleştirilmiştir. Tahkim olayından sonra Hz. Ali'nin ordusundan bazı askerler ayrılmıştı ve Harura mevkiinde toplanmışlardı. Ayrıca Hz. Ali'ye zorla kabul ettirdikleri tahkim olayından sonra, müsebbibleri kendileri oldukları halde halifeyi suçlamaya başlamışlardı. Hz. Ali'yi hakeme gitmesi hususunda baskı yapan bu insanlar daha sonra hakeme gitmeyi büyük bir suç olarak değerlendirip Hz. Ali'yi tevbe etmeye çağırılmış ve “*La hükme İlla lillah*” diyerek Hz. Ali'ye olan biatlerini bozmuşlardır.³⁰⁰ Böylece hem Hz. Ali'ye hem de Muâviye'ye karşı bir hareket olan Hâricî hareketi doğmuştur.

Hâricîler genelde bedevi Araplardan oluşan, fikirlerine son derece bağlı kimselerdir. İlginçtir ki bu insanlar ibadetlerine son derece düşkünlerdir. Bu grup kendi fikirleri dışındaki herkesi Müslümanlar da olsa tekfir etmiş, kanlarını akıtabilecek kadar düşman görmüştür. Halk tarafından tepki ile karşılansalar da fikirlerinden asla vazgeçmemiş ve propagandalarını her ortamda sürdürmüşlerdir. Bilhassa Muğîre b. Şûbe'nin Basra'daki hoşgörülü ve toleranslı yönetimi onlar

³⁰⁰ Şehristânî, I, 132; İbn Ebî'l-Hadîd, II, 271; Şemmahî, I, 47, Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi, (Başlangıçtan Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995, s. 364; Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA.*, Ankara, 1997, XVI, 170; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000, s. 158-159.

için büyük bir fırsat olmuştur. Ancak Hâricîlerin bu durumu suistimal etmesi başlarına Ziyad b. Ebîhi'nin gelmesine neden olmuştur. Daha sonra da oğlu Ubeydullah'ın sert önlemleri, uygulamaları ve sıkı yönetim hali Hâricîleri zor durumda bırakmıştır. Ubeydullah, Hâricîlerin en ufak davranışlarını bahane ederek el ve ayaklarını kestirmiş ve sokaklara bırakmıştır.³⁰¹

Bu valilerin ardından Hâricîler, Abdülmelik ve İbn Zübeyr'in arasındaki mücadeleden faydalanarak tekrar halkı rahatsız etmeye, canlarına ve mallarına zarar vermeye başlamışlardır.³⁰²

Hâricîler, Nâfi b. Ezrak'ın teklifiyle Abdullah b. Zübeyr'e katılarak Emevî ordularına karşı savaşmışlardır. Bu kez Abdullah b. Zübeyr'in, Raşit Halifeler ve sahabe hakkındaki görüşlerine katılmayarak ondan da ayrılmışlar, Basra ve çevresine gitmişlerdir.

Hâricîler kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmıştır. Ezârika, Necedât, Sufriye, Acârîde, İbâdiye bu gruplardan başlıcalarıdır.³⁰³ Diğer gruplara nazaran daha savaşçı ve kalabalık taraftarları olan ise Ezârika'dır. Kurucusu Nâfi b. Ezrak'a (ö. 65/685) nispetle anılan bu grup Abdullah b. Zübeyr'e katılarak Emevîler'e karşı mücadele etmiştir. Bu grubu diğerlerinden ayıran temel prensiplerinden bazıları şunlardır;

- Müslümanlardan Ezârika'ya mensup olmayanlar sadece kafir değil aynı zamanda müşriktirler, çocuk ve kadınları dahil ebediyen cehennemde kalacaklardır. Bunların kadın ve çocuklarını öldürmek ve köle olarak kullanmak ve mallarını yağmalamak caizdir. Zira yaşadıkları topraklar darü'l-harb sayılır.

-Kendileriyle birlikte düşmana karşı savaşmayan ve kendilerinin bulundukları yerlere hicret etmeyen Hâricîler de kafirdir. Bunlardan kendilerine katılmak isteyenler imtihana tabi tutulur.

³⁰¹ Şemmâhi, I, 40-57

³⁰² Taberî, V, 216; Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Çekişmeleri", *AÜİFD*, XXXIX, 150.

³⁰³ Hüseyin, Abdürrezzak, *Şi'rü'l-Havâric*, Dârü'l-Beşîr, Amman 1986, s. 20-23

-İslâm'da recm cezası yoktur. Kuran'da bununla ilgili ayette sadece dayak emredilmektedir.

-Peygamberlerin nübüvvetle görevlendirildikten sonra büyük veya küçük günah işlemesi caiz olduğu gibi nübüvvetten önce kafir olan birisinin peygamber olarak gönderilmesi caizdir.

-Vergilerini ödeyen Yahudi ve Hıristiyanın öldürülmeleri haramdır.

-Kadınların âdet esnasında kılamadıkları namazları kaza etmeleri gerekir.

-Çalınan malın miktarı ne olursa olsun hırsıza omuzdan kol kesme cezası uygulanır.

- Büyük günah işleyenin kafir olduğuna inanırlar.³⁰⁴

Nafi b. Erzak, Hâricî hareketinin ileri gelenleriyle yaşadıkları fikir ayrılıklarından sonra, taraftarlarıyla birlikte Basra'ya yerleşmiştir.³⁰⁵ Ebû Tâlut, Necde b. Âmir, Ebû Fudeyk, Atıyye b. Esved'e bağlı olanlar ise Yemen tarafına gitmiştir.³⁰⁶ Ebû Fudeyk, Ebû Tâlut ve Necde b. Âmir 62-72/681/692 yılları arasında varlıklarını hissettirmiş, Yemâme, Hadramut, Yemen ve Tâif'i ele geçirmişlerdir. Necde b. Âmir ve taraftarları ise Mus'ab'ın gönderdiği ordu karşısında tutunamayarak San'a bölgesine geçmiş, kısa bir zaman sonra aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle dağılmışlardır.³⁰⁷

Ezrakîler, Emevî Valisini öldürerek şehre hakim olmuş, ancak halkın karşılık vermesi üzerine tekrar, Basra'dan çıkmak zorunda kalmışlardır. Nafi b. Ezrak ve beraberindekiler, takviye kuvvetlerle tekrar Basra'ya yöneldikleri bir esnada, İbn Zübeyr'in gönderdiği ordularla savaşmayarak Basra'dan ayrılmışlar ve Ahvaz ve Hûzistan'a gitmişlerdir.(64/684)³⁰⁸ Basra Valisi olan Haris b. Abdullah, Ezârika'nın halka vermiş olduğu zararları, onlardan duyulan korkuyu Abdullah b. Zübeyr'e bir mektupla bildirdiğinde, İbn Zübeyr, Basra'nın ileri

³⁰⁴ Şehristânî, I, 139-141; İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 271-310; Kalkaşandî, XIII, 224; Ebû Zehrâ, s. 77-78; Öz, Mustafa, "Ezârika", *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 45-46; Laoust, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, trc. E. Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli, Pınar Yay., İstanbul 1999, s. 59

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 490; Kalhâtî, s. 403.

³⁰⁶ Ya'kûbî, II, 18.

³⁰⁷ Şehristânî, I, 133; Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *DİA.*, XVI, 171.

³⁰⁸ İbn A'sem, III, 195. Hüseyin, Abdürrezzak, *Şi'rü'l-Havâric*, s. 20-23

gelenleriyle istişare etmesini ve halkın karar kıldığı birisini görevlendirmesini istemiştir. Basralılar da bu emir üzerine Kureyşli Müslim b. Ubeys'i seçmiştir. Müslim, beraberindeki askerlerle Nafi b. Erzak'ın bulunduğu Ahvaz'a gitmiş, Ahvaz yakınlarında yapılan savaşta ise hem Nafi hem de Müslim öldürülmüştür. Ezârika'nın liderliğine, öldürülen Nâfi'nin yerine, Ubeydullah b. Mâhuz getirilmiştir.³⁰⁹

Ezrakîler, kendilerine karşı gönderilen Hârise b. Bedr'in ordusunu da mağlup ettikten sonra Basra ve Ahvaz arasındaki bölgelere hakim olmuştur. Kısa bir süre sonra Basra halkı, bu Hâricî grubun yaptıklarından şikayetçi olmaya başlamış, bunun üzerine İbn Zübeyr, Hârise'yi azlederek yerine Basra Valiliğine Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yi göndermiştir.³¹⁰ Haris'in Ahvaz'da Hâricî gruba yenilmesiyle Valinin ve Basralıların isteği üzerine İbn Zübeyr tarafından, Mühelleb onlarla mücadeleye getirilmiştir. Mühelleb, 20.000 kişilik ordusuyla Sillebra denilen yerde ilk kez karşılaştığı, Ubeydullah ve ordusunu yenmiş, bu savaşta Ubeydullah da öldürülmüştür. Onun yerine Kardeşi Zübeyr geçtiyse de onları toparlayamamıştır. Sonuçta Katarî b. Fucâe (ö. 79/698) Hâricîleri toparlayarak eski güçlerine kavuşturmuş ve onun döneminde Hâricîler tekrar Ahvaz'ı ele geçirmişlerdir.³¹¹

Hâricîler meselesine el atan Haccac'ın da başarılı mücadeleleri sonrasında, Katarî'de öldürülmüş, Sufriye'nin önderi Salih b. Müserrih isyanı da bertaraf edilmiştir. Bu isyanın ardından Mardin ve çevresinde Haccac'ı en fazla uğraştıran Şebib b. Yezid isyanı baş göstermişti. Haccac tarafından üzerine otuz defa ordu gönderilmesine karşın Şebib, bir ara Kûfe'yi de ele geçirmiştir. Ancak Haccac'ın ısrarlı takibi neticesinde 77/696 yılında o da ortadan kaldırılmıştır.³¹²

Burada Katarî'ye ayrıca değinmek istiyoruz. Katarlı olan bu kimse Irak'ın fethi esnasında Basra'ya yerleşmiştir. Hatip ve Şair³¹³ bir kişiliğe sahip olan Katarî, Haccac tarafından "*Kaba saba bir ümmî*" olarak nitelendirilmiştir.

³⁰⁹ Dineverî, s. 264; Şehristânî, I, 133; Öz, Mustafa, "Ezârika", *DİA*, XII, 46; Fırlı, Ethem Ruhi, "Hâricîler", *DİA*, XVI, 170.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 180; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 507.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 180; Öz, Mustafa, "Katarî b. Fucâe," *DİA*, İstanbul, 2002, XXV, 31-32.

³¹² Şehristânî, I, 147; Laoust, Henry, s. 55; Abbas, s. 98.

³¹³ Hüseyin, Abdürrezzak, *Şi'rü'l-Havâric*, s. 140.

Hâricîlere katılmadan önce 44/664 yılında Abdullah b. Semure kumandasında Mühelleb ile birlikte Sicistan ve çevresinde fetihlerde bulunmuştur.³¹⁴ Mühelleb ile birlikte omuz omuza savaşan Katarî, Nafi b. Ezrak'ın Mekke'den dönüşünde onunla karşılaşmış ve görüşlerini benimsemiştir. Böylece Katarî ile Mühelleb ayrı ayrı saflarda mücadele etmeye başlamışlardır. Cesaretli ve metanetli olan Katarî, hayatta kalan taraftarlarını teşkilatlandırmış ve onlarla Ahvaz'ı ele geçirerek Basra'ya yönelmiştir. Mühelleb ile olan mücadelesinde birbirlerini bildikleri için hep dikkatli olmuşlar birbirlerini de takdir etmişlerdir. Katarî, Mühelleb'i "*Ezd'in Efendisi*" ve "*Basra'nın direği*" olarak vasıflandırmıştır.³¹⁵

Sert mizaçlı olmak, inandığı fikirler için her alanda savaşmak, kendi inançları dışındakileri tekfir etmek ve onların kanlarını helal görmek Hâricîlerin öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır. Hâricîler, bilhassa yönetim boşluğundan yararlanarak halka zarar vermişlerdir. Ancak her zaman karşılarında kendileriyle mücadele eden komutanlar bulmuşlardır. Emevîlerin ilk dönemlerinde, Vali Ziyad b. Ebîhi ve Oğlu Ubeydullah b. Ziyad daha sonra ise Mühelleb b. Ebî Sufra ve Haccac b. Yusuf es-Sakafî bu komutanların başlıcalarıdır. Özellikle Mühelleb b. Ebî Sufra, bu vasfı ile tanınır hale gelmiş, Basra ve çevresini onlardan temizlediği için "*Basra'nın koruyucusu*", "*Irak'ın Kılıcı*" gibi sıfatları almıştır.³¹⁶ Mühelleb, Mus'ab adına bu görevi yürütmüş, onun ölümüyle görevini Abdülmelik adına devam ettirmiştir. Ancak Basra'nın ilk iki valisi onun başarılarını kıskandıkları için gerekli yardımı göndermemişler, bundan dolayı da Mühelleb'in çalışmaları da sekteye uğramıştır.³¹⁷

2) Abdullah b. Zübeyr Dönemi:

64/684 yılı içerisinde Hâricîlerin Basra'yı tehdit etmesi üzerine halk, telaşa kapılmıştı. Bunun üzerine İbn Zübeyr, Basra Valisi Hârîse b. Bedr'i azletmiş

³¹⁴ Belâzurî, *Futûh*, 575.

³¹⁵ İbn A'sem, III, 211.

³¹⁶ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 400; İbnü'l-İmad, II, 335.

³¹⁷ Brockelman, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1992, I, 79.

yerine Haris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yı görevlendirmiştir. Ancak Hâris de Hâricîleri engelleyememiştir.³¹⁸

Bu kez halk, Basra'nın ileri gelenlerinden Ahnef b. Kays'a giderek ondan Hâricîlerle mücadelede kendilerine yol göstermesini istemişlerdir. Ahnef ise Hâricîler karşısında kendisinin de bir şeyler yapamayacağını, bu işin içinden ancak Mühelleb sayesinde çıkabileceklerini söylemiş, durumu *"Bu işin hakkından Mühelleb'den başkası gelemiz"* şeklinde özetlemiştir.³¹⁹ Ahnef, Mühelleb'in ileri görüşlülüğünü, savaştaki maharetini ve kahramanlığını bilen birisiydi. Daha sonra vali, halk ile istişare ederek *"Sizler galip gelen bir düşmanın gölgesi altındasınız. Sizlere insanların korunması gereken büyük bir bela çatmıştır. Bana görüşünüzü söyleyin. Onlarla savaşabilecek birinin ismini verin ki onu bu işle vazifelendireyim."* diyerek ne yapabilecekleri hususunda danışmıştı. Halk, aralarında konuştuktan sonra Ahnef'in söylediklerini valiye tekrarlamış, Mühelleb'in bu işin üstesinden gelebileceği fikrinde birleşmişlerdir.³²⁰ Yapılması gereken sadece Mühelleb'in görüşünü almaktı. Basralılar, Mühelleb'in fikrini alabilmek için Halife İbn Zübeyr ağzından Mühelleb'e bir mektup gönderme hususunda birleşmiş, böylece onu ikna edebileceklerini düşünmüşlerdi. Bu olaylar yaşanırken, Mühelleb, İbn Zübeyr tarafından Horasan valiliği ile vazifelendirilmişti. Horasan'a gitmek için gerekli hazırlıkları yapmak ve ailesiyle görüşmek üzere Basra'da bulunan evine uğrayınca halk, ona *"Hâricîlerle ancak sen baş edebilirsin."* demişse de Mühelleb, onlara *"Müminlerin Emiri İbn Zübeyr, beni Horasan'a vali olarak atadı. Ben onun emrine karşı gelecek değilim."* diyerek bir şey yapamayacağını dile getirmişti.³²¹

Mühelleb'in bu cevabı üzerine vali ve halk, Mühelleb'in Hâricîlerle savaşması için İbn Zübeyr'in ağzından ona mektup yazmışlar ve Halife adına uydurdukları bu mektupla Mühelleb'e gelmişlerdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Hârise b. Abdullah'tan Mühelleb b. Ebî Suфра'ya; Bismillahirrahmanirrahim, Emire'l-Müminîn'in yanından, Basra'daki âmilimin

³¹⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 361.

³¹⁹ Taberî, V, 615.

³²⁰ Dineverî, 266.

³²¹ Mes'ûdî, II, 11; İbn Kesîr, VIII, 420; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 97.

bana yazdığına göre ayrılıkçı Ezârika İleri gelenlerini öldürdükten sonra oradan çıkmışlar. Sonra Ahvaz'a gidip oradakileri yenmişler. Müslüman askerler anları durdurmaya çalışıyorlarmış. Fakat onlar Basra'ya gelerek insanları öldürmeye, malları almaya, kadınlara leke sürmeye, nesilleri esir almaya çalışıyorlarmış, senin onlara karşı savaşmanı uygun buluyorum. Çünkü sen şehrindekiler arasında şanslısın. Yapacağın bu işteki ecir diğer her türlü işten daha büyüktür. İlerle, yol gösterici olarak Allah yeter.”³²²

Mühelleb, mektubu okuduktan sonra Allah'a Hamd'u-Sena getirerek şöyle devam etmişti; *“Ben ancak sizin sorumlu tuttuğunuzdan sorumlu olan mutlu ve üzüntülü birisiyim. Bu emir benim için kaçınılmazdır. Allah'a yemin ederim ki elime geçirdiğim yerleri bana tahsis etmedikçe ve benimle birlikte olanlara beytûlmâl'dan onları güçlendirecek kadar mal ayırmadıkça onların üzerine gitmeyeceğim.”* Mühelleb'in böyle söylemesi, İbn Zübeyr'e olan itaatsizliğinden değildi, işi sağlama alarak mücadelesinde kesin sonuca ulaşmak içindi. Daha sonra Mühelleb'in söyledikleri İbn Zübeyr'e iletildiğinde, o da bunları kabul ettiğini ve Mühelleb'i bu iş için görevlendirdiğini bildirmiştir.³²³ Mühelleb, savaşa çıkmadan önce askerleri için gerekli ihtiyaçların temin edilmesini ayrıca Basra'da acil durumlar için bekletilmek suretiyle hazır bir ordunun bulundurulmasını istemişti. Ezârika'dan ele geçirdiği yerlerin maddi gelirlerinin kendilerine tahsis edilmesini ve elde ettiklerini, askerlerini savaşa motive etmede bir araç olarak kullanmayı planlamıştır.

Mühelleb ve beraberindekiler aldıkları bu yeni emir doğrultusunda Haris b. Abdullah'ın yanına gittiklerinde, selam verildikten sonra, şöyle bir diyalog geçer; Vali, Mühelleb'e *“Ey Ebâ Sa'îd gördüm ki şehir halkı senin bu işin üstesinden gelebileceğin hususunda ittifak etmişler. Onların hata üzerinde birleşeceklerini de düşünmüyorum. Bizden bu belayı gider.”* diyerek isteğini dile getirir. Mühelleb de *“Ey Emir; onların dedikleri gibi değilim. Umulur ki onların düşündükleri gibi olurum. Sizden istediğim askerleri seçmek istiyorum.”³²⁴*

³²² Dineverî, 267; Safvet, Cemheretü Resâilî'l-Arab, II, 99.

³²³ İbn A'sem, III, 201; Dineverî, 266.

³²⁴ Müberred, II, 190; İbn A'sem, III, 203.

şeklindeki cevabıyla görevi kabul ettiğini bildirir ve bu görev esnasında onlardan gereken yardımları kendisine temin etmelerini ister.

Mühelleb, Basra'da şecaatlerini bildiği on iki bin kişilik bir ordu hazırlatmıştı. Seçilen bu ordunun on iki bini Ezd kabilesinden, geri kalanı da diğer Arap kabilelerinden oluşmaktaydı ve orduya Muhammed b. Vâsi, Abdullah b. Riyâh, Muâviye b. Kurra el-Kindî, Ebû İmrâh el-Cevbî gibi komutanları da katılmıştı.³²⁵

Mühelleb, Hâricîlerle ilk olarak Cisrû'l-Asğar denilen yerde karşılaşmış, aralarında küçük çarpışmalar meydana gelmişti. Neticede aralarında gerçekleşen ilk karşılaşmada onları köprüden uzaklaştırmayı başardı. Hâricîler bu kez Cisrû'l-Ekber denilen yere çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada Hâricîlerle mücadele işinden azledilen Harîse b. Bedr, kendi yerine Mühelleb'in Hâricîlerle mücadele için görevlendirildiğini duyunca, kendi askerlerini Mühelleb'e katılıp katılmama hususunda serbest bıraktı. Hârîse, kendisi ile birlikte kalanlarla Düceyl nehri üzerinden Basra'ya giderken Hâricîlerin baskınına uğradı, aralarında meydana gelen çarpışmanın sonunda Hârîse, nehirde boğularak öldü.

Mühelleb, Cisrû'l-Ekber'e kadar geri püskürttüğü Hâricîleri Tîrî nehrine kadar takip etti. Hâricîler oradan Ahvaz'a yöneldiler. Askeri teknikleri çok güzel uygulayan Mühelleb, onların arasına casuslar göndermek suretiyle ne yapacaklarını öğrenebiliyordu. Bu casuslar vasıtasıyla Hâricîlerin Ahvaz'a vardıklarını öğrendi. Kardeşi Muârik b. Ebî Sufra'yı, Tîrî nehrinde vekil bırakmış, onları takibe koyulmuştu. Mühelleb, arkalarından takip ettiği Hâricîlere yetişince oğlu Muğîre'yi, öncü kuvvetlerinin başında, onların üzerine gönderdi. Ancak bu birlik pek fazla sonuç alamadan geri döndü.³²⁶

Hâricîler, Mühelleb'in kendilerini Menâzir'e kadar takip ettiğini görünce, Ebû Sufra'nın (Mühelleb'in babası) eskiden kölesi olan Vakkad isminde birisinin kumandasında bir grubu, Tîrî nehrinde bekleyen Mühelleb'in kardeşi

³²⁵ Dineverî, 266; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 181.

³²⁶ Müberred, II, 191; Taberî, V, 619

Muârik üzerine yönlendirdiler. Bu grubun baskını neticesinde Muârik, asılarak öldürüldü.³²⁷ Bu olayda Mühelleb'in Hâricilere olan kinini arttırmıştır.³²⁸

Mühelleb ise kardeşinin bu elim ölüm haberini duyunca oğlu Muğîre'yi oraya göndermiş ve o da amcasını asılı olduğu yerden indirerek, cenaze ile ilgili gerekli işleri yaptıktan sonra onu defnetmiştir. Muğîre, Hâricîlerin baskınından korkan halkı teskin ettikten sonra, gerekli askeri birliği oraya bırakarak, tekrar babasının yanına geri dönmüştür.³²⁹

Mühelleb, Hâricîlerle savaşırken her zaman tedbirli olmuş, ihtiyatı elden bırakmamıştır. Hâricîlerin sinsi gece baskınlarına karşı konakladığı yerin çevresine hendek kazdırmış ve bekçiler yerleştirmiştir. Sûlaf denilen yerde Hâricîler bineklerine binerek Mühelleb'i beklemeye başlamıştı ki Mühelleb'in gelmesiyle iki taraf şiddetli bir çatışmaya tutuştular. Hâricîlerin şiddetli akınları karşısında Basralılar dağılmış, bir kısım asker ise Mühelleb ile birlikte yerinde kalmıştı. Hatip olan Mühelleb, askerlerine seslenerek tekrar gelmelerini sağladı. Öyle anlaşıyor ki Hâricîlerin akınları çok şiddetliydi. Bu akınlar Mühelleb'in ordusunun dağılmasına neden olmuştur. Mühelleb, ordudaki yaralıların çokluğunu ve onların yorgunlukları göz önünde bulundurarak kendilerini sipere alabilecekleri Akûl denilen yere çekilmiş, askerlerini burada savaşa hazırlamak için de üç gün dinlendirmiştir. Ayrıca savaşa teşvik için onların gönüllerini coşturacak, cesaretlerini arttıracak şeyler söylemiş, fakat askerler tarafından dedikleri pek dinlenilmemiştir. Hatta Mühelleb'in kendilerini coşturmak için söylediği şeyleri yalan addederek "*yalancı*" lakabını takmışlardır. Bunu bir beyitle dile getirmişlerdir.

"Sen gençsin, ama ne genç

*Keşke söylediklerin doğru olsa!"*³³⁰

Ancak Mühelleb bu sözleri savaşa teşvik için söylemişti. Daha önce de açıkladığımız üzere gerek İbn Kuteybe olsun gerekse Müberred olsun bunun

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 184.

³²⁸ Ma'rûf, s. 249.

³²⁹ İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 149; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 184.

³³⁰ Müberred, II, 228; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 185; İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 150.

savaşın gereklerinden olduğunu dile getirmeye çalışmış ve böyle davrananların yalancı sayılmayacağını dile getirmişlerdir.³³¹

Mühelleb'in karargah kurduğu yerin yakınlarına Hâricîler de karargah kurmuştu. Mühelleb her zamanki gibi karargahının çevresine hendek kazdırmış, çevresine bekçiler koymuştu. Hâricîler baskın düzenlemeyi düşündüklerinde bu durumla karşılaşmış ve geri dönmüşlerdi.

Yine Hâricîler Ubeyde b. Hilal ve Zübeyr b. Mahûz komutasında bir grubu Mühelleb'in karargahına baskın yapmak için göndermiş, ancak karargahın çevresinde bekçilerin olması ve çevresinin hendeklerle çevrili olması üzerine bir sonuç alamadan dönüp gitmişlerdi. Sabah olduktan sonra Mühelleb savaş nizamı olarak harekete geçmiş, strateji gereği de Ezd ve Temim kabilesinden olanları sağ tarafına, Bekr b. Vail ve Abdu'l-Kays'lıları sol tarafına, el-Âliye halkını da ordunun merkezine yerleştirdi. Ayrıca Mühelleb, oğullarına da bu mücadelede aktif görevler vermiştir. Zeyd, Hammad, Muhammed, Harun, Muğîre, Kubeysa, Mufaddal, Abdülmelik, Ziyad ve Mervân hepsi de ön saflarda bulunuyordu. Onlara yapacakları harp için nasihatlerde bulunmuş ve savaş hususunda adil olmalarını ve korkuya düşmemelerini tavsiye etmiş, sonuç olarak askerlerine ya zafer ya da şehitlik vaad etmiştir. Mühelleb'in bu ordu yerleşmesine karşı, sağ kanatta Ubeyde b. Hilal, sol kanatta ise Zübeyr b. Mahûz şeklinde çıkan Hâricîler, kuvvet ve savaş araç-gereçleri açısından Basralılardan üstündü. Her iki taraf da sabırlı bir şekilde gün boyunca savaşmasına karşın, Hâricîlerin şiddetli hamleleri nedeniyle Basralılar bozguna uğramıştı. Harbin şiddetinden sadece kılıç ve ok sesleri duyulan bu atakların birinde Mühelleb de yaralanmıştır. Mühelleb yaralandığı gibi ordusu da bu ataklardan sonra dağılmış ve Basralı askerler kaçmaya başlamıştı. Bazıları ise Basra'ya kadar ulaşmış, Basra'daki halk, bu yenilgi haberi üzerine korkuya kapılmıştır.³³²

Mühelleb bu bozgun esnasında yine hatipliğini konuşturmuş ve dağılan orduya "*Ey Allah'ın kulları bana geliniz.*" şeklinde seslenmiştir. Onun bu çağrısıyla çevresinde Ezd kabilesinden üç bin kişi toplanmıştır. Burada da

³³¹ İbn Kuteybe, 399; Müberred, II, 193.

³³² Taberî, V, 620; İbn Kesîr, VIII, 262.

görüyoruz ki Ezdliler, Mühelleb'i hiçbir zaman yalnız bırakmamışlar, bu en zor şartlarda bile onunla birlikte olmaya çalışmışlardır. Mühelleb, bu vefakar insanları savaşa teşvik için bir konuşma yapmadan önce, değişik bir plan düzenlemiş ve konuşması sırasında bu planı uygulayabilmek için herkesten on taş almasını istemiştir. Onlara *"Şimdi bizimle onların karargahına doğru yürüyünüz. Şu anda onlar kendilerini emniyette hissediyorlar. Süvarileri ise kaçan arkadaşlarımızı takip etmek için karargahtan uzaklaşmış bulunuyorlar. Allah'a yemin ederek şunları söylüyorum, onların karargahındaki şeyler sizin için ganimet olarak mubah oluncaya, ve emirlerini öldürünceye kadar süvarileri geri gelmeyecektir."*³³³ şeklinde heyecan dolu cümleler söylemişti. Emrini yapmalarını istediğinde çevresindekiler onun bu teklifini hemen kabul etmişlerdir. Böylece çevresindeki az bir askerle bozguna uğradıkları bir anda tekrar savaşmak için onları iyi bir şekilde konsantre edebilmiş ve tekrar hücumla geçirebilmiştir. Ayrıca atlıların geri gelebileceği düşüncesiyle onların gelebileceği yollara da birlikler yerleştirmiştir.

Hâricîlerin savunmasız olduğu bir anda Basralılar, onlara taş atmaya başlamışlar ve Hâricîlerin ileri gelenlerinden Abdullah b. Mâhuz da dahil olmak üzere orada kalanlar öldürmüşlerdir. Geri dönenler de bu mağlubiyetten nasibini almıştır. Bu taktik sayesinde karargahta bulunan mallar ganimet olarak ele geçirilmiş ve bozulan moraller yerine gelmeye başlamıştır.³³⁴ Kaynaklarda geçen rakamlara göre bu mücadelede Ezrakîlerden yedi bin kişi öldürülmüştür.³³⁵ Geri kalanlar da Kirman ve İsfahan'a kadar çekilmiştir. Hâricîler, Mühelleb'in bu değişik savaş stratejisi için, şaşkınlıklarını içeren şu beyitleri söylemişlerdir.

"Onlarla birlikte bizi öldürmek için taşlarla geldi üzerimize

*Sorarım sana; hiç şerefliiler taşlarla öldürülür mü?"*³³⁶

Muhtemelen savaştaki bozgunun sonu Basra'ya kaçan askerler Mühelleb'i ve oğullarını, önceki bozgunun dolayısıyla öldü sanmışlar ve bu haberi Vali'ye ve Ahnef'e ulaştırmışlardı. Basra halkı bu yenilgi haberi üzerine iyice

³³³ Taberî, V, 621; İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 52.

³³⁴ Yâkût, III, 232; Abbas, s. 91.

³³⁵ Taberî, V, 621; İbn Kesîr, VIII, 421.

³³⁶ İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 184

korkuya kapılmış hatta ölenler için rahmet dileklerinde bulunmaya başlamışlardı. Sonradan gelen bir genç asker, Mühelleb ve oğullarının ölmediğini ve Hâricîler karşısında zafer kazanıldığını müjdelemiş ve onları rahatlatmıştır. Bu genç askere de getirdiği müjdeli haber için hediyeler verilmiştir.³³⁷

Mühelleb, Haris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'nın azledilip yerine Mus'ab'ın Basra emiri olarak gelmesine kadar yerinden ayrılmamış ve 66/686 yılında elde edilen zaferi Vali Hâris'e mektup yazarak bildirmiştir. *"Bismillahirrahmanirrahim, bizler dinden çıkan Ezrakîler ile sabırlı ve metaneti bir şekilde savaştık. Onların gerçekten korkunç saldırıları oldu. Ama kuvvet ve sabır ehlinin sadık niyet, kuvvetli beden ve keskin kılıçlarla düşman üzerine atılmasıyla Allah, harbi hayırlı bir akıbet ile sonuçlandırdı. Umulan nimetini bahşetti. Öyle ki onlar mızraklarımızın halkası ve kılıçlarımızın yemi oldular. Allah'ın askerleri İbn Mâhuz'u helak eyledi. Bu nimetin sonunun da evvelki gibi olmasını dilerim. Vesselam."*³³⁸

Vali de bu mektubu halka okuması için Abdullah b. Zübeyr'e göndermiştir.

Mühelleb'in nasıl çetin bir düşmanla savaştığı yukarıdaki mektuptan anlaşılmaktadır. Vali Haris b. Abdullah da Mühelleb'e *"Ey Ezd'in kardeşi, mektubunu okudum. Allah'ın sana dünya ve ahiret sevabını bahşettiğini gördüm. Seni Müslüman kalelerinin en kuvvetlisi, müşriklerin surlarını yerle bir eden siyaset ve riyaset ehli biri olarak gördüm."*³³⁹ ifadelerini içeren bir mektup göndermiştir.

Hâris b. Abdullah da Mühelleb'i kıskanan valilerdendir. Mektupta da onu küçük düşürecek bir ifade kullanmıştı. Mühelleb'i *"Ezd'in Kardeşi"* olarak nitelendirmesi bunun bir göstergesidir. Mühelleb, Valinin bu mektubunu aldığı zaman gülümseyerek şöyle karşılık vermiştir; *"Bu kimse beni sadece Ezdlilerin kardeşi olarak mı görüyor. O katı bir bedevi Arap'tan başka birisi değildir."* Bu

³³⁷ İbn A'sem, III, 208.

³³⁸ Müberred, II, 199; Taberî, V, 620; Safvet, *Cemheretü Resâili'l-Arab*, II, 100.

³³⁹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 185; Safvet, *Cemheretü Resâili'l-Arab*, II, 100.

ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu kıskançlıktan Mühelleb de şikayetçi olmuş ve kendisinin sadece Ezdli olarak görülmesinden hoşlanmamıştır.³⁴⁰

66/686 yılı içerisinde yaşanan bu savaşın ardından Mühelleb, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Dicle bölgesinde haraç toplamıştır. Bu esnada Basra'dan gelen yardımlarla ordudaki askerlerin sayısı otuz bini bulmuştur.³⁴¹

Kâzerûn denilen yere vardıklarında hava şartları da kötüleşmiş ve kar yağmaya başlamıştı. Burada da, Mühelleb'in askerleri ile Ezrakîler arasında yapılan mübarezede grubun ileri gelenlerinden Ubeyde b. Hilal el-Yeşkûri öldürülmüştür. Aynı şekilde burada yapılan mücadelelerde de birçok kimse öldürülmüştür.³⁴² (67/686) Sürekli geri püskürtülen ayrılıkçı grup Sâbur'a kadar çekilmek zorunda kalmıştır.

67/686 yılına kadar Mühelleb, Haris b. Abdullah'ın valiliğinde Ezârika ile mücadelesine devam etmiş, Basra ve çevresini bu tehlikeden nispeten kurtarabilmiştir. Abdullah b. Zübeyr de Haris'i azlederek yerine kardeşi Mus'ab'ı göndermiştir. Mus'ab vali olarak geldiğinde Mühelleb'i Ezârika ile mücadele görevinden azlederek onu Fâris'e vali olarak göndermiştir.³⁴³ Bu azil işi gerçekleşmeden önce Mühelleb'le Mus'ab'ın mektuplaştığını görüyoruz. Bu mektuplarda Mus'ab, Mühelleb'in yaptıklarından memnun olmuş, onun için Allah'tan muvaffakiyetler dilemiştir. Hatta gelen mektuplardan dolayı Mühelleb, kendisinin Basra'ya atanacağını düşündüğü gibi Mus'ab'a olan bağlılığını da bildirmiştir. Mus'ab, Mühelleb'e gönderdiği mektupta onu azlettiğini yazdığında yanıldığını anlamıştır. Mus'ab'ın Mühelleb'i görevinden azletmesine neden ise çevresindeki insanların Mühelleb'i kıskanmalarıdır. Mühelleb'in ayrılıkçı gruplarla mücadelesinin uzun sürmesini sanki, Mühelleb'in istediğini ve bu suretle ele geçirdiği yerlerin gelirlerini aldığı, şeklinde iftiralarda bulunmuşlardı. Mus'ab'ın da bu kimselerin sözlerine inanarak onu bu görevden almış olduğu görülmektedir. Mus'ab, Mühelleb'den boşalan göreve ise Ömer b. Ubeydullah b.

³⁴⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 362.

³⁴¹ Taberî, V, 621.

³⁴² İbn A'sem, III, 216.

³⁴³ İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 159; *Safvet, Cemheretü Resâili'l-Arab*, II, 1002.

Ma'mer'i getirmiştir.³⁴⁴ Bu yer değiştirmeden dolayı Hâricîlerde memnun olmuş ve Mus'ab'a mektup göndermişlerdir.³⁴⁵

Ubeydullah ordusunu hazırlayıp, Zübeyr b. Ali komutasındaki Hâricî gruplarla savaşmak için Ercân'a gitmiş ve çetin mücadelelerden sonra onları geri püskürtmüştü. Bu kez Hâricîler İsfahan'a çekilmiş ancak kısa sürede toparlanarak tekrar Sâbur'a dönmüşlerdi. Ubeydullah da onlara yakın bir yerde karargahını kurmuştu ki kısa süre sonra çevresini Atiye b. Esved, Katarî b. Fucâe gibi Hâricîlerin ileri gelen komutanları kuşatmıştı. Savaşın iyice şiddetlendiği bir anda Ubeydullah, Mühelleb ile birlikte savaşmış ve onun stratejisini öğrenmiş bir arkadaşına, Mühelleb'in Hâricîlere karşı nasıl savaştığını ve onun ne gibi metotlar takip ettiğini sormuş, o da cevaben, Mühelleb'in insanlarla görüş alış-verişinde bulunduğunu ve mücadeleler esnasında sabırlı davrandığını söylemişti. Yine aynı şekilde bu mücadele esnasında Ubeydullah'ın arkadaşı Malik b. Hassan da, birlikte savaşmış olduğu Mühelleb'in savaş stratejisini Ubeydullah'a aktarmıştır. Mühelleb'in Ezârika grubunun arasına casuslar göndererek onların ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını öğrendiğini, onları gaflet anlarında yakaladığını ve onlardan uzak bir yerde karargah kurduğunu da hatırlatmıştır. Alınan başarısız sonuçlar, Mühelleb'in savaş stratejisinin ne kadar yerinde olduğunu kısa bir zaman sonra göstermiştir.³⁴⁶ Bir gece Hâricîler Ubeydullah'ın ordusuna baskın düzenlemiş ve Ubeydullah canını bu baskından zor kurtarmıştır. Ubeydullah, Malik'e bu durumdan kurtulmayı bir başarı olarak aktarmak istemiş ancak Malik, Hâricîlerin Mühelleb'e karşı böyle bir şeye cesaret bile edemeyeceklerini ve bunu bir başarı olarak saymaması gerektiğini, söylemiştir. Ubeydullah da ordunun, Mühelleb'e itaat ettikleri kadar kendisine itaat etmediğini, şayet Mühelleb ile birlikte savaştıkları gibi, kendisiyle birlikte savaşmış olsalardı, bu durumlara düşmeyeceklerini ve bu grubu oradan sürebileceklerini dile getirmiştir. Ubeydullah, Hâricîlerle tekrar mücadeleye başlamış, onları püskürtmeyi başarmış ancak oğlunu da kaybetmiştir. Ubeydullah, Hâricî tehlikesini nispeten bertaraf

³⁴⁴ İbn A'sem, III, 221.

³⁴⁵ Şemmâhî, I, 60.

³⁴⁶ Müberred, II, 223.

ettikten sonra Faris'e dönmüştü ki, Ubeydullah'ın Faris'e gitmesini fırsat bilen Hâricîler, tekrar halkı rahatsız etmeye başladı.³⁴⁷

Bu mücadeleler devam ederken halktan gelen şikayetler üzerine Mus'ab, Faris'te bulunan Mühelleb'i Faris âmilliğinden azletmiş ve bu azle sebep olarak da Mühelleb'in Hâricîlerle olan mücadelesinde halktan zorla yardım aldığını, halkın da bu durumdan şikayetçi olduğunu, göstermiştir. Mus'ab, Fâris'den azlettiği Mühelleb'i 68/688 yılında Musul ve el-Cezire âmilliğine tayin etmiştir.³⁴⁸

Hâricî tehlikesi git gide yine artmaya devam etmiş, Ubeydullah da buna bir çözüm bulamamıştı. Mus'ab'ın görevlendirdiği Ubeydullah'ın bu meseleye kalıcı çözüm bulamaması, halkın da Mühelleb hususunda ısrarcı davranması ve ondan istekte bulunması, Mus'ab'ı tekrar bu görev için Mühelleb'i seçmeye sevk etmiştir. Ayrıca Mühelleb'in azlinden sonra Hâricîler karşısında alınan başarısız sonuçlar Mus'ab'ın, Mühelleb'i azlettiği için, pişman olmasına yol açmıştır.³⁴⁹

Mühelleb tekrar bu göreve geldikten sonra Ahvaz çevresindeki Hâricîlere karşı hücumla geçmişti. Bu esnada Hâricîler de kendilerine başkan olarak Katarî'yi seçmişlerdi. Mühelleb'in üzerlerine geldiğini öğrenen Katarî, Ahvaz'dan Kirman'a doğru çekilmiş ve gerekli hazırlıkları orada yapmıştı. Hazırlanmış bir şekilde Hâricî grupla birlikte tekrar hücumla geçmiştir. Ancak Mühelleb, onların bu saldırısına karşılık vermiş ve onları Ramhürmüz'e doğru püskürtmüştür.

Mühelleb, Hâricîlerle mücadelesini sürdürürken Mus'ab, Abdülmelik ile yaptığı savaşta öldürülmüştü. Mühelleb, Mus'ab'ın ölüm haberinin ardından mücadelesini Abdülmelik adına devam ettirmiştir.³⁵⁰

³⁴⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 363.

³⁴⁸ İbn Kesîr, VIII, 466.

³⁴⁹ İbn A'sem, III, 221; Taberî, V, 625.

³⁵⁰ İbn A'sem, III, 221.

3) Abdülmelik b. Mervân Dönemi

a) Genel Durum

Abdülmelik iktidara geldiğinde halletmesi gereken işlerin başında Hicaz ve çevresinde halifelik iddiasıyla ortaya çıkan Abdullah b. Zübeyr meselesi gelmekteydi. Ayrıca Irak'taki Muhtar b. Ebî Ubeyd isyanı da önem arz etmekteydi. Abdülmelik'in daha sonra kendi halifelik sırasını ihlal etmesiyle ortaya çıkan Amr b. Sa'îd el-Eşdak isyanı da halledilmesi gereken olaylardandı.

351

Bu sorunların Hâricînde Abdülmelik'i asıl uğraştıracak olan Hâricîler meselesiydi. Bu grup hedeflerinden asla vazgeçmemeleriyle tanınmışlardır. Bu durum onların başa çıkılması zor bir düşman olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştur. En çetin isyanların altından onlar çıkmışlardır.

Hâricîlerin belki de hala sorun olarak ortada durmasının sebebi Abdülmelik ile Abdullah b. Zübeyr'in arasındaki mücadeleden, daha genel bir ifade ile yönetimdeki boşluklardan yararlanmış olmalarıdır. Bilhassa Ziyad ve Ubeydullah'ın sert tedbirleri de onların fikirlerine daha sıkı bağlanmasına neden olmuştur.³⁵²

Katarî b. Fücâe, Salih b. Müserrih, Abdu Rabbih es-Sağır, Abdu Rabbih el-Kebîr, Ubeyde b. Hilalel-Yeşkûrî, ve Sahr b. Habib et-Teymî Abdülmelik döneminde isyan eden Hâricîlerin başlıcalarıdır. Mardin ve Nusaybin bölgesinde isyan eden Şebîb b. Yezid eş-Şeybanî isyanı ise, Abdülmelik döneminde Hâricîlerin çıkardığı önemli isyanlardan biridir. Haccac'ın bizzat ilgilendiği Şebîb, Haccac'ın gönderdiği orduları mağlup etmiş ve ona zor anlar yaşatmıştır. Haccac'ın ısrarlı takipleri neticesinde 77/696 yılında Şebîb, Kirman dağlarına

³⁵¹ Ya'kûbî, III, 15-16; Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, s. 44-46.

³⁵² Aycan, İrfan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Çekişmeleri", *AÜİFD*, XXXIX, 150.

kaçarken ölmüş, böylece Haccac'ın itibar ve nüfûsunu sarsan Hâricî isyanı bastırılmıştır.³⁵³

Abdullah b. Zübeyr döneminde Hâricîler meselesine değinirken, onun bu mesele için seçtiği kumandan olan Mühelleb'e genişçe yer vermiştik. Yine aynı şekilde Abdülmelik de bu başarılı komutanı görevinde bırakarak onurlandırmıştır. Ancak yine de Halifenin Basra'ya gönderdiği valilerin Mühelleb'i kıskanmaları ve gerekli desteği kendilerine sağlamamaları Mühelleb'in başarılı sonuçlar elde etmesini engellemiştir.³⁵⁴ Bu durum Irak'ın ve doğu bölgelerinin Haccac b. Yusuf'a bağlanmasına kadar devam etmiştir. Haccac bu göreve gelir gelmez insanlara Hâricîlerle savaşmakta olan Mühelleb'e yardım etmeleri hususunda ültimatı vermiş ve Haccac'ın bu konuda verdiği korku, herkesi Mühelleb'e yardıma sevk etmiştir. Ayrıca Haccac gitmeyenleri cezalandırmıştır. İnsanlardaki bu korku, izdihamı neden olacak kadar fazlaydı. Bu cezalardan korkan birisinin söylediği şu cümleler insanların korkusunu ortaya sermektedir

"Ben artık bu işi yorucu ve dal budak salmış görüyorum

haydi hazırlan acele orduya katıl, çünkü

ölümden kurtulmak için orduya katılmaktan başka çare yok

Ya Umeyr b. Dâbiî ziyaret etmeyi seç

Ya da Mühelleb'in ziyaretine gitmeyi."

Bunun üzerine Mühelleb *"Artık bugün Irak'a bir yiğit gelmiş bulunuyor. İşte bu gün düşmanla gerçekten savaşılacaktır."* diyerek memnuniyetini belirtmiştir.³⁵⁵

Bu genel bilgilerden sonra ayrıntılı bir şekilde Abdülmelik zamanında Hâricîler ile Mühelleb'in mücadelelerine değinmek istiyoruz.

³⁵³ Şehristânî, I, 138; Fığlalı, "Hâricîler", *DİA.*, XVI, 170.

³⁵⁴ Zettersteen, "Mühelleb", *İA.*, VIII, 792.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 341; Lamnens, H., "Haccac", *İA.*, İstanbul 1950, V, 51-52.

b) Abdülmelik Döneminde Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Hâricîlerle Mücadelesi

Abdülmelik, kendisine Halife olarak biat aldıktan sonra kendisi için büyük bir tehlike olan İbn Zübeyr'in kardeşi ve onun Basra Valisi olan Mus'ab'la savaşıp ve onu öldürmüştü. Daha sonra ise İbn Zübeyr meselesini halletmesi için Haccac'ı görevlendirmişti.³⁵⁶

Mühelleb de bu esnada Hâricîlerle mücadele etmekteydi. Daha önce değindiğimiz üzere Mus'ab'ın ölüm haberinin ardından Mühelleb ve askerleri de Abdülmelik'e biat etmiştir.³⁵⁷

Abdülmelik Mus'ab'ın bertaraf edilip, Basra'nın ele geçirilmesinden sonra Basra'ya Halid b. Abdullah b. Useyd'i atamıştır. Yeni valinin gelmesinden sonra Mühelleb de, Hâricîlerle olan mücadele görevinden azledilmiştir. Bu azlin kim tarafından gerçekleştirildiği hususunda kaynaklarda çeşitli rivayetler mevcuttur. İbn Kesîr'in aktardığına göre Abdülmelik, Halid'i atadıktan sonra ondan şunları yapmasını istemiştir.

*"Cufre savaşının kazanılmasında savaşanlara ikramda bulun. Mühelleb'i Hâricîlere karşı sürdürülen savaş kumandanlığından azlet onu Ahvaz ve Dicle bölgesine âmil olarak tayin et. Muğîre'yi Fars ve Derabcerd'e, Sa'id'i Ercan ve Sabur'a vali tayin et."*³⁵⁸ Ancak aşağıda aktaracağımız diğer rivayetlerde, Abdülmelik'in gönderdiği mektuplarda Mühelleb'in Ahvaz Âmili olmasının bizzat vali tarafından istendiği görülmektedir. Bu rivayetleri birlikte düşündüğümüzde Abdülmelik'in Mühelleb'i Ahvaz'a âmil olarak atamış olduğunu, Ezârika ile olan mücadelesinde de devam etmesini istemiş olduğunu görüyoruz. Vali de onu Ahvaz'da âmil olarak bırakmış, ancak Ezârika ile olan mücadelesinden ise Mühelleb'i azletmiştir. Bu görüşünden dolayı Abdülmelik ona iyice sinirlenmiş ve *"Mühelleb gibi ileri görüşlü, harbin ne olduğunu bilen ve harbe tahammül edip, göğüs geren birini haraç toplamak için alıkoyduğun için*

³⁵⁶ Ya'kubî, III, 16.

³⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, VII, 269.

³⁵⁸ Halîfe b. Hayât, s. 268; İbn Kesîr, VIII, 324.

*bu görüşünün Allah belasını versin.” şeklinde sözler söylemişti. Şayet Mühelleb’in azli, kendi kararı olsaydı böyle ağır sözleri söylemezdi. Ayrıca valinin kendi çevresindeki insanların, Mühelleb’i azletmemesi hususunda Halid’e tavsiyelerde bulunmuş olmaları, azlin vali tarafından gerçekleştirildiği şeklindeki görüşümüzü desteklemektedir. Yoksa halktan hiç kimse Halifenin görüşünden dolayı valiye eleştiride bulunmazdı. Bu rivayetlerden, azil işleminin bizzat vali tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.*³⁵⁹

Basra Valisi Halid b. Abdullah, çetin savaşçılar olan Hâricîlere karşı kardeşi Abdülaziz b. Abdullah’ı, Mukâtil b. Mismâ ile birlikte görevlendirmiş, dâhi bir kumandan olan Mühelleb’i ise Ahvaz âmilliğine göndermişti. Ancak şehrin ileri gelenleri Halid’e *“Bu şehir halkı Mühelleb Ahvaz’da, Ömer b. Ubeydullah Fars’da iken kendilerini emniyette hissediyorlar. Zira Mühelleb’i uzaklaştırırsan Basra’dan artık emin olamazsın.”* demiş ve hatta *“Mühelleb’i azletme! kazandığı zaferler senindir, kaybederse kendi kaybeder”* diye valiye kararından vazgeçmesi hususunda ısrar etmişlerdi. Fakat vali bu kararında ısrarcı davranmıştır.³⁶⁰

Abdülaziz b. Abdullah ve Mukâtil b. Mismâ, ordularıyla birlikte Hâricîlerin peşine düştü. Hâricîler ise, Kirman tarafından Derabcerd’e girmişti. Reisleri olan Katarî, 900 kişilik bir ordu hazırlayarak, başlarına da Salih b. Muhârik’i getirmişti. Abdülaziz, savaş düzeninden yoksun yavaş bir şekilde ilerlerken Hâricîlerle karşılaşmıştı. Hâricîlerle karşılaşmasının ardından, Abdülaziz’in ordusu ağır bir yenilgi almış ve savaş alanında Abdülaziz’in yardımcısı Mukâtil de öldürülmüştü. Abdülaziz’in hanımı da bu savaş esnasında Hâricîler tarafından esir alınmış ve esir pazarında satışa çıkarılmıştır. Abdülaziz yenilgiden sonra yanında kalan birlikleriyle Ramhürmüz’e kadar geri çekilmiştir.³⁶¹

Abdülaziz’in Hâricîler karşısında aldığı yenilgi, Ahvaz’da bulunan Mühelleb’e aktarılınca, Mühelleb, yaşlı bir Ezdli’yi ona göndermiş şöyle

³⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, IV, 311; Safvet, *Cemheretü Resâil-i Arab*, II, 134

³⁶⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 411.

³⁶¹ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 415-416.

demesini istemiştir; “Şayet bozguna uğramış ise ona taziyyede bulun.” Yaşlı adam da Abdülaziz’i beraberindeki otuz atlı ile birlikte üzüntülü bir şekilde dinlenirken bulmuş ve ona Mühelleb’in haberini iletmişti. Yaşlı adam, tekrar dönerek Mühelleb’e gelmiş ve gördüklerini ona anlatmıştı. Mühelleb, bu kez aynı kişiyi Vali Halid’e, kardeşi Abdülaziz’in bozguna uğradığı haberini bildirmek için görevlendirmiştir. Vali, gelen elçiye “Yalan söylüyorsun” deyince elçi, “Allah’a yemin ederim, yalan söylemiyorum. Eğer yalanım varsa boynumu uçurabilirsin. Eğer söylediklerim doğru ise senden ipek ridânı ve cübbeni isterim” diyerek karşılık vermişti. Ancak elçi, haberin doğruluğu anlaşılınca kadar hapse atılmıştır. Bozgun haberi valiye ulaşınca o da durumu Abdülmelik’e bir mektupla bildirmiştir. Abdülmelik’ten gelen cevap ise manidardır.

“Elçin, kardeşini Hâricîlere karşı savaşa gönderdiğini ve orada ölenleri bildiren bir mektup getirdi. Elçine Mühelleb’in yerini sordum, Ahvaz’da senin âminin olduğunu söyledi. Harpten anlamayan ve Mekkeli bir bedevi olan kardeşini gönderip de, Mühelleb gibi ileri görüşlü, harbin ne olduğunu bilen ve harbe tahammül edip, göğüs geren birini haraç toplamak için alıkoyduğun için bu görüşünün Allah belasını versin. Mühelleb savaşı bilen savaşın sıkıntılarını bilen birisidir. O savaşçıdır ve savaşçıların oğludur. Mühelleb’e hemen orduyu toplayıp, Ahvaz ve çevresindeki Hâricîleri durdurmasını söyle. Ben Kûfe’de bulunan Bişr’e Kûfelilerden bir ordu ile sana yardım etmesini emrettim. Düşman ile eğer sen karşılaşırsan, Mühelleb gelinceye ve onun fikrini alıncaya kadar düşmanı oyala. Mühelleb’in onaylamadığı hiçbir görüşü uygulamaya koyma!”³⁶²

Abdülmelik’in Mühelleb’e bu derece önem vermesi ve onun azlinden dolayı Halife’nin Halid’i azarlaması, bilhassa Halid’e Mühelleb’in fikrini kendi fikrine tercih etmesinin söylemesi Halid’i iyice kıskançlığa sevk etmiştir.³⁶³

Bu olaylar üzerine Abdülmelik, kardeşi Bişr’e bir mektup yazarak beş bin kişilik bir ordu hazırlamasını istemiş ve ondan Hâricîler meselesini hallettikten sonra Rey bölgesine gitmesini emretmiştir. Bişr b. Mervân hazırladığı

³⁶² Belâzurî, *Ensâb*, VII, 415-416; İbnü’l-Esr, *Kâmil*, IV, 310.

³⁶³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 419; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 363-364; Zettersteen, “Mühelleb”, *İA.*, VIII, 792.

ordunun kumandanlığına Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ı getirmiştir. Halid'in ordusuyla Abdurrahman'ın ordusu Ahvaz'da birleştiğinde Mühelleb, Halid'e Ahvaz'daki gemileri kontrol altına almasını, aksi takdirde Hâricîler tarafından yakılacağını söylemişti. Aradan fazla zaman geçmeden Mühelleb'in korktuğu gerçekleşmiş ve Hâricîler bu gemileri yakmıştır.

Daha sonra savaş pozisyonu alınırken Halid, Mühelleb'i sol tarafına, Davud b. Kahzem'i sağ kanadına yerleştirmiştir. Mühelleb, Abdurrahman'ın yanına vardığında düşmanın baskınlarını bertaraf etmek için gerekli tedbirleri almadığını görmüş ve ona hendek kazmasını tavsiye etmiş, ancak Abdurrahman tarafından onun bu sözleri dinlenmemiş, tavsiyeleri de küçümsenmiştir. Mühelleb de, senelerin verdiği tecrübe ile "*Hayır sen bunları böyle küçük görme, bunlar Arapların aslanlarıdır.*" diyerek nasıl bir düşmanla savaştıklarını hatırlatmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi Hâricîlerin taktiklerinden birisi de geceleri baskınlar düzenleyip orduları bozguna uğratmaktır. Mühelleb de kazdıkları hendekler ve karargahının çevresine yerleştirdiği bekçiler sayesinde bu baskınlardan zarar görmeden kurtulabilmişti.³⁶⁴

Yirmi gün bekledikten sonra savaş başlamış, ancak Hâricîler, karşı tarafın çokluğundan dolayı geri çekilmişlerdi. Halid, onların geri çekilmeleri nedeniyle Basra'ya dönmeden önce, yerine Mühelleb'i Ahvaz'da bırakmış, Hâricîlerin arkasından da Davud b. Kahzem'i göndermiştir.³⁶⁵

Halid'i sıkıntıya düşüren yeni bir isyan haberi de Bahreyn tarafından gelmiştir. Ebû Fudeyk Bahreyn'de ayaklanmış ve Bahreyn'i ele geçirmiştir. Halid, bu Hâricî isyanına kardeşi Ümeyye b. Abdullah'ı göndermesine karşın, buradan da bozgun haberi almıştır.³⁶⁶ Daha önce de Halid, Abdülmelik'in itâbına maruz kalmış ve bizzat Abdülmelik, ondan Hâricî isyanları için Mühelleb'i görevlendirmesini istemişti. Hâricîler karşısında alınan bu bozgun haberleri

³⁶⁴ İbn Abdî Rabbih, II, 207; İbnü'l-Cevzî, VII, 270.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 311.

³⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, VII, 270.

Halid'in azledilmesine neden olmuştur.³⁶⁷ Abdülmelik, 74/694 yılında Halid'in yerine kardeşi Bişr b. Mervân'ı tayin etmiş ve ona da şu talimatları vermiştir:

*“Mühelleb'i hemşehrileriyle Ezrakîler üzerine gönder. Hemşehrilerinin süvari ve yiğitlerinden dilediğini seçsin. Çünkü onları, o, daha iyi bilir. Sonra da onu harp hususunda serbest bırak. İsteddiği gibi hareket etsin. Zira ben onun tecrübelerine ve Müslümanlara iyilik yapacağına inanıyorum. Kûfe'den de kalabalık bir ordu gönder. Kûfelilerin başına tanınmış, şerefli, savaş hususunda tecrübeli, imdada koşmasını bilen, kuvvetli birini tayin et. Sonra iki şehir ordusunu Hâricîlere karşı çıkar ve ne tarafa giderlerse gitsinler onları yok edinceye ve köklerini kazıyınca kadar takip etsinler.”*³⁶⁸

Halife Abdülmelik'ten aldığı emirler doğrultusunda Bişr, bu işin üstesinden gelebilecek *“Sahibu'l-Hurûb ve'l-Fütûh”* olarak tanınan Mühelleb'i yanına çağırmak zorunda kalmış ve ona Abdülmelik'in mektubunu okumuş, ondan kendisi için gerekli askerleri seçmesini istemiştir. Daha önceki valilerde olduğu gibi Mühelleb'in bizzat Halife tarafından övülmesi ve görevlendirilmesi Bişr'de kıskançlık duygularını kabartmıştı.³⁶⁹ Ancak elinden bir şey gelmemişti. Onu komutan olarak seçmek zorunda kalsa da, Abdurrahman b. Mihnef'i Kûfe ordusunun kumandanlığına getirmek suretiyle Mühelleb'in çalışmalarını engellemek istemiştir. Abdurrahman'a *“Senin benim nezdimde ne kadar kıymetin olduğunu bilirsin. Cesaret, kabiliyet, şeref ve kuvvetini bildiğim için seni bu ordunun başına geçiriyorum. Hakkındaki iyi niyetimi suistimal etme. Mühelleb'den vaki olacak işlere dikkat et. Ona emirler vererek ez ve görüşünü asla kabul etme. Ona ihmalkar ve eksik biri olarak muamele et, onu daima küçük düşür.”* diyerek içine gizlediği düşmanlığı izhar etmiştir. Abdurrahman bu durumdan hoşlanmamış hatta *“Benden amca oğluma karşı ne yapmamı istiyor. Mühelleb, efendilerin efendisidir.”* diyerek hem isteksizliğini dile getirmiş, hem

³⁶⁷ İbn A'sem, III, 411.

³⁶⁸ Müberred, II, 219; İbn A'sem, III, 417; İbn Kesîr, IX, 10.

³⁶⁹ Ma'rûf, s. 160; Zettersteen, “Mühelleb”, *İA.*, VIII, 792.

de Mühelleb'in karşısında bir şey yapılamayacağını belirtmiştir. Ancak emrin validen gelmesi verilen görevin yapılmasını gerekli kılmaktaydı.³⁷⁰

Basra ve Kûfelilerden oluşan iki ordu Hâricîlerin bulunduğu Ramhürmüz'e gelmiş ve karargahları Hâricîlerin karargahına yakın bir yere kurmuştu. Daha henüz yerleşmişlerdi ki vali Bişr'in ölüm haberi gelmiş ve bu ölüm haberi üzerine Basra ve Kûfelilerin çoğu dağılmaya başlamıştı. Askerlerin geri dönmesi hususunda Basra'dan valinin yardımcısından emir geldiyse de etkili olmamıştır.³⁷¹ Hatta Abdurrahman'ın askerlerinden Zahr b. Kays, İshak b. Muhammed ve Muhammed b. Abdurrahman ordudan ayrılarak Ahvaz'a gidenler arasındaydı. Bişr'in vekili olan Halid b. Abdullah, herkesin, Mühelleb'in yanına dönmesini aksi takdirde Abdülmelik'in gelenleri cezalandıracağını bildiren bir elçi göndermiş ancak bu da işe yaramamıştır. Orduyu bırakanların başında gelen Zahr ise elçinin söylediklerine kulak bile asmamış, halk da, elçi daha konuşmaya yeni başlamışken "kasa kes" sesleriyle, onu susturmuştu. Mühelleb ve ordusu da Hâricîlere karşı kendilerini savunmakla meşgullerdi.

Abdülmelik, Hâricîler karşısında alınmaya başlanan başarısız sonuçlara bir son vermek amacıyla kudretli komutan Haccac b. Yusuf es-Sakafî'yi Kûfe'ye göndermiştir.³⁷² Haccac herkesi namaza çağırarak şehri dolaşmaya başlamış ve meşhur hutbesini okumuştur. Önce kendisini tanıtmış, sonra da bu konuşmasında gerekli tehditleri savurmuştur. Konuşmasını, bir an önce Mühelleb'e destek olunmasını içeren cümlelerle noktalamıştır; *"Bu kadar yeter! Emirü'l-Müminin, hepinize verilmesi gereken harçlıkları dağıtarak, sizi Mühelleb'in komutası altında düşman birliklerine karşı göndermemi emretti. Şimdi emirlerimi dinleyin; size üç günlük bir mühlet veriyorum. Bu yeminimi Cenab-ı Allah da duysun ve bana şahit olsun; şu andan itibaren Mühelleb'in ordusuna alınmış olup da bu üç*

³⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 331; İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 178; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 135.

³⁷¹ Makrîzî, Takiyyüddin (ö. 845/ 1441), *Mukaffa el-Kebîr*, I-VIII, Dâru'l-Garbi'l-Arab, Beyrut 1991, III, 162; Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa*, I-II, Bedir Yay., İstanbul 1994, II, 690.

³⁷² Mes'ûdî, III, 132 – 133; Aycan, İrfan, "Haccac b. Yusuf", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 145.

günlük sürenin sonunda bu şehirde kaldığını gördüğüm herkesin kellesini uçurup mallarını yağma edeceğim."³⁷³

Kûfe ileri gelenlerinden olan Umeyr b. Dâbî'nin Haccac'ın muhafızları tarafından öldürülmesi de halkı iyice korkuya sevketmişti. Böylece halk hemen Mühelleb'in birliklerine katılmaya başlamıştır.³⁷⁴ Haccac'ın yaptıkları Mühelleb'e ulaşınca bu durumdan memnuniyetini şu cümlelerle dile getirmiştir; "*Artık bugün Irak'a bir yiğit gelmiş bulunuyor. İşte bu gün düşmanla gerçekten savaşılacaktır.*"³⁷⁵

Haccac, Hâricîlere karşı başlattığı faaliyetlerde değişik taktikler de uygulamıştır. Yapılan mücadelelerden sonra Hâricîlere destek veren Abdullah b. Cârud ve beraberindekilerin kellelerini keserek öldürülmüştür. Haccac, kesilen kelleleri Mühelleb'e göndermiş ve ondan, gönderdiği kelleleri Ramhürmüz köprüsüne asmasını istemiştir. Haccac, böylece Hâricîlerin motivasyonlarını kırmayı ve onları mücadelelerden vazgeçirmeyi amaçlamıştır.³⁷⁶

Mühelleb ve Abdurrahman güçlenen orduları ile birlikte Hâricîlere karşı hücumla başlamışlar ve onları Ramhürmüz'e sürmüşlerdi. Hâricîler takip edildiklerini anladıkları için oradan Kâzerûn'a yönelmişlerdi. Mühelleb her zaman olduğu gibi Hâricîlere yaklaşıp karargah kurduğunda çevresine hendek kazdırmış, bekçiler yerleştirmişti. Daha önceki komutanlar gibi Abdurrahman b. Mihnef'de Mühelleb'in hendek kazma tavsiyesini önemsememiş ve "*Bizim hendeğimiz kılıçlarımızdır.*" diyerek ona mukabelede bulunmuştur.³⁷⁷ Nihayetinde Basralılar ve Kûfelilerden oluşan iki ordu, Hâricîlere karşı şiddetli bir saldırı başlatmıştır. Ramazan ayının sonlarına doğru yapılan bu mücadelede Hâricîler de Mühelleb'in üzerine şiddetli hücumla geçmiş ve Mühelleb, bu baskıyı karargahına çekilerek azaltabilmiştir. Hatta Abdurrahman'a da haber göndererek kendisine yardım etmesini istemiştir.

³⁷³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 331.

³⁷⁴ İbn Haldun, III, 50.

³⁷⁵ Taberî, VI, 215; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 341.

³⁷⁶ Taberî, VI, 215; İbn Kesîr, IX, 21; Markizî, III, 177.

³⁷⁷ Taberî, VI, 216; İbn Haldun, III, 50.

Savaşın seyrini iyi süzebilen Hâricîler, Abdurrahman'ın askerlerinin büyük bir bölümünün Mühelleb'in yanına gittiğini görünce onlarla savaşacak kadar birlik bırakıp oradan Abdurrahman'ın üzerine yönelmişti. Abdurrahman, Hâricîlerin üzerlerine geldiğini görünce yanında bulunan Kûfe Kurrâlarından olan Ebû'l-Ahvaz, Huzeyme b. Nasr ile birlikte yetmiş atıyla Hâricîlere karşı mücadeleye başlamıştı. Abdurrahman'ın oğlu Cafer, askerlere, kendisiyle birlikte babasına yardıma gelmelerini söylemiş, ancak birkaç kişi dışında kimse yardıma gelememiş ve sonunda İbn Mihnef yanında kalan askerlerle birlikte öldürülmüştür. Sabah olunca Mühelleb, Abdurrahman'ın karargahına gelerek Abdurrahman'ın cenaze namazını kıldırması ve onu defnetmiştir. Mühelleb, daha sonra olanları Haccac'a bildirmiştir. Abdurrahman'ın ölüm haberi Abdülmelik'e ulaşınca o da üzülmüş ve Kûfelilerin onu yalnız bırakmalarından dolayı onlara iyice sinirlenmiştir.³⁷⁸

Haccac, bu kez Mühelleb'e destek olması için Attâb b. Verkâ'yı göndermiştir. Attâb da diğer vali ve komutanlar gibi Mühelleb'e yardımcı olarak gönderilmekten hoşlanmamıştı. Mühelleb'e danışması gereken yerlerde ona danışmıyor, işlerini kendisi halletmeye çalışmış ve emir komuta zincirine riayet etmemişti. Zaman zaman Mühelleb'e muhalefette de bulunmuştu. Ancak Attâb'ın Haccac tarafından gönderilmesi, gerekse Attâb'ın Kûfe'nin ileri gelenlerinden olması Mühelleb'in elini kolunu bağlamıştı. Attâb'ın yaptıkları artık dayanılmaz bir noktaya geldiği sırada yine Attâb'ın, Faris'den aldığı ganimetleri kendi askerlerine dağıtmak istemesi nedeniyle aralarında yeni bir tartışma meydana gelmişti. Bu duruma sinirlenen Mühelleb, elindeki değneği Attâb'a vuracağı sırada oğlu Muğîre araya girmiş ve tartışmayı, babasına, her ne kadar hoşlanmasa da Attâb'ın Kûfe'nin ileri gelenlerinden biri olduğunu, böyle yapması halinde orduda daha fazla huzursuzluk çıkabileceğini söyleyerek engelleyebilmiştir. Attâb da, Mühelleb ile olan diyaloglarından rahatsız olmuş ve Haccac'dan, kendisini bu görevden almasını istemiştir.³⁷⁹

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 352-353; İbn Kesîr, IX, 24.

³⁷⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 428; Taberî, VI, 215; İbn Haldun, III, 51; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II. 365.

Katarî de, savaş yaptıkları komutanların özelliklerini askerlerine anlatırken, gerek Attâb olsun gerek Abdurrahman olsun, onların kolayca bertaraf edilebileceğini söylemiştir. Ancak Mühelleb'in savaş hususundaki maharetinden, onun bir bela olduğunu, yılmaz bir savaşçı olduğunu, ya kendilerinin Mühelleb'i öldürmeleri gerektiğini ya da Mühelleb'in kendilerini temizleyeceğini kısacası işlerinin zor olduğunu anlatmıştır.³⁸⁰

Bu esnada Hâricî isyanlarından biri daha patlak vermiştir. 76/695 yılında Mardin ve Nusaybin bölgesinde isyan eden ve daha sonra hakimiyet alanını genişleten Şebîb b. Yezid, birlikleriyle Kûfe'ye kadar gelmiştir. Kûfelilerle aralarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ve Kûfeliler sıkıntılı anlar yaşamaya başlamıştır. Haccac da bu isyanı bastırabilmek için Attâb'a ihtiyaç duymuş ve ondan birliklerini Mühelleb'in yanında bırakarak gelmesini istemiştir.³⁸¹

Mühelleb, yanındaki askerlerle bir sene kadar Hâricîlerle Sâbur'da savaşmaya devam etmiş ve onları Bostan denilen mevkide tekrar savaşa tutuşarak yenmiştir. Mühelleb, Faris bölgesini elinde tuttuğu için Hâricîler Kirman dağları arasında sıkışmıştır. Cireft denilen yerde bir sene kadar daha Hâricîlerle mücadelesini devam ettirmiştir.³⁸² Mühelleb, çevre bölgeleri de ele geçirince Haccac, buralara âmillik göndermiştir. Bizzat Abdülmelik, Haccac'a mektup yazarak mücadelesini daha iyi yapması için Fesâ, Derabcerd, Kurâ ve Istahar'ın da Mühelleb'e tahsis edilmesini emretmiştir.³⁸³

Mühelleb'in Hâricîlerle mücadelesini uzun tutması Haccac tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Haccac yapı itibarıyla kısa zamanda sonuç almayı isteyen biriydi. Haccac, sanki Mühelleb'in kendi isteği ile bu savaşı uzattığını ve gelirlerinden dolayı rahat bir hayat sürdüğü fikrine kapılmıştı. Oysa Mühelleb'in savaş siyaseti, Hâricîleri parçalamak ve daha sonra onlara karşı kolay bir galibiyet elde etmektir. Her ne kadar Mühelleb, Hâricîlerin aralarındaki ihtilaftan dolayı parçalandıklarını ve uygun bir anda onları yok edeceğini belirtmişse de Haccac

³⁸⁰ Müberred, II, 223.

³⁸¹ Yakübî, III, 19; Müberred, II, 229-230; Şehristânî, I, 138.

³⁸² Taberî, VI, 216; Zettersteen, "Mühelleb", *İA.*, VIII, 792.

³⁸³ Müberred, II, 235; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 533.

tarafından yaptıkları hoş görülmemiştir. Ayrıca Haccac kendisine sitem dolu mektuplar göndermiştir.³⁸⁴ “Hiç şüphe yok ki, sen istersen bu dinden çıkmış Hâricîleri ortadan kaldırırsın. Ama sen etrafındaki arazinin gelirini yemek için onların kalmasını istiyor ve harbi uzatıyorsun. Berâ b. Kabîsa’yı seni harekete geçirmek için gönderiyorum. O sana gelince bütün Müslümanlarla birlikte kalk ve var gücünle cihat et, sakın batıl şeylerle uğraşma.”³⁸⁵

Şayet elçinin gelmesiyle de hücumu geçmez ise artık mazeretinin kabul edilmeyeceğini de dile getirmişti.

Mühelleb, Haccac’dan aldığı tehditkar mektupların da etkisiyle, askerleriyle birlikte Hâricîlerin karşısına çıkmış ve aralarında sabahtan öğleye kadar çok şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Mühelleb, Haccac tarafından gönderilen elçiye savaş alanını görebileceği yüksekçe bir yere çıkararak şimdiye kadar nasıl çarpışmış olduğunu göstermek istemiştir. Çarpışmanın bitmesi esnasında Berâ, Mühelleb’in yanına gelerek “*Şu yanında savaşan askerler gibi metin asker görmedim.*” diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir.³⁸⁶

Dinlenildikten sonra iki grubun arasında tekrar şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Mühelleb, akşama doğru Berâ’nın yanına gelerek ne kadar çetin kimselerle savaştıklarını anlatmıştır. Berâ’da Haccac’a Mühelleb’in ve oğullarının büyük bir cesaret örneği gösterdiğini, savaşın bu kadar uzamasının, karşılarındaki Hâricîlerin çetin savaşçılar olmasından kaynaklandığını, anlatmıştır.

Mühelleb, Kirman çevresinde ayrılıkçı grupla on sekiz ay daha mücadelesini sürdürmüştür.³⁸⁷

Mücadeleler devam ederken Mühelleb’in istediği ayrılık gerçekleşmiştir. Kirman bölgesinde Katarî’nin âmilliğini yapan birisini, yine Hâricîlerden birisi öldürmüş ve Hâricîler, Katarî’ye gelerek katil olan âmilin öldürülmesini istemişti. Zaten aralarının açık olmasının da etkisiyle, Abdu Rabbih el-Kebîr

³⁸⁴ İbn Ebî'l-Hadîd, IV, 177; Makrîzî, III, 170; Zettersteen, “Mühelleb”, *İA.*, VIII, 792.

³⁸⁵ İbn Asâkir, LXIII, 292; Kalkaşandî, VI, 560; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 148

³⁸⁶ Taberî, VI, 217; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 394; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 366.

³⁸⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 429.

beraberindekilerle Katarî'den ayrılmıştır.³⁸⁸ Mühelleb, Haccac'a Hâricîlerin ayrılık haberini vermiş, Haccac da, kendisine onların ayrılık üzerindeyken yok edilmesi emrini içeren mektubu göndermiştir.³⁸⁹ Mühelleb de bu mektuba; *"Birbirlerini öldürüp durdukları sürece onlarla savaşmamak görüşündeyim. Bu şekilde devam edecek olurlarsa, bizim isteğimiz zaten budur ve onları yok ederiz. Şayet bir araya gelseler bile birbirlerini zayıflatmış olduklarından, ben onlara bu zayıf ve güçsüz hallerinde iken, üzerlerine Allah'ın izniyle hücum ederim. Ve's-Selam."*³⁹⁰ cümlelerini içeren bir mektupla cevap vermiştir.

Hâricîlerin arasındaki ihtilaf, bir ay sürmüş ve bu ihtilaflardan bunalan Katarî de kendine bağlı olanlarla beraber Taberîstan taraflarına doğru gitmiştir. Kalanlardan bazıları ise Abdu Rabbih el-Kebîr'e bazıları da Abdu Rabbih es-Sağır'e biat etmiştir. Abdu Rabbih el-Kebîr'in askerinin sayısı 7000 kişiye, es-Sağır'ın asker sayısı ise 4000 kişiye ulaşmıştır.³⁹¹

Haccac, Mühelleb'e Hâricîlerle olan mücadelesinde motivasyonunu arttırması için kendisine hediye edilen kılıcını göndermiştir. Mühelleb de bu kılıcı oğlu Muğîre'ye vermiş ve o kılıçla yaptığı başarılı ataklardan sonra onu övmüştür.³⁹²

Bölünen gruptan ilk önce Abdu Rabbih es-Sağır ve taraftarları öldürülmüştür. Bölünmelerine rağmen Abdu Rabbih el-Kebîr ve beraberindekilerle Mühelleb'in birliklerine karşılık verecek güçtelerdi. Cireft'te sıkışan Hâricîler, hanımlarını ve yanlarına alabildikleri mallarıyla oradan kaçmaya başlamışlardı. Geri çekildikçe Hâricîler, hem can hem de mal kaybına uğramışlardı. Ancak reisleri Abdu Rabbih el-Kebîr onları cesaretlendiren bir konuşma yapmış ve bu konuşmanın etkisiyle savaş alanından kaçmamak için atlarını da kesmişlerdir. Bu motivasyon ile Mühelleb'e karşı hücumla geçtiklerinde aralarında öyle şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir ki Mühelleb de hayretler içinde kalmış ve *"Ben böylesini görmüş değilim!"* demekten kendini alamamıştır.

³⁸⁸ Ahmed Cevdet Paşa, s. 696; Zettersteen, "Mühelleb", *İA.*, VIII, 792.

³⁸⁹ Zettersteen, "Mühelleb" *İA.*, VIII, 792.

³⁹⁰ Taberî, VI, 218; Safvet, *Cemheretü Resâilî'l-Arab*, II, 149.

³⁹¹ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 437; İbn Ebi'l-Hadîd, I, 304; Abbas, s. 99; Öz, Mustafa, "Ezârika", *DİA.*, XII, 45.

³⁹² İbn A'sem, IV, 40.

İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle o gün Allah'ın yardımı sayesinde Mühelleb zafer kazanmıştır. Bu savaşta Hâricîler grubun reisi Abdu Rabbih el-Kebîr ile beraber dört bin kişi öldürülmüştür.³⁹³

Bu büyük zaferden sonra Mühelleb müjdeli haberi, Haccac'a bildirmek üzere askerlerinden birini göndermişti. Haccac ile elçi arasında, Mühelleb ve oğullarının Hâricîlerle mücadelesini anlatan şu konuşmalar geçmiştir;

*“Muğire onların en iyi ata bineni ve efendileridir. Kahraman bir atlı olarak Yezid yeter. Kabîsa en cömert olanlarıdır. Kahraman bir kişi Müdrîk'in önünden utanmadan kaçabilir. Abdülmelik, öldürücü bir zehirdir. Habib, kesin bir ölümdür. Muhammed, bir orman aslanıdır. Yardımcı kuvvet olarak da Mufaddal yeter.”*³⁹⁴

Haccac'ın, Mühelleb'in nasıl bir komutan olduğunu sorması üzerine elçiden şu ifadeler dökülmüştür. *“O bize baba şefkatiyle davranır, biz ona evlat sevgisiyle muamele ederdik.”*

Abdu Rabbih öldürüldükten sonra, Hâricî tehlikesinden iyice bunalan halkta da bir rahatlama olmuştu. Mühelleb, daha sonra Haccac'a gönderdiği elçisi ve şâiri Kâb'ül-Aşkârî ile son durumlarını içeren bir de mektup göndermiştir;

“Bizi İslâm ile mükafatlandıran Allah'a Hamd olsun, kulları şükrünü terk etmedikçe, nimetini kesmeyeceğini hükmeden Allah'a hamd olsun. Ey Emir! Bizim durumumuz sana ulaştığı gibidir. Biz ve düşmanımız iki ayrı haldeydik. Bizi onların bizden korkmasından çok, içinde bulundukları durum sevindiriyordu. Onlar bizden daha çok korkuyorlardı. Kuvvetlerinin üstünlüğüne rağmen korkuları sevinçlerinden fazlaydı. Genç kızların korktuğu ve çocukların kendileriyle korkutularak uyutulduğu bir kuvvete sahip olan bu düşmanın üzerine, bir fırsatını bularak ordumu yaklaştırdım. Öyle oldu ki onlarla yüz yüze gelindi ve

³⁹³ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 435; Dineverî, s. 273.

³⁹⁴ İbn A'sem, III54, Markîzî, III, 184.

Kur'an'ın müjdesi tecelli etti.”³⁹⁵ Yazdıklarını da şu ayetle bitirdi; “Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Alemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun.”³⁹⁶

Haccac bu güzel haberlerin üzerine Mühelleb’e teşekkürlerini içeren bir mektup göndermiş ve ondan Kirman’a yerine vekil olarak birisini bırakmasını ve seçtiği kimsenin, Hâricîlerden gelebilecek tehlikelere karşı oraları korumasını istediğini, bildirmiştir.

“Allah, Müslümanlara hayır ihsan eyledi ve cihat konusunda onları rahatlattı. Ben senden öncekileri biliyorum. Mektubum sana gelince ganimeti taksim et. Fazla verilmesine uygun gördüğüne fazlaca ver. Eğer Hâricîlerden sağ kalan olduysa onların takibine koyul, onları yok et. Kirman’a uygun gördüğün birini âmil, süvarilerin başına oğullarından birini komutan tayin et. Bana gelmeden, kimseye evine gitmek için izin verme ve bana gelmekte acele et.”

Mühelleb, Haccac’ın mektubunu okuduktan sonra oğlu Yezid’i çağırılmış ve nasihatlerde bulunarak;

“Ey oğlum! Sen artık eskiden olduğum gibi değilsin. Haccac’dan arta kalan Kirman malı senindir. Sana da babana yüklenenden başkası yüklenmeyecektir. Beraberindekilere iyi muamele et. Birinde hoşlanmadığın bir şey görürsen onu önce ikaz et ve kendi kavmine ikramda bulun.”³⁹⁷ onu Kirman Âmili olarak seçtiğini ve neler yapması gerektiğini bildirmiştir.

Mühelleb, Haccac’ın yanına vardığında ise hürmetle karşılanmış ve kendisine ikramlarda bulunulmuştur. Bizzat Haccac da onu yanına oturarak övgülerde bulunmuş, Mühelleb için; *“Ey Irak ahalisi! Sizler Mühelleb’in köleleri sayılırsınız.”* demiştir.³⁹⁸ Bu övgülerin ardından da Mühelleb de şu konuşmayı yapmıştır:

“Bizler Vallahi, düşmanımıza o kadar şiddetli davranmadık. Fakat Allah, hakkı yüceltip batılı kahretti. Fitne unsuru bir topluluğu dağıttı. Akabet

³⁹⁵ Kalkaşandî, II, 364; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 367; Safvet, Cemheretü Resâili’l-Arab, II, 151.

³⁹⁶ En’am Suresi, 145.

³⁹⁷ Müberred, II, 244; İbnü’l-Esîr, Kâmil, IV, 214.

³⁹⁸ İbn A’sem, III, 54; İbn Asâkir, LXIII, 293; İbnü’l-Esîr, Kâmil, IV, 214.

*şüphesiz muttakilerindir. Bizim beğenmediğimiz, hoşlanmadığımız yavaşlık ve işi uzatmak hoşumuza giden aceleden daha hayırlı idi.”*³⁹⁹

Mühelleb'in bu konuşmasının ardından Haccac, Mühelleb'den askerleri için bir şeyler söylemesini istediğinde *“Allah'ın ahirette hazırladığı şeyler dünyadakilerden daha hayırlıdır.”* demiş ve kahraman birer asker olan oğullarına değinmiştir. Mühelleb, oğulları hakkında *“Vallahi onlardan daha üstün birini görürsem onu evlatlarıma tercih ederim. Onlara zulmettiysem evlatlarımı daha arkaya alırım.”* deyince Haccac'dan *“Doğru söyledin, şüphesiz onlar Allah'ın kılıçlarından birer kılıçtır.”* övgü dolu sözler gelmiştir. Orada bulunanlar da Mühelleb için *“Arap'ın süvarisi”* şeklinde cümleler söylemişlerdir. Mühelleb'in askerlerinden biri, Haccac'a dönerek; *“Ey Emir! Mühelleb'den başkasıyla da savaştım. Onların yanında basit bir askerdim. Ne zaman ki bize sabrı öğreten kendisi ve çocuklarıyla bize örnek teşkil eden Mühelleb ile birlikte savaşımaya başladık, işte o zaman bizler süvari olduk.”*⁴⁰⁰ diyerek Mühelleb'in askerlerine nasıl değer verdiğini, en basit bir askerin bile onun yanında kahraman bir süvari haline geldiğini dile getirmiştir.

Mühelleb'i tanıtmayı bakımından şu övgü dolu beyitleri de aktarmak istiyoruz;

“Ben Mühelleb'i ne kadar övsem yetmez,

çünkü halk onu çok iyi tanır.

O daima kendisinden iyilik beklenen

karanlıkları ışığı ile aydınlatandır.

Ebû Sa'îd sözüyle âmil ve uğurludur.

Ne zaman sayılsa iyilikleri.

Harp başlayıp silaha sarılınca,

*düşman hezimetini arzu eder onların karşısında.”*⁴⁰¹

³⁹⁹ İbn A'sem, III, 57.

⁴⁰⁰ İbn A'sem, III, 54.

⁴⁰¹ Müberred, II, 246.

Mecliste Mühelleb için söylenen şu beyitler de dikkat çekicidir. Bu beyitlerde Mühelleb'in nasıl bir komutan olduğu ifade edilmiştir.

*“Allah iyiliğinizi versin! Komutanlığa
Savaşı iyi bilen, pişkin birini getirin;
İmkan bulunca rahata ve kolayla sapmayan,
Sevmediği bir durumdan ürkmeyen,
Serhatlerimizi düşünüp uykusuz kalan,
Orada sürekli olarak düşmanı gözetleyen,
Sürekli bu zamanı sağarak yorulup duran ve bundan usanmayan birini,
Malını artırmak tutkusu uğraştırmasın onu,
Yükselmelerini arzu ettiği çocukları da.
Mızrak ucuyla karşı karşıya kalınca ne korksun,
ne de ahmakça üzerine atılsın.”⁴⁰²*

Bundan sonra Hâricî meselesini tamamen çözmek için geri kalan Ezârika Hâricîlerinin peşine düşülmüştür. 78/698 yılına kadar Emevî devletini uğraştıran Hâricî grup Ezârika meselesi, Katarî'nin de öldürülmesiyle son bulmuştur.⁴⁰³

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 397.

⁴⁰³ Halîfe b. Hayyât, s. 276; Şehristânî, I, 138; İbn Halikân, I, 430; Öz, Mustafa, “Katarî b. Fucâe”, *DİA.*, XXV, 32; Öz, Mustafa, “Ezârika”, *DİA.*, XII, 45.

Sonuç:

Ezd kabilesine mensup olan Mühelleb, küçük yaşta Müslümanlığı kabul eden ailesi ile birlikte Medine'ye getirilmiştir. Hz. Ömer zamanında ise ailesi ile birlikte Basra'ya yerleşmişlerdir. Babası da dahil olmak üzere Mühelleb ailesi savaşçı özelliği ile tanınmıştır. Gerek fetih hareketlerinde gerekse Hâricî gruplarla olan mücadelelerde bunu açıkça görmekteyiz. Gerek Ezd kabilesi mensupları gerekse Mühelleb oğulları birbirlerine her zaman destek olmuştur. Mühelleb'in Hâricîlerle olan mücadelelerinde en büyük destekçileri kendi kabile mensupları olmuştur.

Mühelleb'in yıldızının parlaması Emevîlerin kuruluş yıllarında Horasan ve Hind bölgelerindeki savaşlarında gerçekleşmiştir. Mühelleb, birçok yeri fethetmiş ve yapmış olduğu savaşlarda bir çok ganimet ile esir ele geçirmiştir. Gençlik yıllarında katıldığı bu ilk akınlarında müstakil birliklere kumandanlık yapması, onun, savaş hususunda kendisini kanıtlamış olduğunu göstermektedir. Bu başarıları daha sonra kendisine Horasan Valiliğinin verilmesine vesile olmuştur. Ancak bu ilk valilik deneyimine başlamadan yeni bir emirle, Basra ve çevresini tehdit eden Hâricîlerle mücadeleyle görevlendirilmiştir.

Hâricîler, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadele esnasında doğmuş, aşırı fikirlere sahip, genelde bedevî Araplardan oluşan, kırılması zor bir motivasyona sahip, savaş ateşinin üzerine korkusuzca atılan, savaş meydanlarından kaçmayı imandan çıkma olarak değerlendiren ayrılıkçı insanların oluşturduğu bir gruptur. Bu grup, inanç olarak kendileri gibi düşünmeyenlerin kafir olduğuna hükmedip, çocuklarının ve kadınlarının esir edilebileceğine hatta çocuklarının bile kafir olduğuna inanan ve bu yolda savaşan, zahiri lafızlara bağlı olan yılmaz savaşçılardan meydana gelmiştir. Hâricîlerin en kalabalık ve savaşçı grubu Ezârika'dır. Mühelleb de kendi ifadesiyle "*Genç kızların kendileriyle korkutulduğu, çocukların kendileriyle korkutularak uyutulduğu bir kuvvete sahip olan düşman*"la savaşmış ve onları Basra çevresinden uzaklaştırmış, daha sonra da onların yok edilmesinde en büyük gayreti göstermiştir.

Mühelleb b. Ebî Sufra, bu ayrılıkçı Hâricî gruplarla amansız bir mücadeleye girmiş ve bu mücadelesini on dokuz sene devam ettirmiştir. Zaman zaman kendisini kıskanan valilerin engellemelerinden etkilenmiş, ancak halifelerin araya girmesiyle yarım kalan çalışmalarını devam ettirmiştir. Mühelleb'in bu mücadeleleri halk tarafından da takdir edilmiştir. "*Basralı Mühelleb*", "*Irak'ın Kılıcı*" gibi lakaplarla anılmıştır. Ayrıca Abdullah b. Zübeyr, Abdülmelik b. Mervân başta olmak üzere hem halifelerin, hem de Haccac b. Yusuf, Mus'ab b. Zübeyr gibi valilerin övgülerini kazanmıştır. Onlar tarafından "*Iraklıların Efendisi*" olarak nitelendirilmiştir. Hâricîler de Mühelleb'in iyi bir komutan olduğunu değişik beyitlerle dile getirmiştir. Onu sihirbaz olarak da isimlendirmişlerdir. Mühelleb'in Hâricilere intikam hisleri beslemesinin bir nedeni de kardeşinin onlar tarafından öldürülmesidir.

Hâricîlerle en çetin mücadelelerde bulunan komutanlardan birisi Mühelleb'dir. Hem halife ve valilerin onu komutan olarak görevlendirmelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bilhassa Basra halkının Mühelleb üzerinde ısrar etmeleri "*Bu tehlikeden bizi ancak Mühelleb kurtarabilir.*" diyerek yakınmaları Mühelleb'in savaş hususundaki maharetini göstermektedir. Hâricîlere büyük darbeler indirmesiyle, onları Hârici tehlikesinden kurtarmasıyla da halkın takdirini kazanmıştır.

Mühelleb, bu mücadelelerinde bazen yöneticilerin kıskançlıklarına da maruz kalmıştır. Yöneticilerin bu kıskançlıkları Mühelleb'in Hâricîlerle olan mücadelelerini kesintiye uğratmış, görevinden azledilmesine neden olmuştur. Hatta Mühelleb'in ne kadar gerekli olduğu kendilerine hatırlatıldığında dahi bu azil kararlarından vazgeçmemişlerdir. Bu durum şahsi bir kıskançlık olsa da alınan acı sonuçlar Mühelleb'in azlinin ne kadar yanlış bir karar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu yanlış kararlar bizzat halife tarafından düzeltilmiştir.

Mühelleb, Horasan ve çevresinde gerek gençlik yıllarında gerekse ilerleyen yaşlarında, bir çok fetihle bulunmuş, vefatından sonra da bu fetihleri oğulları devam ettirmiştir. Horasan'da Mühellebîler olarak anılan geniş bir nesil bırakmıştır. Yaşadığı zaman zarfında ailesi Emevîler arasında mevkî ve şerefini korumuştur. Uyguladığı siyaset, konumunu garanti altına almak ve bu konumun

devamına yönelik faaliyetlere girişmek üzerine olmuştur. İbn Eş'as isyanında taraf belirlemeden kendi bölgesinde kalması bunun bariz bir örneğidir. Üzerine aldığı görevleri yerine hakkıyla yerine getirmeye çalışmış ve başarılarla geçen hayatıyla bunu gerçekleştirdiğini ispatlamıştır. Ancak ölümünden sonra Mühellebîler ailesinin Emevî hanedanlığındaki parlak yılları, zamanla eza ve cefa dolu günlere dönmüştür. Sonunda da bu önemli aile Emevî ailesince ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu durum, hem Mühelleb'in oğullarından hem de yönetimdeki değişikliklerden kaynaklanmıştır. En önemli sebep ise İslâm toplumunda yeniden alevlenen kabilecilik ateşidir. Kabilecilik anlayışı, İslâm toplumuna ve tabi oldukları devlete hizmet eden Mühellebîler ailesinde olduğu gibi yönetimde önemli mevkiler elde eden aileleri yok etmiş, Emevî devletinin de yıkılmasında önemli bir etken olmuştur. Bu aileye yapılanlar, güney Arapları tarafından, bilhassa Ezd kabilesi mensuplarınca Emevîler'e karşı, hep kin ve intikam duygularının depreşmesine neden olmuştur.

Mühellebîler ailesi kuzeyli Arap kabileleri karşısında bir denge unsuru olarak kabul edilmiştir. Bilhassa bu durum Mühelleb'in Horasan valiliği esnasında belirgin olarak görülmektedir. Aynı şekilde kalabalık bir aileye sahip olması ve Basra'da Ezdlilerin yoğun olarak yaşaması Mühelleb'in Hâricîlere karşı görevlendirilmesinde etkili olmuştur.

Mühelleb, güzel hasletleri bünyesinde toplamıştır. Adalet, cömertlik, ahde vefa, aile bağlarının koparılmaması bu güzel hasletlerindendir. Ayrıca yaptığı faaliyetlerden onun iyi bir siyaset adamı olduğu anlaşılmaktadır. Vefat etmeden önce oğullarına yaptığı nasihatler içeriği bakımından dikkat çekmektedir. Mühelleb, savaşı iyi süzebilen, sabırlı, yerinde hamleler yapan dahi bir komutandır. İslâm toplumunda ilk demir özengiye kullanmış olması da onun ayrı bir özelliğidir.

Mühelleb'in kendisi ve ailesi hakkında bir çok beyit dile getirilmiştir. Bu beyitlerde hep güzel vasıflarla anılmıştır. Yaptığı mücadelelerle kendi ismi yanında ailesinin ve kabilesi olan Ezd'in de daha fazla tanınmasına vesile olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Abbas, İhsan, *Şi'rü'l-Havâric*, Beyrut trs.

Abdürrezzak, Ebî Bekir b. Hemmam es-San'ânî (ö. 211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habiburrahman el-A'zami, Matâbiu Dari'l-Kalem, Beyrut 1972.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/885), *el-Müsned el-Evâmir*, I-L, thk. Şuayb Arnavut- İbrahim Zeybek, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1999.

Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895), *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hülefa*, I- II, Bedir Yay., İstanbul 1994.

Algül, Hüseyin, "Ezd", *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 45-46.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet geleneği açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

Aycan, İrfan – Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, TDV Yay., Ankara 1993.

Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.

----- "Emevîler Dönemi İç Siyasi Çekişmeleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 147-173.

----- "Haccac b. Yusuf" *DİA.*, İstanbul 1996, XIV, 145-146.

Belâzurî, Ahmet b. Yahya b. Cabir (ö. 279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkâr, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

----- "*Futûhu'l-Buldân*", trc. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

Brockelman, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara 1992.

Crone, P., "Muhallabids", *EF²*, c. VII, Volume 120, Laiden Beril 1991, VII, 357-358.

Çetin, Osman, "Horasan", *DİA.*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.

Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi, I-XIV, Çağ Yay., İstanbul 1986.

Dahlan, Ahmed b. Zeynî, *el-Futûhatü'l-İslâmiye Ba'de Madiyyi'l-Futûhati'n-Nebeviyye*, I-II, Kahire 1354.

Dineverî, Ebî Hanîfe Ahmet b. Halid (ö. 282/985), *Ahbâru't-Tivâl*, Sahibü Mektebeti'l-Ezheriyye, Mısır 1330.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as (ö. 275/888), *Sünen*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Mısır 1951.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbgatullah Kaya, Anka Yay., İstanbul 2002.

Fayda, Mustafa, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'da Yayılışı*, Ankara 1982.

Fıglalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Birleşik Yay., İstanbul 1999.

----- "Hâricîler", *DİA.*, Ankara, 1997, XVI, 165-175.

Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.

----- *Müslümanlığın Çıktığı ve Yayıldığı Zamanda Orta Asyanın Umûmi Vaziyeti*, Ankara trs.

Gibb, H.A.R., *Orta Asya'da Arap Fütuhâtı*, trc. M. Hakkı, İstanbul 1930.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, trc., Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1980.

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, I-VI, trc. İ. Yiğit- S. Gümüş, İstanbul 1987.

Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854), *Tarihu Halife b. Hayyat*, trc. Abdulhalik Bakır, Ankara 2001.

Hattab, Mahmut Şîr, "Yezid b. Mühelleb", *Mecelletü Mecma'i el-İlmî el-İrâkî*, Bağdat 1987, Volume XXXVIII, 12-19

- Hitti**, Philp K., *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, trc. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.
- Hizmetli**, Sabri, *İslam Tarihi*, (Başlangıçtan Dört Halife Devri Sonuna Kadar), Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995.
- Hudârî Bek**, Muhammed, *Muhadaratü Tarihü'l-İslâmî ed-Devletü'l-Emevîyye*, I-II, Daru'l-Mârife, Beyrut 1960.
- Hüseyin**, Abdürrezzak, *Şi'rü'l-Havâric*, Dârü'l-Beşîr, Amman 1986.
- İbn Abdilber**, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Esmâi'l-Ensâb*, 1-IV, Beyrut 1990.
- İbn Abdirabbih**, Ahmed b. Muhammed el-Endülûsî (ö. 328/938), *el-İkdü'l-Ferîd*, I-IX, thk. Muhammed Gamiha ve Arkadaşları, Beyrut 1987.
- İbn Asâkir**, Ali b. Hasan (ö. 571/1175), *Tarih-u Medîneti-Dimaşk*, I-LXIII, thk. Ömer b. Garama, Beyrut 1995.
- İbn A'sem**, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 314/926), *el-Futûh*, I-IV, Beyrut 1986.
- İbn Ebî Hatim**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1952.
- İbn Ebî'l-Hadîd**, İzzüddin Ebû Hâmid b. Hibetullah (ö. 655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, nşr. Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut 1987.
- İbn Habîb**, Ebû Cafer Muhammed b. Habîb (ö. 240/854), *el-Muhabber*, Beyrut trs.
- İbn Hacer**, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ali el-Askalâni (ö. 852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IV, Mısır 1328.
- *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Beyrut 1325.
- İbn Hallikân**, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 682/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ-u Ebnâi'z-Zaman*, I-VI, thk. Muhammed-Abdülhamid Muhyiddin, Kahire 1948.
- İbn Haldun**, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1405) *Kitabü'l-İber ve Divani'l-Mübtade ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve*

men Asârehüm min Zevî'l-Sultanil-Ekber, (Tarihu İbn Haldun), I-VII,
thk. Halli Şehâde, Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Sa'îd (ö. 456/1063), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*,
Beyrut 1983.

İbn Hıbbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hatim (ö. 354/965),
Kitabü's-Sikât, I-IX, thk. Ahmed Şerafettin, Dairetü'l-Maarifeti'l-
Osmaniye, Haydarabat 1983.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-
IV, thk. İbrahim Enbâri-Abdülhâfız eş-Şelebi, Dâru ahyai't-Türâsil-
Arabî, Beyrut 1936.

İbn Ebî Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, *Sahihu İbn Huzeyme*, I-III,
thk. el-A'zami, Muhammed, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1981.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Amr (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, I-XIV,
Matbaâtü's-Saâde, Mısır 1932.

İbn Kuteybe, Ebû Abdullah ed-Dineverî (ö. 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet
Ükkaşe, Kahire 1960.

----- *Uyûnü'l-Ahbâr*, thk. Yusuf Ali Tavi, I-IV, Beyrut 1986.

İbn Sa'd, Muhammed (ö. 230/844), *Tabakât'ül-Kebîr*, I-IX, thk. Wittwach-
Eugen, Leiden 1940.

İbn Tağriberdî, Cemaleddin Ebû'l-Mehasin Yusuf (ö. 874/1470), *en-Nücumüz 'z-
Zahire fi Mulûki Mısır ve 'l- Kahire*, I-XII, Mısır 1963.

İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1200), *el-
Muntazam fi Tevârihi'l-Mulûk ve 'l-Ümem*, I-XII, thk. Süheyl Zekkâr,
Beyrut 1995.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-
Tarih*, I-XII, Beyrut 1986.

(*el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XIII, trc. Bekir Ergaşar, Bahar Yay., İstanbul
1986)

----- *el-Lûlâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, thk. Hüsameddin el-Kuddusi, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1354.

İbnü'l-İmâd, Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, thk. A. Kadir-Mahmut Arnavut, Dimaşk 1986.

İbnü'l-Kelbî, Ebû Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâid (ö. 204/819), *Kitabü'l-Esnam*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Mısır 1343.

İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer (ö. 749/1349), *Tarihu İbnü'l-Verdî*, I-II, Cemiyetü'l-Meârif, trs.

el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec (ö. 356/966), *el-Egâni*, I-XXIC, thk. Abdullah Ali Muhanna, Beyrut 1995.

Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd el-Ezdî (1205/1781), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif, Umman 1980.

el-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşa*, I-XV, Beyrut 1987.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-V, Beyrut 1997.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, I-II, trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye*, Kayıhan Yay., İstanbul 2002.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, AİÜF Yay., Ankara 1993.

Köksal, M. Asım, *Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.) ve İslâmiyet*, I-VIII., Köksal Yay., İstanbul 2001.

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000.

Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*, Fecr Yay., Ankara 1998.

- "Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr'de İç Mücadeleler", *AÜİFD.*, Ankara 2001, XLII, 273-304.
- "Horasan ve Maverâünnehir'de Haccac Ekolünün Çöküşü", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, vol. 14. sayı 3-4, 2001, s. 469-479.
- Küçük**, Raşit, "Ebû Sufre", *DİA.*, İstanbul 1994, X, 230.
- La Domination Arabe, Arap Hâkimiyeti, Şia ve Mesih Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, trc. Said Hatiboğlu, Ankara 1994, s. 17-18.
- Lamnens**, H., "Haccac", *İA.*, İstanbul 1950, V, 51-52.
- Laoust**, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, trc. E. Ruhi Fırlalı-Sabri Hizmetli, Pınar Yay., İstanbul 1999.
- Levi**, D. Vida, "Muhtar", *İA.*, İstanbul 1960, VIII, 513-517.
- Ma'rûf**, Nâyif, *Divânü'l-Havâric*, Beyrut 1983.
- Makrîzi**, Takiyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitabu'l-Mukaffai'l-Kebîr*, thk. Muhammed el-Yalaî, Dâru'l-Garbi'l-Arab, I-VIII, Beyrut 1991.
- Mes'ûdî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, thk. Muhyiddin Abdülhamit, Mısır 1964.
- Mizzî**, Cemalettin Ebî'l-Haccac Yusuf (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad, Beyrut 1985.
- Müberred**, Muhammed b. Yezid (ö. 285/898), *el-Kâmil fî'l Lüga ve'l Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrîf*, I-IV, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır 1908.
- Odabaşı**, Fatma, *Emevîler Döneminde Mühellebîler Ailesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.
- Öz**, Mustafa, "Ezârika", *DİA.*, İstanbul 1995, XII, 45-46.
- "Katarî b. Fücâe," *DİA.*, İstanbul, 2002, XXV, 32-33.
- Özgüdenli**, O. Gazi, "Merv", *DİA.*, İstanbul, 2004, XXIX, 220-223.
- Reckendorf**, "Ezd", *İA.* İstanbul 1948, IV, 430-431.

Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheretü Hitabi'l-Arab fî Usûri'l Arabiyyeti'z-Zâhirati fî Asri'l-Emevî*, I-III, Kahire 1963.

----- *Cemheretü Resâili'l-Arab fî Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zehîrati*, Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut, trs.

Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara 2004.

es-Sem'âni, Ebû Sa'îd Abdülkerim Muhammed b. Mansur et-Temîmi (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, I-IV, thk. Abdullah b. Ömer, Beyrut 1988.

Söylemez, Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001

eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Mîlel ve'n-Nihal*, I-II, thk. Ali Mehnâ-A. Hasan Fâur, Beyrut 1992.

eş-Şemmahî, Ahmed b. Saîdb. Abdülvâhid (928/1522), *Kitâbü's-Siyer*, thk. Ahmed b. Suud es-Siyâbî, Oman 1987.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310-922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I,XI, Dâru Süveydan, Beyrut 1967.

et-Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 209/892), *Sünen*, I-IV, thk. İbrahim Atvah, Mısır 1962.

el-Vâsıtî, Elsem b. Sehl er-Rezzâz, *Tarîhu Vâsıt*, thk. Avvad Kurkiş, Alemlî'l-Kütüb, Beyrut 1986.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Cafer (ö. 284/897), *Tarihu'l-Yakûbî*, I-IV, Beyrut 1960.

Yâkût, el-Hamevî, Şihabuddîn Yâkût b. Abdullah (ö. 626/1226), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1979.

Yazıcı, Nesîmi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara 1992.

Yıldız, H. Dursun, "Yezid b. Mühelleb", *İA.*, İstanbul 1986, XIII, 413-415.

Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, trc. Fikret Işıltan, İÜEF Yay., İstanbul 1960.

Özet:

Emevîler devleti, Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler döneminden sonra kurulmuştur. Emevîler devletini ilk iki dönemden ayıran önemli özelliklerden birisi yönetimin saltanata dönüşmesidir. Emevîler devleti kurulduktan sonra da İslam Toplumunda iç karışıklar devam etmiştir. Emevîler devletinin ilk yıllarında gerek devleti gerekse halkı en fazla uğraştıran ve sıkıntıya sokan ise Hâriciler olarak isimlendirilen grup olmuştur.

Muâviye b. Ebî Süfyân, devleti kurduktan sonra fetih hareketlerine hız vermiş ve bu amaçla doğu bölgelerine ordular sevk etmiştir. Mühelleb b. Ebî Sufra da gönderilen bu ordular arasında yer almış, komutanların yardımcısı olmuş ayrıca kendisi de müstakil birliklere liderlik yapmıştır. Burada gösterdiği başarılar sayesinde yıldızı parlamıştır. Abdullah b. Zübeyr'e katıldığında Horasan Valiliği ile ödüllendirilmiş ancak Basra ve çevresini Hâricî grubun tehdit etmesi üzerine onları yok etmekle görevlendirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr ve Abdülmelik b. Mervân zamanında, on dokuz sene süren amansız takipler neticesinde Hâricîlerin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Hâricîler ile mücadelesindeki başarılarından dolayı Horasan'a vali olarak atanmıştır.

Mühelleb b. Ebî Sufra, aldığı görevleri en güzel bir şekilde yapmaya çalışmıştır. Ulaştığı makamlar da bunun bir göstergesidir. Ayrıca güzel hasletleri bünyesinde toplamıştır. Bunların başında adil olmak, sabırlı olmak, cömert olmak, ahde vefalı olmak, akraba bağlarını gözetmek gelmektedir. Bu güzel huyların yanında Mühelleb b. Ebî Sufra da "*Asabiyet anlayışı*" kendini göstermektedir

Mühelleb b. Ebî Sufra kalabalık bir aileye mensup olmuş ve bunun avantajını da kullanmasını bilmiştir. Oğullarını bir asker olarak yetiştirmiş ve onların yardımlarını yaptığı savaşlar esnasında görmüştür. Mühelleb, vefatından önce oğullarına örnek bir nasihat yapmıştır.

Mühelleb b. Ebî Sufra yaşamı boyunca İslam Toplumuna yararlı işlerde bulunmuştur. Bu yaşamı sayesinde hem kendisinin, hem ailesinin, hem de kabilesi olan "Ezd" in daha fazla tanınmasına vesile olmuştur.